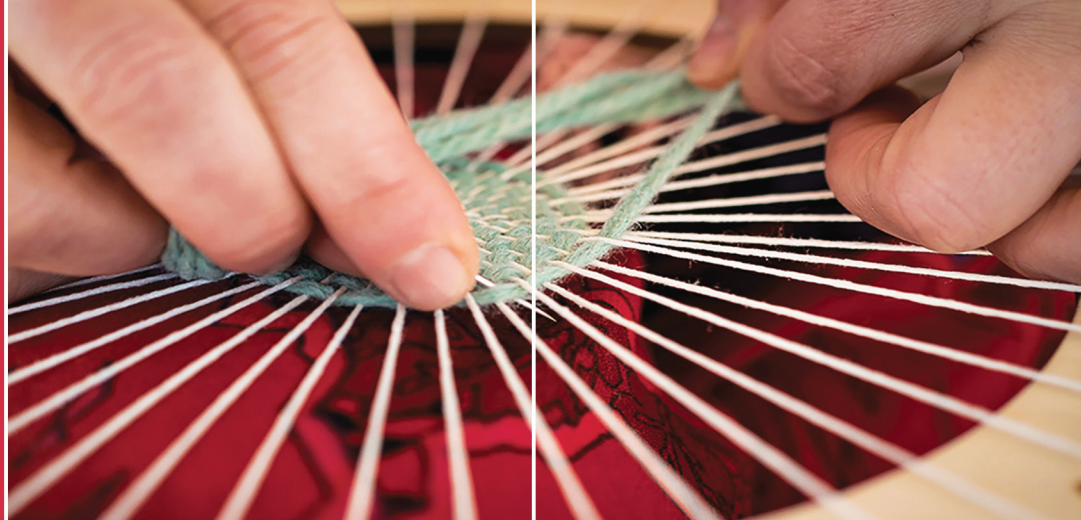
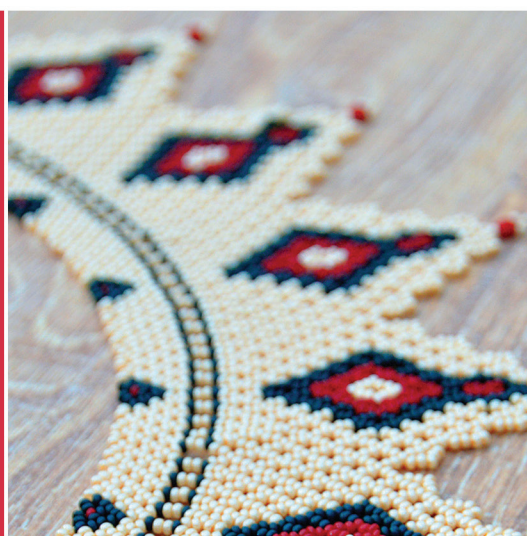

KÉZMŰVESSÉG

technika, életvitel és gyakorlat jegyzet

Készítette:

DR. GÉCZI-LASKAI
JUDIT

KÉZMŰVESSÉG

TECHNIKA, ÉLETVITEL ÉS GYAKORLAT

JEGYZET

KÉZMŰVESSÉG

TECHNIKA, ÉLETVITEL ÉS GYAKORLAT

JEGYZET

KÉSZÍTETTE:
DR. GÉCZI-LASKAI JUDIT

ELTE Tanító- és Óvóképző Kar
Budapest, 2018

A kötet az Eötvös Loránd Tudományegyetem tankönyv- és jegyzettámogatási pályázatán elnyert forrás felhasználásával jelent meg.

Az „Országos koordinációval a pedagógusképzés megújításáért”, TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0007 projekt keretében készült KÉZMŰVESSÉG c. jegyzet (2015) kiegészített változata.

Szerző: Dr. Géczi-Laskai Judit
ORCID kód: 0000-0001-9595-164X

© Dr. Géczi-Laskai Judit, 2018

ISBN: 978-963-284-978-2

 ELTE
EÖTVÖS
KIADÓ www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Tanító és Óvóképző Kar dékánja
Kiadói szerkesztő: Brunner Ákos
Projektvezető: Sándor Júlia
Borító: Csele Kmotrik Ildikó

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	8
I. Tantárgy-pedagógiai alapvetések.....	10
II. Tárgy- és környezetkultúra, tárgyi kultúra, technológiák, termelés.....	18
III. Kézművesség	23
IV. Néprajzi háttérismeretek.....	26
V. Fenntarthatóság, környezettudatosság.....	31
VI. Naptári ünnepek – Kalendárium.....	34
VII. Kézművestechnikák	36
VIII. A kézművestematika részletes bemutatása	39
1. Papírsárkány készítése.....	39
2. Könyvkötés	42
3. Papírmerítés.....	43
3.1. A papír és a papírgyártás története.....	44
4. Természetes anyagok felhasználása	47
4.1. Gyékényparipa	47
4.2. Sodrott gyékénykarkötő.....	48
4.3. Gyékénycsillag.....	48
4.4. Csuhémadár	50
4.5. Jézus pólyában	51
4.6. Csuhébabá, csuhéangyal.....	52
4.7. Betlehem	56
5. Újrahasznosított anyagok.....	57
5.1. Gyertyaöntés	58
5.2. Gyertyamártás	58
5.3. Mécses befőttesüvegből.....	60
5.4. Karácsonyfadíszek újságpapírból.....	61
6. Mézeskalács.....	62
7. Adventi koszorú készítése.....	65

8. Hangszerkészítés természetes anyagokból – farsangi zajkeltők	67
8.1. Szárduda (dúdló, bürökduda, mirliton, zűzölő, zúzoló)	67
8.2. Kotkodácsoló	67
8.3. „Esőcsináló” (csörgő)	68
9. Bábok, babák	70
9.1. Kiszebáb (télboszorka, pálcika- vagy botbáb menyecske)	70
9.2. Rongybaba (zsákbaba, marokbaba)	71
10. Keresztzemes hímzés	73
10.1. Alapismeretek a keresztzemes hímzéshez	73
10.2. Keresztzemes tűpárna	74
10.3. Paripa keresztzemes nyereggel	75
11. Tojásírás és íróka készítése	77
11.1. Íróka (gica, kipce, kesice) készítése	77
11.2. A tojásírás technikája (tojásbatikolás viasztechnikával)	78
12. Szarvacska készítése és hengerkötés	80
12.1. Szarvacska (kőrmöcske, korona, hurkakötőfa) természetes anyagokból	80
12.2. Szarvacska újrahasznosított anyagokból (4 ágú)	81
12.3. Hengerkötés (zsinórkötés, körkötés, kőrmöcskésés, szarvacskázás)	82
13. Fonások	83
13.1. Fonatok 3, 5, 7 szálból	84
13.2. Fonalbabák	84
13.3. Kőrmönfonás	85
14. Szövőkeret készítése és szövés	86
14.1. Szövőkeret készítés	86
14.2. Vetélő készítése	87
14.3. Szövés	88
15. Nemezelés	92
15.1. Mintás csörgő nemezlabda	92
15.2. Nemezzsinór és karkötő	93
16. Gyöngyészerek készítése	95
16.1. Egyszálas fűzés kitéréssel	95
16.2. Egyszálas, kétszemes fűzés	96
16.3. Szalma- és kásagyöngy váltakozó egyszálas fűzése (nyakpánt kása- és szalmagyöngyből)	97
16.4. Egyszálas gyöngyszalag kásagyöngyből	98
16.5. Kétszálas fűzések	98
16.6. Gyöngyszövés – karkötő	100
17. Gúzskarika, korbács és kosárfonás	102
17.1. Gúzskarika-elkapó	102
17.2. Korbács (suhogó)	103
17.3. Kosárfonás	104

Szakirodalmi jegyzék	106
1. sz. Melléklet: A tantárgy története	109
2. sz. Melléklet: A tanítói kompetenciartalmak.....	117
3. sz. Melléklet: Szempontok az óraelemzéshez	120
4. sz. Melléklet: Népi kalendárium	124
5. sz. Melléklet: A természetes anyagok jellemzői.....	153
6. sz. Melléklet: A technikai kommunikáció ismeretei	162

Bevezetés

A Nemzeti alaptanterv¹ „Életvitel és gyakorlat”-nak, a Kerettanterv² „Technika, életvitel és gyakorlat”-nak nevezi a több évszázados hagyományokkal rendelkező tantárgyat.³ Fellelhető szakirodalma, tantárgy-pedagógiája napjainkra javarészt elavult, módszertana a mai iskolai igényeket csak részben tudja kielégíteni. A téma oktatásához korábban megjelent felsőoktatási jegyzetek jelenthették a szakmai segítséget, amelyek (rész)összegzésként, illetve kiegészítő megújításaként született a *Kézművesség* c. jegyzet, amely a TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-000 „Országos koordinációval a pedagógusképzés megújításáért” c. projekt (2015) keretében született kézirat átdolgozott és bővített változata. A jegyzet a „Vizuális kultúra” műveltségterület részét képező „Tárgy- és környezetkultúra” tartalmaihoz is igazodni kíván.⁴ Emellett az új mű nem titkolt célja az is, hogy a jelenlegi tanárszakos hallgatók alapismereteit pótolja, hiszen a tantárgy az 1990-es évek kezdetétől kezdve sok változáson ment át. Így a leendő pedagógusok nagyon heterogén, sokszor hiányos ismeretanyaggal kerülnek a felsőoktatásba.

A technika tantárgyban is releváns általános neveléslélektani utalások és metodikai hivatkozások mellett a jegyzet a téma speciális célrendszerén alapul:⁵

- a mesterséges (technikai), a természeti és a társas-társadalmi környezet tapasztalati megismerése, a mindennapi élethez szükséges gyakorlati tudás megszerzése;
- természettudományos, technikai, szociális, állampolgári, vállalkozói kompetencia, kezdeményezőképeség és hatékony, önálló tanulás kialakítása;
- az egészség- és környezettudatos életvitel iránti elkötelezettség erősítése;
- a családi életre való felkészítés, a háztartási ismeretek, az egészségfejlesztés, a műszaki kultúra megalapozása;
- a gyakorlati tevékenységek készség- és képességfejlesztése, a szakszerű eszközhasználat elsajátítása, az alapvető technológiai folyamatok megismerése, a munka megbecsülése, a pozitív alkotó magatartás kialakítása;
- ismerkedés a mindennapok tárgyi környezetével, felelős, környezettudatos beállítottság, kritikus fogyasztói magatartás kialakítása;
- a nemzeti és egyetemes kultúra életmód- és technikai elemeinek, ill. a városi és falusi élet feltételeinek megismerése;
- az egészséges életmód megismerése (pl. lakás, öltözködés, táplálkozás) tudatos szervezése;
- a kreativitás, a kézügyesség fejlesztése.

A nemzeti kultúra átörökítéséhez, a nemzeti hagyományok ápolásához gyakorlati tevékenységekkel (tárgyalkotó tevékenységgel és gyűjtőmunkával) kapcsolódik a tantárgy. A jól megalapozott nemzeti azonosságtudatra épülhet az egyetemes emberi kultúra értékeinek elfogadása. (Helyi tantervi ajánlás. Technika, életvitel és gyakorlat az 5–7. évfolyam számára.)

1 Nemzeti alaptanterv (a továbbiakban NAT).

2 Helyi tantervi ajánlás.

3 A továbbiakban a tantárgyat – a köznapi szóhasználatnak megfelelően – *technika* néven említjük.

4 A NAT (1998) *műveltségterületek* címen átstrukturálta a tantárgyi tartalmakat. Az *életvitel és gyakorlati ismeretek* műveltségterület témái: technika, közlekedés, háztartástan, pályaorientáció. A *vizuális kultúra* műveltségterületben novumként jelent meg a *tárgy- és környezetkultúra* tanítása.

5 NAT (2012).

A jegyzetben elsősorban az alsó tagozat 1–4. évfolyamán szerepeltethető *kézművesség* kerül a fókuszba, a tantárgy sajátos elveit is magába foglalva, amelyek a következők:

- a problémacentrikus oktatás;
- a rendszerszemléletű tevékenység;
- a környezetgazdálkodási szemléletű tanulás;
- a tervszemléletű tanítás-tanulás;
- az alkotó és cselekvő munkára való ösztönzés.

Az ókortól a 2012-es NAT-ig felvázolt történeti áttekintés⁶ rávilágít arra, hogy változó intenzitással, de jelen volt az iskolákban a kézimunka oktatása, ill. a népi kézművesség oktatására is találunk utalásokat az előirányzatokban.⁷ A megközelítőleg a húszévenkénti tantárgy- és tananyagváltás megőrizte és alkalmasint meg is haladta tantárgyi célkitűzéseiben az előző tanterveket. A tantárgy a munka-, ismeret-, munkadarab-, műveletcentrikusságtól a nevelés-oktatás éppen időszerű, érvényes és alkalmazásképes tudás irányába mozdult el. Fontos, hogy a kerettantervben nívumként megjelenik az ún. *kézműves intelligencia*,⁸ amelynek azonban a tanterv a „meghaladását” tűzi ki célul, holott ennek kialakítása egyetlen korábbi tantervnek sem volt deklarált célja. Kiegészítésképpen a technikátörténet jellemzői,⁹ a modellezés elveinek alkalmazása, a műszaki kommunikáció alapja, ill. a kézművesség háttérismerete is az olvasó elé tárul.

A jegyzet más tantárgyakban (pl. természetismeret, nevelésméлет, pszichológia) is fellelhető ismereteivel a jól kihasználható tantárgyköziséget igyekszem bemutatni, építve a hallgatók más órákon szerzett ismereteire. A tantárgytörténet vázlatos áttekintése¹⁰ a technika fejlődésének és tanításának fordulatait érzékelteti. Kiderül, hogy a XXI. sz. hétköznapijai hasonló problémákat vetnek fel, mint a megelőző évtizedek. Az általános iskoláknak a mindennapi életre (munkára) való felkészülést és az ehhez szükséges gyakorlati és hasznosítható tudás megszerzését kell(ett) biztosítania akkor és most is, csak mindig korszerűbb rendszerben és újra meg újra átalakított tematikával.

Régi/új kérdés, hogy fő- vagy melléktantárgy-e a tantárgyunk? Hasznosak-e célkitűzései és tevékenységei? Az iskola feladata-e a főzés vagy a szerelési alapismereteket megtanítása? Megítélésem szerint mindegyik fontos, és olyan mértékben használjuk ezeket, amennyire azt az elvégzendő feladat megköveteli. A lényeg nem a versengés, hanem a közös cél szolgálata. A tanítás segítségével a követhető, gyakorlatias világot szeretnénk felfedeztetni, megismertetni, a kézművesség (amelynek technikai/vizuális szemlélete nem választható el egymástól) szerepét, súlyát minden esetben ez határozza meg.

Mit szükséges feltétlenül tudnia a kézművességről egy leendő tanítónak? Azt, hogy a tanuló életkori sajátosságait ismerve nem hagyható ki egyetlen lépés sem az utánzástól a magasabb rendű gondolkodási műveletekig. A tanulási folyamatban a tevékenykedtetés nem vihető át a kétkezi munka és az érzékszervek által szerzett tapasztalatok kihagyásával csupán a gondolati síkra, a (ma uralomra törő) virtuális világ élményei nem elegendők. A mikro/makrokörnyezeti szemléletben az elmélet és a praktikus gyakorlati ismeret egyensúlya a cél, különben a tantárgy végleg elveszítheti varázsát! A jövőbeli pedagógusoknak mindenekelőtt a helyes alapállást szükséges megtanulnia, kiegészítve a pedagógiai eszközökkel és gyakorlati technikákkal. Ha megértik a lényeget, a tevékenység nélkülözhetetlenségét, egyben meg is kedvelik azt, és meggyőződésünk, hogy az ismereteiket folyamatosan bővíteni fogják.

Ehhez kívánok jó munkát!

A Szerző

⁶ Ld. a 2. sz. Mellékletben.

⁷ Kivétel az 1950-es évek időszaka, amely előirányzatai inkább a politechnikát helyezték előtérbe.

⁸ Problémamegértő és -megoldó képesség, rokona a tehetség fogalmának, összefügg az előnyös tanulási stílussal. H. Gardner több eltérő mértékű intelligenciát sorol fel (nyelvi, logikai/matematikai, zenei, természeti, testi, társas, belső). Van, akinek a logikája gyengébb, de kiváló a zenében és a társas kapcsolatokban. Mások szerint még több intelligencia létezik, pl. egzisztenciális, spirituális, előadói, kreatív és kézművestehetség (DRYDEN–VOS 2004–2005).

⁹ Részletesen ld. az 1. sz. Mellékletben.

¹⁰ Ld. az 1. sz. Mellékletben.

I. Tantárgy-pedagógiai alapvetések

1. A tantárgy-pedagógia definiálása

A tantárgy-pedagógia (szakmódszertan, didaktika, metodika) esetünkben a technika, életvitel és gyakorlat tantárgy tanításának-tanulásának és a nevelési feladatok ellátásának módszereivel foglalkozó pedagógiai tudományág, amely a pedagógia és a tantárgy alapját képező tudományok (technika, matematika, fizika, természetismeret stb.) közötti érzékeny határterület. A *tantárgy-pedagógia* elnevezés az ismertebb, a felsőoktatás *általános szakmódszertant* (pedagógusmesterség), a neveléstudományi tanszékek/intézetek *tantárgymódszertant* (esetünkben a technikatánítás módszertana) oktatnak. A tantárgy-pedagógiát a tantárgy szaktanszéke tanítja önálló modulként vagy a tantárgy tanításába beágyazva.

2. A technika, életvitel és gyakorlat tantárgy-pedagógia célja és feladata

A technika tantárgy-pedagógia célja olyan elméleti és gyakorlati ismeretek elsajátítása, amely alapján a pedagógus eredményesen tudja megvalósítani a tantárgy tantervi előírásait.

A tantárgy feladata, hogy a hallgatóknak közvetítse a természet és a technika (az ember alkotta világ), a társadalom és technika fejlődésének törvényszerűségeit, múltbeli és mai kapcsolatait. Olyan komplex életmódra nevel, amelyre a természeti, társadalmi, technikai környezettel való harmonikus viszony jellemző, illetve segít kialakítani a támogató rendszerszemléletű gondolkodást és a környezetgazdálkodó szemléletet. A tantárgyra jellemző a természettudományos szakterületek szintetizálása is.

3. A tantárgy-pedagógia didaktikai fogalmai

A *didaktikai feladat* a nevelési-oktatási stratégia azon része, amely a tanulási-tanítási folyamat szakaszait és szervezését határozza meg. Didaktikai feladatok lehetnek pl.: a témakör bevezetése, az ismeretbővítés, a gyakorlás, az ismétlés, az összefoglalás, az ellenőrzés, az értékelés stb. A didaktikai feladatok hozzárendelhetők a tanév, egy-egy témakör vagy a tanóra egyes szakaszaikhoz is. Ezek a feladatok különféle módszerekkel, munkaformákkal, gyakorlati típusokkal és eszközökkel valósíthatók meg.

Jártasságnak nevezzük az ismeretek alkotó alkalmazására, az elsajátított ismeretek alapján tudatosan végrehajtott gyakorlati tevékenységre való felkészültséget.

A *képesség* az egyén pszichikus tulajdonsága, amely valamilyen tevékenység gyakorlása révén fejlődik ki, és a tevékenység végzésében nyilvánul meg. A *készség* a cselekvés (tevékenység) automatizált eleme, amely a tudat közvetlen ellenőrzése nélkül funkcionál. A készség elsajátításának lehetséges útjai:

- *analizáló-szintetizáló*: először a részmozzanatok tanulása, majd összekapcsolása;
- *globális tanulás*: a tevékenység részmozzanatokra bontása nélkül folyik a begyakorlás, a részletek a gyakori ismétlés sikerei és kudarcai, ill. az utólagos tudatosítás következtében differenciálódnak;
- *transzferális tanulás*: a gyakorlás kezdetben egyszerűsített (mesterséges) helyzetben folyik (szimuláció), ezt követi a természetes helyzetbe történő átvitel (transzfer).

A nevelés-oktatás tartalmának, az intézményes nevelés célrendszerének meghatározó elemei a fejlesztendő kompetenciák. A *Teknika, életvitel és gyakorlat* műveltségi területhez sajátos kompetenciák kapcsolódnak, és ezek alapján történik a pedagógusok minősítő értékelése is.¹¹ A kompetenciák azon tudásnak, attitűdöknek és képességeknek az összessége, amelyek alkalmassá teszik a pedagógusokat arra, hogy tevékenységüket, pedagógiai feladataikat eredményesen elláthassák.

A tanórán a tanulás és a tanítás szervezési módja a nevelési-oktatási célok elérésére szolgál. Ha a pedagógus tevékenységét nevezzük meg, akkor szervezési módról, ha a tanulók tevékenységét, akkor munkaformáról beszélünk. A szervezési módok és munkaformák típusai: frontális, egyéni, páros, hagyományos csoportmunka és kooperatív tanulásra épülő csoportmunka.

Az *oktatási módszerek* az oktatási folyamatnak állandó, ismétlődő összetevői, a tanár és a tanuló tevékenységének részei, amelyeket különböző célok érdekében eltérő stratégiákba szerveződve és gyakran átfedésben, egymást kiegészítve vagy váltakozva alkalmazunk. Az oktatási módszerek közé tartoznak:

- *Előadás*: monologikus szóbeli közlési módszer, amely egy-egy téma logikus, részletes, viszonylag hosszabb ideig tartó kifejtésre szolgál. Általában ötvözi az elbeszélést, a magyarázat és a szemléltetés elemeit, amelyek máskor önálló módszerként jelennek meg.
- *Magyarázat*: monologikus közlési módszer, amellyel törvényszerű összefüggések, szabályok, tételek vagy fogalmak megértését segítjük elő. Fajtái: az értelmező, a leíró, az okfejtő és az okfeltáró magyarázat.
- *Elbeszélés (leírás)*: monologikus szóbeli közlési módszer, amely egy-egy jelenség, esemény, folyamat, személy vagy tárgy érzékletes, szemléletes bemutatására szolgál.
- *Kiselőadás*: monologikus szóbeli közlési módszer, amelyben az összefüggő közlés a tanulótól származik.
- *Megbeszélés (beszélgetés)*: dialogikus szóbeli közlési módszer, amely a pedagógus és diák párbeszédére épül.
- *Vita*: dialogikus szóbeli közlési módszer, amelynek az ismeretek elsajátításán túl célja a gondolkodás és a kommunikációs készségek fejlesztése is.
- *Szemléltetés (bemutatás, demonstráció, illusztráció)*: olyan szemléletes oktatási módszer, amelynek során a tanulmányozandó tárgyak, jelenségek vagy folyamatok észlelése, elemzése történik. Célja a verbális leírás kiegészítése audiovizuális és demonstrációs eszközök segítségével.
- *Munkáltató módszer*: olyan gyakorlati módszer, amelynek során a tanulók tárgyakkal vagy eszközökkel manipulatív tevékenységet végeznek, egyénileg, párban vagy kis csoportokban tanári felügyelet mellett.
- *Projekt módszer*: a tanulók érdeklődésére, a tanárok és a diákok közös tevékenységére építő módszer, amely a megismerési folyamatot projektek sorozataként szervezi meg. A projektek olyan komplex feladatok, amelyeknek a középpontjában egy gyakorlati természetű probléma áll. A témát a tanulók széles körű, történeti, technikai, gazdasági összefüggésben dolgozzák fel. A projekt kidolgozása történhet egyénileg vagy csoportosan, végeredménye egy szellemi vagy tárgyi alkotás.
- *Kooperatív oktatási módszer*: a tanulók (4-6 fős) kis csoportokban végzett tevékenységén alapul. Az ismeretek és az intellektuális készségek fejlesztésén túl kiemelt jelentősége van a szociális készségek, és az együttműködési képességek kialakításában. Változatai: csoportos tanulás – egyéni teljesítmény – csoportos tanulás váltakozása, egyéni vetélkedő, mozaiktanulás,¹² csoportkutatás.¹³
- *Házi feladat*: a tanulók önálló, az iskola falain kívül végzett, de a pedagógus által irányított oktatási módszer.

11 Részletesen ld.: ANTALNÉ és mtsai 2013, ill. a fejezet 4.1. pontjában és a 2. sz. Mellékletben.

12 A csoporttagok a másik csoportok tagjaival vitatják meg a feladatot (ők is ugyanazt a részfeladatot kapták), majd visszamennek a saját csoportba, és ott megtanítják a többieknek a saját részüket.

13 A tanulók 2-6 fős csoportokban közös tervezést, résztemakutatást folytatnak, tovább bontva az egyéni feldolgozás szintjére, végül csoportbeszámolót készítenek.

4. A pedagógus szakmai kompetenciái

A pedagógusképzés súlyponti és specifikus része a szakmai kompetenciák fejlesztése. A pedagógus munkáját alapvetően meghatározza módszertani felkészültsége és kulturáltsága. A pedagógus szakmai kompetenciáit a műveltségi terület sajátos kompetenciáinak összessége adja.

4.1. A TECHNIKA, ÉLETVITEL ÉS GYAKORLATOT TANÍTÓ PEDAGÓGUS SZAKMAI KOMPETENCIÁI¹⁴

1. Szakmai feladatok elvégzése, szaktudományos, szaktárgyi, tantervi tudás.
2. Pedagógiai folyamatok, tevékenységek tervezése és a megvalósításukhoz kapcsolódó önreflexiók.
3. A tanulás támogatása.
4. A tanuló személyiségének fejlesztése, az egyéni bánásmód érvényesülése a hátrányos helyzetű, sajátos nevelési igényű (SNI) vagy beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő tanulók esetében is.
5. A tanulói csoportok, közösségek alakulásának segítése, fejlesztése, esélyteremtés, nyitottság a különböző társadalmi-kulturális sokféleségre, integrációs tevékenység.
6. A pedagógiai folyamatok és a tanulók személyiségfejlődésének folyamatos értékelése, elemzése.
7. Kommunikáció és szakmai együttműködés, problémamegoldás.
8. Elkötelezettség és szakmai felelősségvállalás a szakmai fejlődésért.

4.2. A TECHNIKAI KÉPESSÉGFEJLESZTÉS

A technikai képességfejlesztés a technikai ismeretek, jártasságok, készségek és szokások, különféle tevékenységek során történő tanulása és gyakorlása. Az oktatási dokumentumok ajánlásait figyelembe véve a tantárgy tanítása során a következőknek kell megjelenenni:

- tudatos, tervszerű átalakító tevékenység (tulajdonságvizsgálatok, felhasználási lehetőségek, tervező folyamatok), az anyagokhoz való hozzájutás (eredetük), a keletkező hulladékok elhelyezésének lehetőségei;
- technológiai szemléletű algoritmikus gondolkodás;
- problémamegoldás, kreativitás fejlesztése (a probléma felismerése, a megoldási lehetőségek és algoritmusok tervezése);
- a kezűgyesség kiművelése.

4.2.1. A tantárgy tanítása során fejlesztendő főbb képességek területei

A technikaórákon a következő képességeket fejlesztjük:

- *kommunikációs képességek*: beszélgetés, beszédértés, ábrázoló képesség, olvasás, anyaggyűjtés, írás, rajzolás, műszaki ábrázolás, szaknyelv használata, közlekedési jelzések, képek és rajzok elemzése;
- *a megismerés (kognitív) képességei*: az információk felfogása és megértése, az emlékezés, a feldolgozás, az értékelés, a megfélelőbb megoldás keresése;
- *a kreatív gondolkodás képességei*: az anyagok tulajdonságainak, a munkaműveleteknek, a gyártási technológiáknak gyakorlatba helyezésével fejlődik;
- *utánzás képessége*: a részfeladatok utasítás alapján történő elvégzésével fokozatosan egyre több művelet rögzül az emlékezetbe, fejlődésnek indul a gondolkodási folyamat (amely két alapvető formája a megértés és a problémamegoldás);

¹⁴ Részletes leírásukat ld. a 2. sz. Mellékletben.

- *a problémamegoldó gondolkodás képessége*: a problémahelyzet felismerése, a feladat megértése, a megoldási lehetőségek számbavétele, a gondolkodási műveletek (analízis, szintézis, összehasonlítás, általánosítás, konkretizálás, rendezés stb.), megoldási javaslatok számbavétele és a legcélravezetőbb kiválasztása, tervkészítés;
- *a művelettervezés képessége*: a hibátlan gyakorlati feladatmegoldást biztosítja.

A cselekvési képesség

A cselekvési képesség a megszerzett ismeretek gyakorlatban való alkalmazására, a cselekvésen keresztüli ismeretszerzésre és a finommozgásos tevékenységek végzésére való képesség.

A cselekvés összetevői: a munkamozgások, a munkaműveletek, a motiváció és a cselekvésre késztetés.

A cselekvési képesség fajtái:

- *önellenőrzés képessége*: a tanuló reális önértékelése, amely a technikai műveletekre, a gondolkodására és munkatevékenységére vonatkozik és kiterjed az egyes lépésekre, a részfeladatok, ill. a végeredmény ellenőrzésére;
- *konstruáló képesség*: a technikai gondolkodás kialakulása, egyéni technikai ötletek, kreatív megoldások keresése;
- *konstruktív, feladatmegoldó gondolkodás képessége*: a nevelő magyarázata és a bemutatás során a tanulók tájékozódnak a feladat megoldásáról (tanulói utánzás), ezt pedig a cselekvés megtervezése és végrehajtása (tanulói aktivitás), ill. a tanulók önálló komplex feladatmegoldása követi.

5. Felkészülés a tanításra

5.1. A FELKÉSZÜLÉS SZINTJEI

A tantárgy sajátosságaiból (manualitás, összetett anyag-, eszköz- és helyigény) adódik, hogy a tanításra felkészülésnek kettős célzata (szintje) van.

I. szint: az új tanév kezdését megelőzően (az előző tanév végén) az új tanmenet elkészítése, a szükséges anyagok és eszközök beszerzése, karbantartása, illetve annak feltérképezése, a szükséges alapanyagok honnan szerezhetőek be.

II. szint: a tanítási órára való közvetlen felkészülés:

- a munkadarab előzetes elkészítése;
- az óra menetének megtervezése;
- a szükséges anyagok, eszközök előkészítése, beszerzése, szemléltető anyag elkészítése.

5.2. A TERVEZÉS DOKUMENTUMAI

Az intézményes nevelés tartalmát és rendszerét meghatározzák a nemzetközi és a nemzeti oktatáspolitikai dokumentumok, az európai uniós oktatási-nevelési, ill. a hazai oktatáspolitikai, köznevelési törvények és rendeletek. Könyvünk írásakor a 2012-ben megújult Nemzeti alaptanterv és a 2013-as Kerettanterv hatályos. Ezekre épülnek a pedagógiai intézmények dokumentumai és a pedagógus tervezőmunkája, és az ennek eredményeként elkészülő tanmenet, tematikus terv, valamint az óraterv és az óravázlat.

5.2.1. Tanmenet

A tanmenet olyan tervezési dokumentum, amely a NAT-ra, a kerettantervre és az intézmény pedagógiai programjára épül. Célja az adott osztályban zajló éves nevelési-oktatási folyamat áttekintése. Tartalmazza az osztály megnevezését, a tanórák számát és azok témakörök szerinti felosztását. A tanórákhoz kapcsolódva megadja a főbb didaktikai feladatokat, a fejlesztendő készségeket és képességeket, valamint a kapcsolódó ismereteket is. A tanmenetet célszerű az évközi tapasztalatokkal és megjegyzésekkel kiegészíteni.

A tanmenetkészítés sajátos szempontjai

A Technika tantárgy tanmenetében a következő elemeknek kell szerepelnie:

- az éves óraszám és az egyes munkanemekre fordítható órák száma;
- az új ismeretfeldolgozás, az alkalmazás, a rendszerezés/rögzítés, mérés/értékelés arányainak értelmezése;
- új anyag- (munkanem-), ill. szerszámismeret;
- a munkadarab meghatározása (a műveletek, kapcsolódó ismeretek megtervezése után);
- tanulmányi kirándulások, séták tervezése (pl. természetes anyagok gyűjtése),
- a tantárgyi koncentráció, tantárgyközi lehetőség;
- a baleset- és munkavédelem;
- anyag- és szerszámszükséglet.

A tanmenet évenkénti aktualizálása a pedagógus döntésén alapul (jó gyakorlatok, változtatások, tárgyi és anyagi feltételek, helyi lehetőségek, hagyományok).

5.2.2. Tematikus terv

Olyan tervezési dokumentum, amely a NAT-ra, a műveltségi területhez és szaktárgyhoz kapcsolódó kerettantervre, az intézmény pedagógiai programjára, helyi tantervére és a pedagógus tanmenetére épül. Célja, hogy áttekintést adjon egy adott osztályban egy konkrét témakörnek a tanulási-tanítási folyamatáról. Részletesebb, mint a tanmenet, javasolt tartalmi összetevőit az alábbi táblázat szemlélteti.

1. táblázat: A tematikus terv ajánlott egységei a tervezet fejlődésén

Óra	A téma órákra bontása	Didaktikai feladatok	Fejlesztési területek (attitűdök, készségek, képességek)	Ismeretanyag (fogalmak, szabályok stb.)	Módszerek, munkaformák	Szemléltetés, eszközök	Megjegyzések
36.							

5.2.3. Óraterv

Az óraterv rögzíti a tanóra céljait és nevelési-oktatási stratégiáját, az óra felépítését, menetét, az alkalmazott módszereket, az óraszervezési módokat és a szükséges taneszközöket. Az óraterv emellett tartalmazza a tanulói és a pedagógusi tevékenységek tömör leírását, a pedagógus instrukcióit, a lehetséges tanulói válaszokat, a tervezett táblaképet. Az óratervhez a mellékletben célszerű csatolni a feladatlapokat, a feldolgozott szövegeket, az egyéb segédanyagokat, ill. érdemes mellékelni az IKT-tananyagokat¹⁵ is.

A tervezéskor a pedagógus dönt a munkaformákról, az elvégzendő tevékenységekről, ezek idejéről és sorrendjéről, a tevékenységekhez választott folyamatokról, az alkalmazott tan- és oktatástechnikai eszközökről, az értékelés és az ellenőrzés módjáról.

Az óratípusok

A tanóra oktatási feladatát az határozza meg, hogy tanítunk-e új műveletet vagy milyen műveleteket gyakoroltunk, és az új művelet megtanításához kapcsolódik-e új szerszám- vagy anyagismeret. Az óra oktatási feladatainak meghatározása egyben kijelöli az óra típusát is:

- új ismeret közlő;
- gyakorló;
- kombinált óra (a technikaórák zömében ez alkalmazható).

¹⁵ Információs/kommunikációs technológiákra épülő eszközök, módszerek és eljárások alkalmazása. Céljai: információgyűjtés, -rendezés, -feldolgozás, -megosztás, kommunikáció stb. Az IKT felhasználható didaktikai feladatok megvalósításában is, segítségével a tanulás támogatása zajlik a tanórákon, ill. tértől és időtől függetlenül is.

A munkaszervezési formák variánsai

Az órateremben a munkaszervezés módját is feltüntetjük:

- frontális osztálymunka (ütemezett vagy részben ütemezett);
- egyéni munka;
- páros munka;
- csoportmunka (kooperatív¹⁶).

A munkaszervezési formák kiválasztásánál figyelembe kell venni a tanulók életkori sajátosságait, az adott munkanemben elért jártasság fokát, a munkadarab jellegét és a munkaeszközökkel való ellátottságot.

A tanítási óra módszerei

A tanóra módszereit, a nevelés célja, a tanítás tartalma, az adott didaktikai feladatok, a tantárgy sajátosságai, a nevelő személyes adottságai és a tárgyi feltételek határozzák meg. A tantárgy oktatása során előforduló módszerek általában nem önállóan, hanem egymással kombinálva jelennek meg;¹⁷

- *A magyarázat* hosszabb-rövidebb ideig tartó szóbeli (változatos, jól előkészített, élet- és újszerű, konkrét) ismeretközlés, amely célja az érdeklődés felkeltése és fenntartása, valamint a figyelem irányítása. Alkalmazására az egyes munkafolyamatok, műveletek megértésénél, az anyag tulajdonságainak taglalásánál, balesetvédelem oktatásánál kerülhet sor, általában a szemléltetéssel együtt. A szakkifejezések hallás útján történő érzékelése pontosabb észlelést nyújt, a bemutatás hatásosabbá válhat.
- *A megbeszélés, beszélgetés* lényeges eleme a tudatos tanári *kérdezés*, amely jellemzői: pontos, világos, rövid, egyértelmű, a tanulók értelmi szintjének megfelelő, gondolkodást fejlesztő. A beszélgetés csaknem az egész oktatási fázisban előfordulhat.
- *A bemutatás, szemléltetés (szemléletesség)* célja, hogy több érzékszerv bevonásával a figyelmet koncentrálja, szemléletet és tapasztalást nyújtson. Az oktatási feladatok közül kiemelkedően fontos az új műveletek tanítása, ami tanári bemutatással (magyarázat és szemléltetés) történhet, pl. frontálisan a táblánál vagy az osztály összehívásával egy asztalhoz. Új eszköz esetén fontos a szerszám sajátosságainak, jellemzőinek bemutatása, szakszerű, pontos, balesetmentes használatának megismertetése is. A tanítás során a szemléltetés közvetlenül (anyag, szerszám, munkadarab, munkafogások) és közvetetten (képek, rajzok, makettek, modellek) segítségével történhet. *A munkadarabot a tanulók által elkészítendő méretben, nagyobb méretben, ill. szétszedhető formában mindig el kell készíteni!* A munkadarab elkészítése egyben analízis elemzés is, amely választ ad a következő kérdésekre: miből, mivel és hogyan készítsük el a munkadarabot?
- *A gyakorlás* célja, hogy a tanulóknál kialakítsuk a jártasságokat (képességeket), kibontakoztassuk a művelet önálló alkalmazásához szükséges képességeket. A gyakorlás az új ismeretszerzési folyamat (utánzás) szerves része, de a megszerzett ismeretek gyakorlatban történő alkalmazását (felidéző gyakorlás) is jelenti, amely a megismert műveletek alkotó jellegű munkában történő alkalmazásakor teljesebben ki. A gyakorlás része a folyamatos tanítói *ellenőrzés és hibajavítás*, amely akár a tanulók újbóli összehívásával és a művelet újra bemutatásával is történhet. Az *ellenőrzés* megfigyeléssel, szóbeli ellenőrzéssel, írásbeli és gyakorlati munkák kontrolálásával történik. Az *értékelés* az esetleges- és jellemző hibák javítására vonatkozó építő kritika, amely nem korlátozódhat csak a munkadarabra, hanem a véleményalkotáskor a tanulók munkához való hozzáállását, szorgalmát is figyelembe kell venni. Az egyes tanulók, és az egész osztály munkáját is értékeljük az óra végén.

16 A csoportmunka keretében (4-6 fő) a tanulók felelnek egymás tanulási eredményeiért, tehát az ismeretek és az intellektuális képességek fejlesztése mellett a munkaformának nagy jelentősége van a szociális készségek, együttműködési képességek kialakításában is. Variánsai: közös munka végén egyéni beszámoló vagy egyéni vetélkedők, mozaiktanulás (a tananyag közös feldolgozása) és csoportkutatás (részfeladatok közös feldolgozása).

17 Általánosan ld. I. fejezet 3. pont.

5.3. KÖZVETLEN FELKÉSZÜLÉS A TANÍTÁSI ÓRÁRA

A tanítási óra témáját a tanmenet aktuális feladata és az elkészítendő mintatárgy határozza meg. A tervezés további szempontjai: a korábbi tanulói ismeretek, a jártasság a műveletekben és a rendelkezésre álló idő. A felkészülés következő mozzanata a tervezet/vázlat elkészítése.

5.3.1. Óraterv/óravázlat

Az órára való közvetlen felkészülés dokumentuma az óraterv és az óravázlat, amely a tanítási óra tananyagának, didaktikai feladatainak,¹⁸ szervezési módjainak, stratégiáinak, módszereinek és egyéb tennivalóinak a tanító által történő írásbeli megtervezése. Feladat- és időterv egyben. Az óraterv és az óravázlat közötti különbség a terjedelemben és a részletezettségben van. A tervezések javasolt tartalmi összetevőit az alábbi táblázat szemlélteti.

2. táblázat: A technikaóra tervezetének ajánlott fejléce

Technikaóra tanítási tervezet
Készítette:
Helye:
Osztály:
Ideje:
Témakör:
Tananyag (munkadarab megnevezésével):
Fő didaktikai feladat:
Célok, feladatok:
Szükséges anyagok (anyag- és szerszám, baleset-megelőzés):
Szemléltetőeszközök:
Szakirodalmi forrás: ¹⁹

5.3.2. Az óra menetének lépései

Bevezető rész

- szervezés az óra elején, ill. előzetes teendők (pl. anyagbeszerzés);
- motiváció, ismeretek felelevenítése, célkitűzés;
- problémafelvetés; anyagvizsgálat, új ismeretek, fogalmak; tervezés, szerszám- és anyagszükséglet megállapítása; művelti sorrend szemléltetése, meghatározása; baleset-megelőzés, technikai tanácsok; értékelési szempontok megadása.

Munkáltató rész

- a munkadarab elkészítése: előkészítő műveletek (mérés, jelölés, előrajzolás), alakító műveletek (tépés, szabás, nyírás, vágás,²⁰ hajtogatás, faragás), szerszámok kiosztása, összeállító műveletek (ragasztás, zsineggel való kötözés), befejező műveletek (ragasztás utáni sajtolás, színezés, festés).

Befejező rész

- használatba vétel, kipróbálás; értékelés, osztályozás, összefoglalás, rendteremtés, általános értékelés;
- külső szervezés az óra végén.

18 Lehetséges didaktikai feladatok: motiválás, figyelemfelkeltés, a cél meghatározása, előismeretek felidézése, új ismeretek nyújtása, a jelenségek sokoldalú elemzése, fogalomalkotás, következtetés, rendszerezés, alkalmazás, ellenőrzés, értékelés.

19 A szakirodalmi jelöléseknél célszerű nyomtatott forrásra és nem csak az internetre hivatkozni! Az adatoláshoz ajánlom a következő munkát: SERFŐZŐ (2015).

20 Szab: lapszerű anyagot, adott méretre vág; nyír: szálas anyagot, sűrű növényzetet kurtít vagy vág; vág: éles eszközzel több részre választ (JUHÁSZ és mtsai 1985).

A tervezet/vázlat elkészítése során nagy figyelmet kell szentelni az *időbeosztásra* (a tárgykészítés minimális ideje: 20-25 perc)! A kész óraterv kiegészítésekkel, aktualizálva az adott csoport/osztály arculatára máskor is hasznosítható. A tanóra felépítésének tartalmi egységeit az alábbi táblázat szemlélteti.

3. táblázat: A tervezet/vázlat főbb tartalmi egységei

Idő	Az óra menete	Módszer	Munkaforma	Eszközök
3-5'	I. Bevezető, ráhangoló, motiváló, kultúr- és technika-történeti rész			
5-10'	II. 1. Célkitűzés, a munkadarab bemutatása, a technika ismertetése 2. Anyagvizsgálat 3. A munkamenet lépéseinek ismertetése, bemutatása 4. Értékelési szempontok megbeszélése			
20-25'	III. Alkotó munka			
5'	IV. Értékelés			

5.4. A TANÓRA ÉRTÉKELÉSE, A TANÍTÓI/HALLGATÓI REFLEXIÓK, ELEMZŐKÉPESSÉGEK

A *reflexió* a tanórai tapasztalatok, ismeretek és cselekedetek végiggondolását, elemzését jelenti, ez a pedagógus saját gyakorlatának kritikus vizsgálata. Kialakítandók azok az *elemzőképességek*, amelyek a kezdeti szubjektív érveléstől eljutnak a magasabb tudatosság szintjére, hogy végül meghatározott elméleti rendszerben gondolkodva, eszközként tudja alkalmazni a tanító az elemző ismereteket.

A *komplex elemzés képessége* azt jelenti, hogy a hallgató/tanító szakmai érvekkel képes indokolni a tervezetét, az órai szituációkat, a választott eljárásokat és azok hatását a tanulókra.

Az *önálló elemzés képességéhez* és a reális értékítélet megalkotásához megfelelő mennyiségű adat, tény, szituáció kell, hogy rögzüljön (jegyzeteléssel, a megfigyelési módszerek alkalmazásával, a szelektálóképesség kialakításával).

A tanóra értékelése jellemzően három részre tagolható:

- *A pedagógiai helyzet ismertetése*, a tanítási órán végbement folyamatok csoportosítása, ill. konkrét utalás a tervezés megfelelő pontjaira.
- *Az elemzés ok-okozatok*, indoklások megfogalmazása, hogy a nevelési-oktatási célok ismeretében a pedagógus mit, miért tett, ill. milyen megoldást választott az adott helyzetben.
- *Az önértékelés* a cselekedetek lehetséges következményeinek megfogalmazása (a tanulókra és önmagunkra nézve is), ill. a következtetések, a minősítő ítéletek megállapítása a gyakorlat esetleges későbbi módosításának mérlegelése.

Az óraelemzés *tartalmi szempontból* kétféle lehet:

- *komplex óraelemzés*, amely az óra minden szerkezeti és tartalmi egységére kitér;
- *tematikus óraelemzés*, ami egy-egy témában konkrét szempontok alapján minősít.

5.4.1. A tanóraelemzés (reflexió) szempontjai

A tanóra elemzése olyan képességeket és készségeket kíván meg a pedagógustól, amelyek gyakorlással alakulhatnak ki. Az elemzés során általános, ill. tantárgyspecifikus szempontokból²¹ ajánlott kiválasztani az adott tanóra vonatkozókat.

21 A kiadvány (HILBERT és mtsai 2015) nyomtatott formában a hallgatók rendelkezésére áll, ill. az általános és tantárgyspecifikus szempontokat a 3. sz. Melléklet tartalmazza.

II. Tárgy- és környezetkultúra, tárgyi kultúra, technológiák, termelés

1. A megújuló módszertani kiegészítés

A technika tanításában a kézművességre fókuszáló módszertani kiegészítést mint konstruktív megoldást a vizuális nevelés tárgy- és környezetkultúra elméleti és gyakorlati tételei szolgáltatják. A vizuális kultúra tantárgy (tárgy- és környezetkultúra), illetve a technika, életvitel és gyakorlat tantárgy (tárgyi kultúra, technológiák, termelés) hasonlóságai a témákban, a gyakorlati tevékenységekben, a befogadó/megismerő/elemző szerepekben és alkotási technikákban is egyaránt megtalálhatók. Mindkettő alapja az a fizikai anyag-, eszköz- és technikai tárgyközeget, amely magát a produktumot létrehozza, ezért a tárgy- és tárgyi kultúra értelmezendő eleme maga a tárgy.

2. Definíciók

A *tárgy* egy objektum.²² A művészi tükrözés értelmében maga a valóság. Élettelen dolog, használati cikk, holmi, eszköz.²³ Az anyagával, szerkezetével, formájával és az alakítás technikájával jellemezhető tárgyat az ember célzatosan azért formálja, hogy „meghosszabbítsa a kezét”. A tárgy a kultúra anyagi tényezője (GAZDA 2008).

Környezet- és tárgykultúrán életünk teljes anyagi, tárgyi keretét és az ehhez való viszonyunkat értjük (MERÉNYI 1997). A *technológia*, a gyártási folyamat elmélete és gyakorlata. A *termelés* pedig a természet tárgyait emberi szükségletekhez alkalmassá tevő elméleti/gyakorlati munka.²⁴

Értelmezésünkben a tárgyi kultúra oktatásának elsődleges célja az, hogy a különböző használati tárgyak, játékok, dísz tárgyak megtervezése és elkészítése során a gyerekek látókörét szélessítsük és tapasztalatait bővítsük.

3. Pedagógiai és terminológiai alarendszer

Az 1990-es évek elején a vizuális nevelés oktatásában – korábbi forrásmunkákban addig nem összegzett – szemléletváltó pedagógiai és terminológiai rendszer született.²⁵

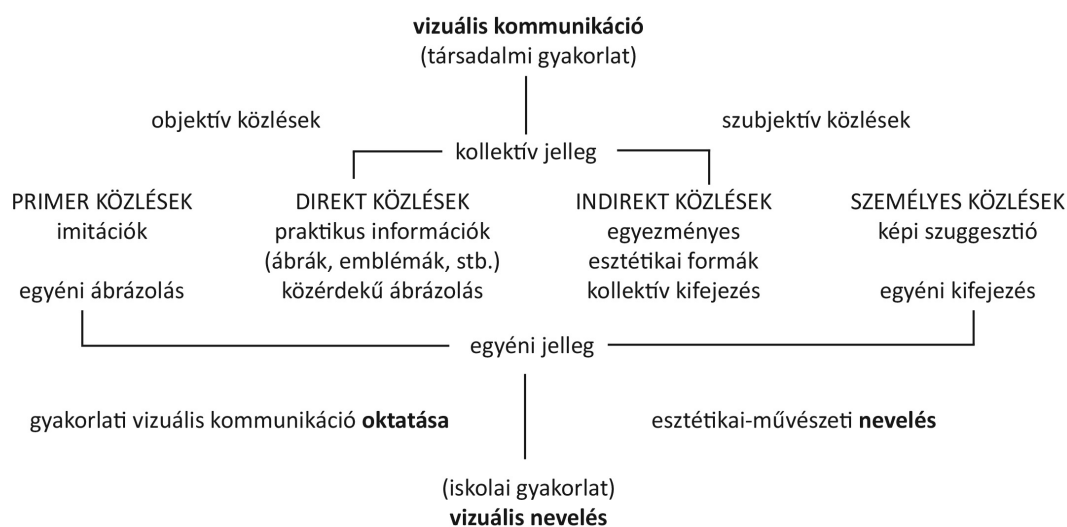
²² ZOLTAI-SZERDAHELYI (1972: 654).

²³ JUHÁSZ és mtsai (1985: 1338).

²⁴ Uo.

²⁵ A rendszerezés Bálványos Huba (1938–2011) Munkácsy-díjas grafikusművész, az ELTE TÓK Vizuális nevelési tanszék vezetője nevéhez köthető.

4. táblázat: A vizuális nevelés pedagógiai és terminológiai rendszere (BÁLVÁNYOS–SÁNTA 1997: 35)

Az elmélet releváns alap gondolata az volt, hogy az ember által létrehozott „látványok” – esetünkben tárgyak – mindig közölnek valamit, a vizuális kommunikáció, érintkezés, a társadalmi kontaktusok hálózatában. A kapcsolatok szocializációs tulajdonságuk révén hozzák létre a társadalmat, amelyhez folyamatosan formálják az embereket is. A képi közlés (amely meghatározásában szinonim az ábrázolás és kifejezés), eszközei a jelek,²⁶ amelyek látás során hozzák létre a vizuális kommunikációt. A vizuális jelenségek funkciójuk szerinti csoportosítását és példáit az alábbi táblázat szemlélteti.

5. táblázat: A vizuális jelenségek funkciójuk szerinti csoportosítása és példái

KÖZLÉSFORMÁK			
OBJEKTÍV		SZUBJEKTÍV	
PRIMER	DIREKT	INDIREKT	SZEMÉLYES
imitációk, egyéni ábrázolás	praktikus információk, közérdekű ábrázolás (ábrák, emblémák)	egyezményes esztétikai formák	képi szuggesztió
megfejtő, értelmező egyéni ábrázolás, látvány utáni tanulmány	praktikus informatív szemléltető, érthető, magyarázó, közérdekű tájékoztató, hiteles és funkcionális ábrázolás	egyezményes esztétikai tárgyformálás, környezetalakítás és díszítés, kollektív kifejezés	önkifejezés, mint szemléleti tevékenység, individuális kifejezés, képi szuggesztió
a valóság tanulmányozása, ismeretek, megfigyelések rögzítése (tanulmány)	ábrák, emblémák, térkép, tervrajz	tárgy létrehozása (esetleg díszítése)	az alkotó élménye, saját maga önkifejezése

26 „A jel: objektíváció, amely azért jön létre (bármilyen formában, kombinációban), hogy helyettesítsen. A jel, létezővé, formává lett tartalom, olyan létező tartalmat helyettesít, ami önmagával önmagát nem tudja kifejezni (pl.: csoportazonosság címerrel, zászlóval, jelvénnel stb. kifejezése). A jelanyag a jelet adó üzenete, a kommunikáció alapstruktúrája: adóból, vevőből és a köztük lévő üzenetből áll.” (BÁLVÁNYOS–SÁNTA 1997: 31)

Az 1995-ös NAT-ban elsőként megjelenő képi közlés differenciált (objektív és szubjektív) formái lefedik a társadalmi gyakorlat vizuális kommunikációjának jelenségeit, egyben térképként is szolgálnak a komplex gyermeki alkotótevékenység folyamatához. Az eredeti tanterv vizuális műveltségi részterületének szerkezetét az alábbi táblázat mutatja be.

6. táblázat: Az 1995-ös tanterv vizuális műveltségi részterület szakmai szerkezete

Vizuális nyelv	Kifejezés, képzőművészet	Kommunikáció	Tárgy- és környezetkultúra	Anyag, eszköz, technika
szellemi közeg	a vizuális kultúra területei			fizikai közeg

A vizuális nyelv, maga a vizuális kultúra szellemi közege, amely az alkotások, közlések elkészültéhez, megértéséhez járul hozzá. Segítségével ismerik meg a gyerekek a tárgy- és jelentésvilág különféle információit. A vizuális kultúra hármában a tárgy- és környezetkultúra (mint *indirekt közlés*) tartalmazza a praktikus célú vizuális közléseket; úgy, mint a tárgyalakító művészeteket, a tárgyak és a környezet díszítését, az építészetet és a design-t. Ezt gyakran kiegészítik az olyan feladatok is, ahol a gyakorlati cél betöltése az objektív, hiteles és érthető ábra, séma, embléma, térkép, tervrajz, magyarázó rajz készítése is, mint *direkt közlés*. Az eltelt 20 évnyi tendencia azt mutatja, hogy a tantárgy törvényi célkitűzéseiben látszólag arra fókuszált, hogy az ismeret-, a munkadarab- és a műveletközpontúságtól inkább az önálló, alkalmazásképes tudás felé orientálódjon. Azonban a személyes pedagógiai tapasztalatok olyan alkalmazásbeli hiányokat jeleznek (pl. az utánpótlás mint manuális és érzékszervi, élménytel tapasztalás hiánya), amelyek cáfolják e fenti célok megvalósulását.

Egy másik „faktor”, maga a technika tantárgyban kompetens pedagógus, akinek (az anyag- és eszközellátottság problémái és az infrastrukturális nehézségek miatt) a kreativitásán és elkötelezettségén múlik az előkészületek felvállalása (anyagbeszerzés, előkészítő munkálatok, eszközök karbantartása, pótlása és felszerelése).

4. A 2012-es Nemzeti alaptanterv releváns tárgy- és környezetkultúra tartalmai

Az alaptanterv *Vizuális nevelési*, ill. a *Technika, gyakorlat és életvitel* cél- és feladatrendszerében a tárgy- és környezetkultúra, és a 2012-ben deklarált nemzeti vonatkozású részek egyaránt megjelennek. A konkrét párhuzamosságok feltárására, az ún. közműveltségi tartalmak^{27,28} összehasonlításával teszünk kísérletet.

4.1. A VIZUÁLIS KULTÚRA KÖZMŰVELTSÉGI TARTALMAI

A *Vizuális kultúra* közműveltségi tartalmai: a Vizuális nyelv, Kifejezés, képzőművészet, a Kommunikáció, valamint a *Tárgy- és környezetkultúra*. A műveltségterület kiegészítésére szánt közműveltségi tartalmakból kiemelt tárgy- és környezetkultúrát az alábbi táblázat rendszerezi, jelölve az anyag-, eszköz- és technikasükségeket is.

27 A közműveltség a közösség bármely tagja számára elérhető, megőrzött, megosztható és gyarapítható tudáskészlet, amely a közös kultúra, élet- és viselkedésmódok értelmezéséhez, a társas világban való részvételhez hozzáférést, megújulni kész ismereteket és készségeket biztosít, összhangban a közoktatás közszolgálati szerepével.

28 A közműveltségi tartalmak az újítás szándékával jelentek meg a nevelési-oktatási program érték közvetítő feladatának újrafogalmazásaként.

7. táblázat: A NAT (2012) *Vizuális kultúra tárgy- és környezetkultúra* közműveltségi tartalmai, illetve anyag-, eszköz- és technikasükségei az 1–4. évfolyamon

Tárgy- és környezetkultúra		Anyag, eszköz, technika
alkotás	befogadás	
– környezetalakítás egyszerű eszközökkel – tárgykészítés – építménymakett	– a közvetlen környezet terei, épületei, tárgyai; megfigyelés, leírás, elemzés (funkció, anyag, forma) – a környezettudatosság lehetőségei – a múzeumok szerepe (közvetlen tapasztalatok) – a népi- tárgykultúra és építészet jellemző példái, elemzés – nemzeti szimbólumok felismerése (színek, címer, zászló, Ország-ház, Szent Korona)	– min. 2-2 grafikai és színes technika alkalmazása – mintázás, anyagalakítás eszközökkel – nyomatkészítés, konstruálás, modellezés – kézművestechnikák

4.2. AZ ÉLETVITEL ÉS GYAKORLAT KÖZMŰVELTSÉGI TARTALMAI

2012-es NAT-ban az *Életvitel és gyakorlat* műveltségterület is közműveltségi tartalmakkal egészült ki. A műveltségterület három közműveltség témaköréből a 8. ábrán a tárgy- és környezetkultúra tartalmakat differenciáltan jeleztem. A 9. ábra pedig, kitekintés céljából, az alsó/felső tagozatos *Tárgyi kultúra, technológiák, termelés* tartalmakat hasonlítja össze. A család és háztartás, ill. közlekedés témák más tantárgyakban (pl. természetismeret, testnevelés) is taglalhatók, itt azonban a kézművességre összpontosítunk.

8. táblázat: A NAT (2012) *Technika* közműveltségi tartalmai (1–4. évf.)

Család, háztartás	Tárgyi kultúra, technológiák, termelés	Közlekedés
– A család. Családi élet színtere, otthon. Feladatok, munkamegosztás. – A külső és belső terek, berendezési tárgyak szerepe. – Háztartási gépek, eszközök, funkciók. – Biztonságos otthon, baleset-megelőzés, elsősegélynyújtás. – Egészséges életmód: táplálkozás, öltözködés, tisztálkodás, testmozgás. – Víz- és energia-takarékosság, szelektív hulladékgyűjtés, újrahasznosítás. – Növények és állatok gondozása a lakásban és a ház körül.	– A munka közbeni célszerű rend, tisztaság, takarékoság. – A tárgyak, anyagok, eszközök, technológiák megfigyelések, tapasztalatok révén megismerhető tulajdonságai. – A gyerekek által mindennap használt tárgyak rendeltetése, tulajdonságai; veszélyforrások és baleset-megelőzés, segítségnyújtás. – Tárgykészítés és a tárgykészítéshez kapcsolódó mennyiségi fogalmak; a mennyiségek megállapítása becslés, számlálás, mérés, számítás útján.	– Gyalogos, kerékpáros és helyi közösségi közlekedés, viselkedési szabályok. – A közlekedési eszközök típusai, csoportjai, jellemzői és rendeltetése. – Környezet- és egészségtudatos közlekedés. – A közlekedésben rejlő veszélyek, a közlekedési balesetek megelőzése, segítségnyújtás.

9. táblázat: A *Tárgyi kultúra, technológiák, termelés* alsó/felső tagozatos tartalmainak összehasonlítása

Tárgyi kultúra, technológiák, termelés	
1-4. évfolyam	5-8. évfolyam
– A munka közbeni célszerű rend, tisztaság, takarékoság. – A tárgyak, anyagok, eszközök, technológiák megfigyelések, tapasztalatok révén megismerhető tulajdonságai. – A gyerekek által mindennap használt tárgyak rendeltetése, tulajdonságai; veszélyforrások és baleset-megelőzés, segítségnyújtás. – Tárgykészítés és a tárgykészítéshez kapcsolódó mennyiségi fogalmak; a mennyiségek megállapítása becslés, számlálás, mérés, számítás útján.	– A takarékoság, a rend és tisztaság, a kitartó, fegyelmezett munkavégzés szerepe. – A tárgyak és a tárgykészítéshez használt anyagok fizikai és technológiai tulajdonságai. – Az alkalmazott kéziszerszámok, eszközök, kisgépek, rendeltetésű, balesetmentes használata. – A tárgyak rendeltetése és használati jellemzői. Tárgyak, szerkezetek, modellek előállítása. – A munkatevékenységekhez megfelelő, egészséges és biztonságos munkakörnyezet jellemzői. – Mindennapi tárgyi világunk: nagyipari termelés és egyedi készítés; javítás, felújítás.

4.3. A VIZUÁLIS NEVELÉS ÉS A TECHNIKA, ÉLETVITEL ÉS GYAKORLAT KÖZÖS KÖZMŰVELTSÉGI TARTALMAI

A technika tantárgyszerkezeti-, tartalmi- és módszertani megújításához alapvető, hogy a *Tárgy- és környezetkultúra* és a *Technika/Tárgyi kultúra, technológiák, termelés* tantárgyak párhuzamosságaira is rávilágítsunk. A táblázatból jól látszik a két tantárgy tevékenységeinek szoros kapcsolata.

10. táblázat: A Vizuális nevelés és a Technika, életvitel és gyakorlat közös közműveltségi tartalmai

évf.	Vizuális nevelés/Tárgy- és környezetkultúra	Technika/Tárgyi kultúra, technológiák, termelés
1-4.	– környezetalakítás, tárgykészítés – építménymakett – a környezet terei, épületei, tárgyai; megfigyelés, leírás, elemzés – a környezettudatosság lehetőségei – a múzeumok szerepe (közvetlen tapasztalatok) – a népi tárgykultúra/építészet példái, elemzés – nemzeti szimbólumok felismerése	– a munkarend, tisztaság, takarékoság – a tárgyak, anyagok, eszközök, technológiák megfigyelések, megtapasztalt tulajdonságai – a használt tárgyak rendeltetése, tulajdonságai; veszélyforrások és baleset-megelőzés, segítségnyújtás – tárgykészítés és a kapcsolódó mennyiségi fogalmak; a mennyiségek megállapítása becslés, számlálás, mérés, számítás útján
5-8.	Alkotótevékenység: – tárgyak tervezése, áttervezése és modellezése – tértervezés, téralakítás eszközökkel Befogadótevékenység: – a környezettudatosság lehetőségeinek ismerete, elemzése és értelmezése – az építészet alátámasztó és térlefedő lehetőségei, ill. alaprajzi elrendezései – a lakás- és lakókörnyezet-tervezés szempontjainak ismerete, elemzése	– a tárgyak rendeltetése és használati jellemzői – tárgyak, szerkezetek, modellek előállítása, a használt anyagok fizikai és technológiai tulajdonságai – a szerszámok, eszközök, kisgépek, rendeltetésszerű, balesetmentes használata – a megfelelő munkakörnyezet, a takarékoság, a célszerű rend és tisztaság, a kitartó munka szerepe – mindennapi tárgyi világunk: nagyipari termelés és egyedi készítés; javítás, felújítás

A közműveltségi tartalmak összevetésének fontos irányelve, hogy a 2012-es NAT közműveltségi elemeinek nyílt rendszere magában hordozza az újszerű és részletekre kiterjedő kerettantervi lehetőségeket, ezt példázza a táblázat számos közös objektuma is.

A törvény a helyi tantervek és azok iskolai gyakorlati alkalmazásuk tekintetében egyaránt fejlesztéscentrikus. A közműveltségi tartalmakkal kiegészített műveltségi területek megfogalmazott céljai között nagy hangsúly helyeződik a tevékenykedtetésre (cselekvő részvétel, kísérlet, megfigyelés), a szociális kompetenciák sokirányú fejlesztésére, a közösségi élethez, a munka világába való belépéshez szükséges képességek és ismeretek elsajátítására, az egészséges életmód kialakítására, az aktív részvételre, öntevékenységre és a kreativitásra, továbbá az informatika és a médiumok alkotó használatára is. Fejlesztési cél a tudás örömeinek, a beleélésnek, a személyes véleményalkotásnak és a társas tanulás különböző formáinak tanulásban betöltött fontos szerepeltetése is (KAPOSÍ 2013: 9–10.).

A Tárgy- és környezetkultúra, valamint Tárgyi kultúra, technológiák, termelés azonos tartalmai és szoros párhuzama az alapja az új módszertani megközelítésnek, amely a *Kézművesség* nevet viseli.

III. Kézművesség

1. A kézművesség jelentése

A kézművesség a kézművesszakmák gyűjtőneve. Az *Értelmező kéziszótár* (JUHÁSZ és mtsai 1985) kézművesnek a kézművességgel (egyszerű szerszámokkal, egyedi eljárással folytatott ipari termelés) foglalkozó iparost tekinti. A szakmákká válás előtt nem volt fontos a kézműves személye, aki magának vagy környezetének készített tárgyakat. A városi életforma, a piac kialakulásával a kézművesek munkájának egy része áruvá vált. A kézzel elkészített termékek az élethez szükséges tárgyak voltak: edények, bútorok, fegyverek, textíliák stb.²⁹

A kézművesség, a kézművesipar, az önellátó ház körüli munka és a gyáripar közötti széles sávba tartozik. Szűkebb értelemben az önálló termelőtevékenységet kifejtők, a hivatásos szolgáltatók a kézművesek, ill. kisiparosok. Őket a manufaktúrákban dolgozóktól vagy gyári betanított munkásoktól az különbözteti meg, hogy a termék előállításának valamennyi munkafázisát maguk végzik. A kézművesség mibenlétét megvilágítja az is, ha szembeállítjuk a gyári termeléssel, a gépet kezelő munkájával. A gép megszünteti a közvetlen kapcsolatot a kéz és a mű között, vagyis magát az alkotást, amely nem a mennyiséget, hanem a minőséget tartja egyedül szükségesnek. Az alkotás az, amely kedvet ad a tevékenységhez, s amely felelőssé teszi alkotóját a műért. Ha a kézműves helyét a gép és kezelője veszi át, akkor az ember elidegenedik a műtől: már nem ő művel, hanem a gép termel (SZULOVSKY 2005).

A népi iparművészettel kapcsolatos állami feladatokról szóló kormányrendelet³⁰ negyvennégy olyan foglalkozási ágat nevez meg, amelynek művelője pályázhat a „népi iparművész” címre, ezek a következők:

bocskorkészítő, bognár, bőrműves, cserépkályha- és kemencekészítő, csipkekészítő, csizmadia, csuhéfonó, faműves, fafaragó, faszobrász, fazekas, festettbútor-készítő, fonottbútor-készítő, gyertyamártó, gyékényfonó, gyöngyfűző, halászháló-készítő, hímestojás-festő, hímző, kalapos, kádár, kékfestő, késes, nemezkészítő,

népihangszer-készítő, népijáték-készítő, népviseleti baba-készítő, népiékszer-készítő, papucskészítő, paszományos és gombkötő, pintér, rézműves, szalmafonó, szíjgyártó-nyerges, szűcs, szűrrátét-készítő, szövő, viseletkészítő, tetőfedő: nádazó, faszindely-, zsúptető-készítő

Természetesen az óvodai kézművesfoglalkozások vagy az iskolai technika tanításban nem az a feladat, hogy a kovács-, az esztergályos-, az ötvös- vagy a borbélymesterség alapelemeit sajátítsák el a gyerekek. Az elsődleges cél az, hogy olyan játékok, használati, ajándék- és dísz tárgyak kézművestechnikáit (pl. gyöngyfűzés, agyagozás, kukoricacsuhé figurák formálása) mutassunk be ezzel a kézművességre fókuszáló megújuló módszertani ajánlattal, amelyekben a kézügyességet is fejlesztő megvalósítás kulcsfogalma maga az élmény lesz, amely a „nekem kellett, meg is tudtam csinálni, jól sikerült megtapasztalása” (BAKOS és mtsai 2000: 68). Azt, hogy mit alkossanak a gyerekek, nem a tárgyi teljesség és nem a mennyiségi előállítás kell, hogy vezérelje, hanem az életszerűség.

Összességében kézművességnak nevezzük az emberi kézzel és kézi szerszámaival végzett, hagyományokra épülő, egyedi eljárással folytatott tevékenységet, ill. az így létrehozott termékeket.

29 Részletesebben ld. az 1. sz. Mellékletben.

30 2004. május 28-án kelt 114. sz. kormányrendelet.

2. A kézművesség elméleti relevanciái

Az életvitel, gyakorlat és technika új tematikája több elméleti bázisra és gyakorlati igényre épül. A továbbiakban részletesebben kifejtendő *néphagyomány-ismereti tétel*, valamint a *fenntarthatóság és környezettudatosság szemlélete* – amely korunk társadalmi kihívásaként az erőforrások tudatos, takarékos és felelősségteljes felhasználására, a környezet védelemre fókuszál – több pontban is támogatja egymást. Mindkét szemléletet a Bálványos Huba által a vizuális-esztétikai-művészeti nevelésről korábban megfogalmazott, hangsúlyos alaptétel igazolja, amely kimondja, hogy a képzőművészeti tárgykultúrát gyakran megelőzi a tárgyi környezet formálása mint szocializációs feladat.

A technika és vizuális nevelés aktuális közoktatási előirányzataiban (ld. alább) markánsan érzékelhető a tárgykultúra – a technológiai/technikai/gyakorlati és művészeti neveléshez köthető – mindenkori szerepvállalása, még ha olykor a tantárgyközi vagy rejtett tantervként is, a tanári példamutatással érhet célt a leghatékonyabban (HAMRÁK 2009). Emlékeztetőként álljon itt – a tárgykultúra számos közös pontját bizonyító – NAT-hivatkozás.

A vizuális kultúra tanításának célja: hozzásegíteni a tanulókat a látható világ jelenségei, valamint a sajátos képi közlések, vizuális művészeti alkotások mélyebb átéléséhez, értelmezéséhez. Célja továbbá azon képességek, készségek fejlesztése, ismeretek átadása, amelyek a vizuális kommunikáció magasabb szintű műveléséhez, a látható világ használatához, alakításához, a kreativitás fejlesztéséhez szükségesek. A műveltségterület nem csupán a hagyományos képző- és iparművészettel foglalkozik, hanem magában foglalja a vizuális jelenségek, közlések köznapi formáit is. Mivel a képzőművészet, a vizuális kommunikáció, ill. a tárgy- és környezetkultúra területei a különböző életkorokban, sőt személyenként is eltérő mértékben képesek kifejteni motiváló hatásukat, ill. különböző képességek fejlesztésére alkalmasak, fokozott lehetőség nyílik a differenciálásra. A vizuális kultúra megfelelő szintű tanítása meghatározó ismeretszerzési és feldolgozási eszközt biztosít a többi műveltségi terület oktatásához, és hatással van azok elsajátításának színvonalára is. (NAT – 2012, Rajz és vizuális kultúra)

Az technika, életvitel és gyakorlat tanítása vonatkozásában a tárgykultúra, tárgykészítés az alábbi célok megfogalmazásában is teret kap.

[...] a mindennapi életvezetéshez szükséges gyakorlati tudás megszerzésére nyújt lehetőséget. Tartalmi szerepet vállal a családi életre nevelésben, testi és lelki egészség, továbbá a természettudományi és technikai kompetencia, [...] kialakításában. [...] cél az alkotómunka folyamatának, összetevőinek gyakorlati elsajátítása, az alkotás örömeinek átélése, a munka megbecsülése, végső soron a pozitív alkotó magatartás kialakítása. A munkaműveletekhez kötődve a műveltségterület tartalmi fejlesztően hatnak a manuális készségek fejlődésére és az érzékelésre. A műveltségi tartalmak további célja a civilizáció tárgyi környezetének feltárása révén a felelős, környezettudatos beállítottság kialakítása, a fenntarthatóság megértése, elfogadása, a kritikus fogyasztói magatartás kialakítása. Az Életvitel és gyakorlat műveltségterület is részt vesz az iskolai egészségfejlesztésben: olyan cselekvési, tapasztalatszerzési lehetőségeket teremtve, amelyek révén a tanulók testi-lelki-szellemi egészsége kiteljesedhet, az egészség- és környezettudatos életvitel iránt elkötelezett fiatalok nevelése megerősödhet. [...] A műveltségterületben rejlő fejlesztő hatás a tanulók életkorának megfelelő módon, mértékben és szinten akkor érvényesül, ha a terület a fenti célok mellett a különböző tevékenységekhez kötődve fejleszti az észlelést, érzékelést, gondolkodást, cselekvést. Az egyes munkafolyamatokhoz kapcsolódva az eszközök szakszerű használata, a tárgyi, épített környezet megismerése fejleszti a tanulók személyiségét. Cél, hogy a tanulók a megszerzett ismereteken keresztül rendelkezzenek a technológiai folyamatok alapvető ismereteivel, gyakorlatával, fogásaival. Az Életvitel és gyakorlat műveltségterület hatást gyakorol a diákok problémakezelő képességére és kreativitására. [...] Az Életvitel és gyakorlat műveltségterület alapvetően a világ tapasztalati megismerésére és gyakorlati tudás szerzésére nyújt lehetőséget, egyben hozzájárul

a tanulás és a munka megszeretéséhez, a tudás megbecsüléséhez. A műveltségterület a gyakorlati problémamegoldás folyamatában szintetizálja a tanulók ismereteit. Konkrét problémahelyzetekből indul ki, életszerű megoldásokkal, eljárásokkal dolgozik, ezáltal kapcsolatot teremt az iskolai tanulás és az iskolán kívüli világ között. (NAT – 2012, Életvitel-gyakorlat)

A tárgyi kultúrát formáló – immár az esztétikai-művészeti nevelés mellé társuló technikai nevelés – pedagógiai és nevelési céljai vitathatatlanok.

Ha a vizuális nevelési- és technika tárgy(i)kultúra tartalmakat nem különálló tantárgyi témáknak tekintjük, hanem ún. gyűjtőfogalmakként vizsgáljuk, a vizuális kommunikáció/tárgykultúra metodikáját a népi tárgykultúra tanítására („hagyományosan”), ill. az újrahasznosítás témára („újdonságként”) tökéletesen alkalmazhatjuk.

A technika tantárgyszerkezeti, tartalmi és módszertani megújítása azon alapszik, hogy a két tantárgy tevékenységei szoros kapcsolatban állnak egymással.

IV. Néprajzi háttérismeretek

1. Tárgykultúra régen és ma

Milyen volt egykor a viszony a tárgyakhoz és milyen napjaink hozzáállása a tárgykultúrához?

A természetben fellelhető anyagokat az ember ősidők óta igényeinek, céljainak megfelelően használta fel.

Az ember szerszámkészítő, gyűjtögető, vadász, építőmester, szakács, iparos, orvos, művész is volt egy személyben, aki ismerte a környező növény-, állat- és ásványvilágot, az időjárást és a cipekedés módjait. „A szükség itt a tanító-mester, és a természet az iskola.” (Kós 1985: 8)

Egykor tehát a hagyományos népi tárgyi világ használati- és munkaeszközeinek elkészítése önellátó módon, a házi munka részeként történt. A paraszti háztartás a természetből a gyűjtögetés és a feldolgozás meghatározott rendje alapján szerezte be a szükséges nyersanyagokat, amelyek megőrzésének, raktározásának is szokásos rendje és helye alakult ki. A szerszámok, fatárgyak, bútorok előállításával általában a család férfitagjai foglalkoztak, a házépítésben a rokonok, barátok is részt vettek. A ház berendezése, otthonossá tétele pedig az asszonyok feladata volt. A nemek szerinti munkák megosztása és a házi munkák is a paraszti élet éves rendszerét követték. Így télen a munkaeszközök, lakberendezési és használati tárgyak előállítása volt a legfőbb feladat.

Az olyan tárgyakat, amelyeket nem lehetett családi körülmények között előállítani – szaktudás vagy nyersanyag hiányában –, mesteremberek készítettek el, vagy a vásárokon lehetett ezeket beszerezni (pl. vasból készült tárgyak, a fazekasság cserépedényei).

A mezőgazdasági munkára kedvezőtlenebb adottságú vidékeken már a középkortól ún. parasztiparos falvak jöttek létre. Az itt lakók (pl. ácsoltláda-faragó, a faedény- és fakanálkészítő, a gyékényfonó, a fazekas) leginkább ipari jellegű tárgyak készítésével foglalkoztak. Termékeiket vándorkereskedelem útján értékesítették. Alkotásaik a népi kultúra részeinek számítottak, környezetük paraszti ízlése és igénye szerint dolgoztak.

A népművészet új stílusának megteremtésében a céhes iparosok is fontos szerepet játszottak. A XIX. sz. közepétől kezdődően a népművészeti tárgyak alkotói lassan kiléptek a névtelenségből. Ezzel párhuzamosan az ország egyes vidékein (pl. a Felvidéken és Erdélyben) megjelentek a manufaktúrák termékei – az öntöttvas szerszámok, vaslábasok, tűzhelyek, keménycserép edények, hutaüvegek stb. A XIX. sz. második felében megnövekedett a tárgyak iránti igény, a szűcs, a takács, a kékfestő, a csizmadia, az asztalos új motívumokkal gazdagították a népi tárgykultúrát. A természetes szükséglet és a szegénység formálta stílus mellett fokozatosan előtérbe került a dekoráció és a presztízs jelzése. A század végére már a gyári tömegtermelés árucikkei szorították ki a parasztiparosok és az önellátás készítményeit. A manufaktúrák és a gyáripari termékek pedig már nem vették figyelembe a hagyomány világát és formakultúráját (BÁLINT 1934 és HANÁK 1980).

Ma a kézműves tárgyalakítás nem alapozhat kizárólagosan az eredeti népművészet formakincsére, motívumaira és technikáira. A régi életforma és a környezet lényegében megváltozott, a tárgyak és díszítményeik más jelentéssel és rendeltetéssel bírnak. A hajdani mindennapos használati tárgyak javarészt esztétikai funkciójú lakásdísszé vagy múzeumi kiállítási darabokká váltak.

Kétségtelen azonban az is, hogy napjainkban a néphagyományokat fel/megidéző programok, a kézműves-technikával létrehozott termékek és azok vonatkozásai (történeti, népművészeti, egyedi, autonóm, szimbolikus,

identitást kifejező, esztétikai, természetes anyagfelhasználás stb. okokra visszavezethetően), hol erősebbek, hol gyengébbek. A téma iránti érdeklődés azonban folyamatos.

Annak a sajátos metamorfózisnak vagyunk tehát tanúi, hogy a jelenkor – mégoly korlátozott érvényű – kereslete és kínálata, a múlt századok tradicionális műveltségének, a népi kultúrának jelenségeit és tárgyait sajátos módon és fokozatosan kiemeli a tömegkultúra státuszából.

2. Tárgyi kultúra – népi tárgykultúra

A paraszti szokásrendszer jellemzője volt, hogy jelentős szerepet kaptak benne a tárgyak. A *tárgyi néprajz*³¹ a gazdálkodás különféle formáival, a ruházkodással, táplálkozással, népi kismesterségekkel foglalkozik. A tárgyak kialakulása – függetlenül attól, hogy szabad vagy jobbágycsoportba tartozott, kismemes vagy pásztor volt a készítője – a falusi parasztság múltjában, életformájában gyökeredzett. A tárgyak elkészítését a paraszti értékrendszer irányította. Ők építették fel a tárgyi világot és használták azokat a tárgyakat, eszközöket, amelyeket javarészt maguk készítettek. A használati funkción túl a tárgyak művészeti értékről, emberek közti kapcsolatokról, ünnepekről, közös nyelvről is tanúskodnak.

„Beillesztve e tárgyakat történelmi, földrajzi, társadalmi környezetükbe [...] érzékelhető, hogy e tárgyakban egy gondosan kimunkált, hosszú századok alatt kicsiszolt terv fejeződik ki a helyes emberi életre, a világ, a társadalom dolgai közt való tájékozódásra” (HOFFER–FÉL 1994: 43).

A népművészet tárgyait anyaguk és funkciójuk szerint a következő műfajokba sorolhatjuk (PLATTHY–RÓNAI 1989: 94): építkezés, bútorkészítés, faragás, bőrmunka, fonás-szövés, képfestés, hímzés, viselet, fazekasság, keménycserép, üvegedény, mézesbábosság, hímes tojás, vas- és fémművesség.

Egykor a hagyomány ismeretanyaga a szükségletek teljes kielégítésére kiterjedt azáltal, hogy magában foglalta a természettel szimbiózisba lévő életmód elméleti és gyakorlati ismereteit és ősi tapasztalatanyagát. A belenevelődés, betagozódás³² azt jelentette, hogy aki megismerte és folytatni tudta az elődök munkáját, annak a megélhetése biztosítva volt.

3. Az irányított szocializáció folyamata a tárgykultúrában

Kérdés, hogy

[...] közvetíthető-e egyáltalán iskolában, iskolai metódusokkal a műveltségnek az az öröksége, amelynek alaptermészete, hogy nem iskolászerű átadási metódusokkal, hanem a belenevelődéssel hagyományozódik, megannyi olyan tudás és képesség, mely az iskola mai formájától idegen? Miközben tudván tudni, létkérdés, hogy ezek a tudások, képességek az iskolában közvetíthetők, hiszen családi, kortárs csoport, lakóközösségi kultúrából lényegében kivestek.

31 A *tárgyi néprajz* az anyagi műveltséget vizsgálja, a termelési technológiákat, azok eszköz-tárgykészletét (gyűjtögetés, halászat, vadászat, földművelés, állattartás, építkezés, öltözködés, táplálkozás) (ÁGH 1993). A társadalmi lét és az anyagi kultúra kutatására hivatott a tárgyi néprajz (VOIGT 1972).

32 Iskolához, társadalmi szervezethez nem kötött, a népi közösségekbe *beleszületettek*re irányuló tagolatlan oktatási-képzési-nevelési tevékenység, fórumai a család, korcsoport, faluközösség. A belenevelődés során ismerhetők meg a munkához szükséges ismeretek, készségek a mindennapi érintkezés formái, a közösség hagyományai. Ez a hagyományokba való *belenevelődés*. Differenciálatlansága ellenére az ifjak nevelésének sok termékeny eljárását alakította ki, pl. gyermekjáték, népszokás (KRESZ 1949).

Mivel ma a gyerekek már nem a belenevelődés által tanulják a tárgyalkotást, és nem tapasztalással szerzik a népi tárgykultúra ismereteit, meggyőződésem, hogy a régi, öröklődő hagyományokat – intézményes szinten – újra kell tanulni és tanítani.³³ Az esztendő rendjét követő népszokásokban az életkori sajátosságoknak különösen megfelelő komplex-organikus egységben jeleníthető meg érzelem és intellektus, szellemi alkotás és tárgyi cselekvés, játék és szöveg, a ritmus, dallam, mozgás, a tárgyak, eszközök. Az organikus egység igen alkalmas arra, hogy a követelmények által jól motiváltan, a fejlődő gyerekek sokféleségét elfogadóan, a képességek fejlődésének koegzisztenciáját kifejezően érvényesüljenek. A tárgy az egyén szempontjából is oly fontos identitások tartalmas vállalására szocializál. (TRENCSÉNYI 1993: 91)

A Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia kiemelten kezeli a közoktatást, annak kiemelkedő szemléletformáló szerepét. Az irányított szocializáció folyamata az emberi élettér folyamatos civilizálódásának következményként az ún. érintetlen természeti környezetet helyezi előtérbe az elhatalmasodó városi és falusi mesterséges környezettel szemben. A stratégia természetes környezet velejárójának tartja a tárgykultúrát, amely szocializációja során az alábbi feladatok megoldására hivatott (NOVÁK 2010: 65–70):

- az anyagi világ létrehozására irányuló emberi-társadalmi szükséglet megértése;
- az ember alkotta anyagi világ megismerése;
- felkészítés az árucikkek kritikus fogyasztására;
- a művi környezet értő használatának elsajátítása;
- a munkakultúra alapjainak megtanulása;
- az anyagi-tárgyi kultúra védelme.

4. A tárgyalkotó népművészet tanítása

A „megújulva alkotásnak” alapja a természet folyamatos megfigyelése, a környezet anyagainak megismerése és gyűjtése, az anyagok, formák, díszítmények és technikai fogások felfedezése, kipróbálása. Az eredmény, a megszerzett tapasztalat, anyagismeret, formai és technikai tudás, amely nyomán felelősséggel nyúlhatunk az értékes alapanyagokhoz. Az elkészült tárgyak a kísérletezések által öltönek egyéni formát. Miközben igazodnak a megváltozott életformához, környezethez és alkotóhoz, aközben betagozódnak a ma is élő tárgykultúrába.

Mivel már nem örököljük természetes nyelvként az anyagismeretet és a formakincset, és a népi tárgyak és technikák lemásolásával sem szerezhethetjük meg az igényes alkotómunkához szükséges tudást, az alkotás az anyagok újrafelfedezésével, megmunkálásával egy újszerű, sokoldalú kísérletezés folyamatává válik. A hallgatók és gyermekek környezetében fellelhető és előállítható használati tárgyak széles választékából válogattunk. Célunk az, hogy a gyermekeket a kézművesség segítségével életszerűen fejlesszük.

33 Erre hivatott pl. a Hagyományok Háza kínálata, amely a klasszikus értelemben már megszűnt népművészet iránti érdeklődést kívánja programjaival kielégíteni. Népművészeti Módszertani Műhelyének küldetése a hagyományos (paraszti, népi) kultúra közvetítése az aktuális közkultúra felé azzal a céllal, hogy a néphagyomány élhető műveltségi tényezőként, érvényes tudásként jelenjen meg a közművelődésben, a szórakozásban, az oktatásban. <http://www.hagyomanyokhaza.hu/nmm/> (Letöltés ideje: 2015. 02. 14.)

5. A népi tárgykultúra személyiséget fejlesztő érvelései

A népi tárgykultúra személyiséget fejlesztő fejtegetései (leginkább az életkori sajátosságokra, ill. az értelmi és érzelmi, testi szempontokra, a közösségformálásra fókuszálva), a pedagógiai diskurzusokban és a néprajzos tudományos közösség által is közismertek, így az alábbiak csupán vázlatos hivatkozások (GÉCZINÉ 2013: 14–17).

Régen, a gyermekek közösségbe beillesztése- és beilleszkedése két úton, a játék és a munka során történt meg. Az emberélet szakaszai (gyermek, serdülő és ifjú) között a társadalomba való betagozás-betagozódás (belenevelés-bele-névelődés) gyermekkorai szakasza az iskoláskor. Az adott korok játéka, a munka és a népszokások – a felnőttvilágot kicsiben modellezve – egyfajta rendteremtéssel formálták a gyermek személyiségét. Az iskoláskorúak szellemi és fizikai teljesítményei fokozatosan növekedtek, a testi munka, a tanulás és a játék párhuzamosan haladt az egyszerűtől a bonyolultabb felé (KATONA 1992).

Tarján Gábor az egyes korosztályok fejlettségi szintjét figyelembe véve ajánlja a néphagyomány-ismeret közvetítését. Az óvodáskort az „ősi ösztönvilághoz” hasonlítja, amikor lélektanilag még nagyon közel állnak a természet látható, tapintható, ízelhető anyagaihoz, amely a folklór régi rétegére emlékezteti a gyerekeket.³⁴ Alsó tagozatban az idő, a természet periodikus körforgása a vezető elv az esztendő néprajzának megismerésében. A 10–14 éves korosztály kiemelendő, az önálló személyiség fejlődés időszakában.

Ebben az életkorban a gyermek többet foglalkozik saját magával, fizikai megjelenésével, ruházatával, környezetével, s előtérbe kerül a tér dimenziója. Jellemző a korosztályi csoportok, a «bandák» saját zúgot, önálló hajlékot keresnek maguknak – igyekeznek szuverén teret kihasítani a világból –, ahol megvalósíthatják saját elképzelésük szerinti mikrokozmoszukat. Ehhez a feladathoz számtalan hasznos elemmel szolgálhat a népi tapasztalat, a kunyhóépítéstől a bocskorkészítésem át a gyöngyfüzésig. (TARJÁN 1995: 220)

A nevelési folyamat hatékonyságának zálogát abban látja, ha „[...] az érvényben lévő kultúrával való megismerkedést megelőzné vagy kiegészítené az elődök hagyományanyagának behatóbb megismerése, a korábbi állapotok újra való átélése, megértése” (TARJÁN 1995: 217).

Zsolnai József szerint az *értelmi fejlesztés* azon alapul, hogy „[...] az ember: lehetőségteremtő, lehetőségformáló; kérdésföltevő, csodálkozó; a kultúra befogadására és alkotására alkalmas; konfliktusok vállalására, kihordására született; értékelő lény” (ZSOLNAI 1995: 77). Ennek tükrében a néphagyomány megismerésének kettős a célja: egyrészt a múlt emlékeinek feltárása, a szellemi és tárgyi hagyományok megismerése az értelmi fejlesztés érdekében; másrészt jóval előremutatóbb és összetettebb az a feladat, hogy a különböző tudományok közötti összefüggéseket is feltárjuk. „Minden olyan tudományterület, művészeti ág eredményét integrálni kell, amely segít annak tisztázásában, mi volt a magyar, mi a magyar, mi lehet a magyar” (ZSOLNAI 1995: 77).

Csasztvan András a hagyományok jelentőségéről a jelen kultúrában racionálisan a társadalom és a fiatalok elvárásai felől közelít. Ő elsősorban a művészetoktatásban látja az nemzeti identitás erősítésének alapjait. Egyrészt tudományosan bizonyított tény, hogy aki zenét tanul, annak a matematikai képességei is jobbak, ill. jobb a térlátása, kombinációs készsége is. A közösségben zenélés, a tánc és a kézművesség, pedig a csoporthoz tartozás, pontosság és felelősségérzet fejlődésében játszik szerepet. A fellépések a kommunikációs helyzetekre (kiállítás, mimika, gesztusok) is felkészítenek. Másrészt azt gondolja, hogy azért kell művészetet kedvelő, érzékeny és magyarságtudattal

³⁴ Az állatok és növények utánzásának a szokások, mozdulatok megjelenítésének is nagy jelentősége van az óvodáskorban, melyre a mesék és játékok a leghatékonyabb eszközök.

rendelkező fiatalokat nevelni, mert az biztosan kihat nemcsak az értelmi fejlődésükre, de a későbbi boldogulásukra is (CSASZTVAN 2009).

Nem csak a beszélt nyelv része a hagyománynak, hanem az érzelmek, indulatok nyelve, szimbólumrendszere is. Van a dalnak, a zenének, a mozdulatnak, a táncnak, a formák és színek használatának, a nagy és nehéz életpil-
lanatok megélésének, megünneplésének, és a szokásnak is az ún. művészeti nyelve. Mennél jobban ismerem ezt a nyelvezet, annál jobban tudom megélni, kifejezni, kezelni indulataimat, érzéseimet. Az iskola feladata ennek az anyanyelv-együttesnek a gyakoroltatása. Annak a készségnek és éhségnek a kialakítása, mely minden nehéz
indulati-érzelmi helyzetben megoldást, megélési lehetőséget kínálhat fel az egyénnek. (ANDRÁSFALVY 1998: 8–9)

A lexikális tudáson alapuló intelligenciát – amely fejleszthető, de genetikailag jelentősen meghatározott – favo-
rizáló nézetek mellett egyre ismertebb a Goleman-féle *érzelmi intelligencia*,³⁵ amely a néphagyományok iskolai
létfogosultságát is megerősíti. A gyermekkori fejlesztés, a hagyományismerettel, néptánc, -mesével és -dallal,
kb. 10-12 éves korra beépül a személyiség struktúrájába. A néphagyományoknak az érzelmi fejlesztést megcélzó
személyiségformálás kulcsa – Baloghné Zs. Julianna szerint az ősi műveltség értékeinek megismerése és megértése
segítségével – az érzelmek által mozgósított élmény (BALOGHNÉ 2002: 29).

Küllös Imola is a személyiség érzelmi biztonságát hangsúlyozza.

[...] akik idejekorán felismerték azt a társadalmi igényt, hogy a hagyományokat – ha már a hagyományos életmód
meg is szűnt – őrizni, ápolni, következőképpen tanítani is kell. A zene, a tánc, ének, a kézműves foglalkozások,
a szokások és a magyar nyelv, amely mesékben, mondákban, balladákban és szólásmondásokban őrzi generációk
bölcsségét, humorát, vágyait – ugyanis sokkal többet adnak az embernek, mint elavult, múzeumba való ismere-
teket, készségeket. Azt az érzést keltik fel és erősítik meg, hogy ők is tagjai egy nagyobb közösségnek, hogy ők is
tartoznak valahová, és őrjüket is múlik, milyen az a kör, ahová tartoznak. (KÜLLÖS 2008: 35)

Ujváry Zoltán a népi játékok kreativitást, szocializációt és közösséget fejlesztő hatását emlegeti a mai számítógépes
játékokkal szemben, amelyek negatív hatásaként sorolja, hogy az a gyermeket érzelmentes individuálissá teszi.
A népi játékok fejlesztik az erőnlétet, frissítenek és ügyesebbé teszik a gyerekeket. Az olvasás- és írástanulás előké-
szítésében, a finommozgás-koordinációban szerepet játszik a formaérzékenység és a térbeli tájékozódás fejlődése,
de a ritmusos mozgás, az azt kísérő mondóka vagy játékdal is. A falusi gyermekek egykor közös játékaik során
a társadalmi és közösségi szocializáció normáit is elsajátították. A játék szabályai mindenkire egyaránt vonatkoz-
tak, figyelni és vigyázni is kellett egymásra. A gyermekközösség a játékokon keresztül, egy többnyire egészséges
normarendszere alapján tanította meg a jogokra és kötelezettségekre (UJVÁRY 1995).

35 Az önismeret, önuralom, kitartás, beleérző képesség, társas kapcsolatokban való jártasság (GOLEMAN 2003).

V. Fenntarthatóság, környezettudatosság

1. Fenntarthatóság, környezettudatosság

A NAT fejlesztési területeinek³⁶ egyike a *Fenntarthatóság és környezettudatosság*, amely megfogalmazza, hogy a felnövekvő nemzedéknek ismernie és becsülnie kell az életformák gazdag változatosságát a természetben és a kultúrában. Meg kell tanulnia, hogy az erőforrásokat tudatosan, takarékosan és felelősségteljesen, megújulási képességükre tekintettel használja. Cél, hogy a természet és a környezet ismeretén és szeretetén alapuló környezetkímélő, értékvédő, a fenntarthatóság mellett elkötelezett magatartás váljék meghatározóvá a tanulók számára. Az intézménynek fel kell készítenie őket a környezettel kapcsolatos állampolgári köteleességek és jogok gyakorlására. Törekedni kell arra, hogy a tanulók megismerjék azokat a gazdasági és társadalmi folyamatokat, amelyek változásokat, válságokat idézhetnek elő, továbbá kapcsolódjanak be közvetlen és tágabb környezetük értékeinek, sokszínűségének megőrzésébe, gyarapításába.

1.1. FEJLESZTÉSI, NEVELÉSI CÉLOK

A fenntarthatóság és a környezettudatosság – összhangban a kulcskompetenciák alapját adó képességekkel, készségekkel, az oktatás és nevelés során megszerzett ismeretekkel, és a tudásszerzést segítő attitűdökkel – egyesítik a hagyományos értékeket és a XXI. század elején megjelent új társadalmi igényekkel.

A nevelési célok a következőképpen érvényesülhetnek a tartalmi szabályozás különböző szintjein:

- beépülnek az egyes műveltségi területek, ill. tantárgyak fejlesztési követelményeibe, tartalmaiba;
- a tantárgyak részterületeivé válhatnak, vagy önálló tantárgyként jelenhetnek meg az iskola helyi tanterve szerint;
- alsó tagozaton tematizálják a tanítói munkát, a felsőbb évfolyamokon pedig elsősorban az osztályfőnöki órák témaköreit;
- témákat, fejlesztési helyzeteket körvonalaznak a nem tanórai keretek között folyó, egyéb iskolai foglalkozások, programok számára.

A nevelési célok intézményi szintű tudatos követése, valamint a hozzájuk rendelt feladatok végrehajtása és végrehajtatása az intézményi pedagógiai kultúra és a színvonalas pedagógiai munka meghatározó fokmérője, a pedagógiai-szakmai ellenőrzés egyik fontos kritériuma.³⁷

1.2. A FENNTARTHATÓSÁG, KÖRNYEZETTUDATOSSÁG TANÍTÁSA

Ma a technika tantárgyszerkezeti, tartalmi és módszertani megújításában helyet kell kapnia az *újrahasznosítás* témának is. A tematika kialakításánál arra törekedtünk, hogy a népi tárgykultúra tanítása mellé beillesszük a tárgyi kultúrát formáló – az esztétikai nevelést erőteljesen igénylő – újrahasznosítást is, amelyet az alábbi NAT-tartalomra alapozunk: „[a] műveltségi tartalmak további célja a civilizáció tárgyi környezetének feltárása révén a felelős, környezettudatos beállítottság kialakítása, a fenntarthatóság megértése, elfogadása, a kritikus fogyasztói magatartás kialakítása” (NAT 2012, Életvitel-gyakorlat).

³⁶ Ezek: Az erkölcsi nevelés, Nemzeti öntudat, hazafias nevelés, Állampolgárságra, demokráciára nevelés, Az önismeret és a társas kultúra fejlesztése, A családi életre nevelés, A testi és lelki egészségre nevelés, Felelősségvállalás másokért, önkéntesség, Fenntarthatóság, környezettudatosság, Pályaorientáció, Gazdasági és pénzügyi nevelés, Médiatudatosságra nevelés, A tanulás tanítása.

³⁷ Uo.

2. Az újrahasznosítás meghatározásai

Az *újrahasznosítás, újrafeldolgozás* az a folyamat, amikor az anyagában történő hasznosítással, a hulladékból újra terméket állítanak elő. A szelektív hulladékok³⁸ újrafeldolgozásával jelentős mennyiségű elsődleges nyersanyagot takaríthatunk meg, ami a környezetvédelem szempontjából kedvező. A tevékenységre használt angol szó, a *recycling* (szó szerint: „újraköröztetés”) jobban kifejezi, hogy anyagok környezettudatos körforgásáról van szó, a nyersanyag–késztermék–hulladék–nyersanyag folyamatban. Az újrahasznosítás, korunk új lehetősége és tevékenysége, amelynek célja:

- az ember által készített, tartós, nem természetes, főleg hulladékká váló anyagok nyersanyaggá történő átalakítása;
- olyan másodlagos, újra felhasználható anyagok előállítása, amelyek elősegítik a természetes anyagok felhasználásának csökkentését;
- hosszú távú cél a Föld erőforrásainak kímélése, pl. fakitermelés/papírgyártás csökkentése, ill. az, hogy a természetbe kerülő hulladék mennyisége is csökkenjen.

2.1. AZ ANYAGALAKÍTÁS, MEGMUNKÁLÁS ÉS A KÖRNYEZETTUDATOSSÁG ALAPELVEI

A kézművesség tematika alapvetően a természetes anyagok felhasználását kívánja előtérbe helyezni, de kiegészítésként fontosnak tarjuk az újrahasznosított tárgykészítéssel való foglalkozást is. Az ember által használt anyagok forrása, lelőhelye a természetes, ill. mesterséges környezet. Mindkettő nélkülözhetetlen összetevője a környezettudatos szemlélet kialakításának is. Az óra szerves részét képezik az alábbiak.

- Az anyagátalakító és -formáló tevékenységek során mindig fontos *az anyagok összetételének, tulajdonságainak és szerkezetének megismerése*, ezáltal a megengedett és lehetséges *felhasználásuk*.
- Az anyagok tulajdonságvizsgálatánál kivétel nélkül minden tanuló *az anyagszámítás tulajdonságainak* közvetlen (látás, tapintás és hallás, szaglás, mérés) meg tapasztalásával ismerheti meg azokat.
- Szorgalmazzuk a *műveleti sorrendek* önálló megtervezését (az anyagok, eszközök és az elkészítendő tárgy ismeretében), ez a problémamegoldás fejlesztésének egyik legfőbb mozzanata.
- A különféle témák tanításánál törekedjünk a *történetiség* (technikatörténeti vonatkozások), az *esztétikum és a tantárgyköziség megjelenésére is*.
- Fontos, hogy a felhasznált anyagokból keletkező hulladékok kezelését megtervezzük, ez egyben az újrahasznosítás témakörét ismét érinti. A *takarékos anyagfelhasználás* tudatosítása is feladatunk.

3. A természet törvényei

A jegyzet kézműves tevékenységeinek tematikája elsősorban *a naptári évkört* (a tanítási év lehetőségeivel párhuzamosan) követi. Egykor a tárgykészítés anyaga, technikája, formája, díszítménye szorosan összefüggött egymással. „Mi a természet nyomán alkotunk” – mondta Bartók Béla (LÁSZLÓ 2000: 91). A művészet anyagát, szerkezetét, formakincsét, funkcióját és létrejöttének környezetét valóban az eleven természet határozta meg. A természetben előforduló anyagok, formák, szerkezetek gyakran készen kínálják a tárgy- és eszközkészítés lehetőségét (kő, bot, kagylóhéj, fa, és mázatlan cserepek, szalmatető házak). Azt, hogy a népművészet formakincsében gyakran a *természet* az irányadó, az alábbi példák szemléltetik (TARJÁN 2005):

38 A keletkező papír-, fém-, üveg- és műanyag hulladékot különválogatva gyűjtjük.

- A tárgyak elnevezése, amely az emberi formákra utal:
 - koponyacsontból készült ivóedény: kupa;
 - fazekasedények részei: száj, nyak, csecs, has, fül és fenék;
 - a népi építészet kifejezései: üstök, kontyos tető, szemöldökfa, ablakszem, tetőgerinc, talpgerenda.
- A szükségletek kielégítésében az ember biológiai és szellemi mivoltához áll közel:
 - nem hordoz semmi feleslegeset, hivalkodót, mindig szigorúan funkcionális;
 - a tárgyalakotási folyamatra jellemző a mértékletesség, az eszközökkel és anyagokkal való takarékos szemlélet;
 - a tárgyak méretezésénél és kivitelezésénél a hasznosság a döntő szempont, amelyet csak a rituális tartalom befolyásolhat.
- A népi kultúrában az esztétikum iránti természetes igény a népművészetben fejeződik ki:
 - a népművészeti tárgyak nem mutatnak többet a szükségesnél, sohasem válnak öncélúvá, feleslegessé;
 - az emberi élet természetes igényeihez alkalmazkodva gyakorlati funkciókat is hordoznak;
 - a mértéktartás, az ízlés és a harmónia a jellemző.

Az adott tárgy készítésének aktualitását tehát, elsősorban a természeti törvények határozták meg. A kor kihívásaihoz alkalmazkodva a naptári évet követő népi kézműves tevékenységek mellé azonban felsorakoztattuk az újrahasznosítás lehetőségeit is.

VI. Naptári ünnepek – Kalendárium

1. Jeles napok

A jeles napok azok a naptári ünnepek, amelyek az egyes közösségek (akár iskolák is) ünnepelhetnek. Az ünnepi alkalmak, az évszakok változásain, az emberi élet sorsfordulóin és az egyházi ünnepeken alapulnak. Jeles napok (vagy jeles napokká váltak) azok a névnapok is, amelyekhez eredetileg időjósító megfigyelések vagy munkavégzések időpontjai kötődtek. A sorsfordulókat ősi és egyházi szokások határozták meg: a születést a keresztelő, a házasságot a lakodalom, a halált a temetés. Az egyházi ünnepekben a pogány hiedelmek is fellelhetők. A jeles napok az őszi/tavaszi napéjegyenlőséget és a nyári/téli napfordulót követők, a természet, gazdálkodás, társadalom és a szellemi kultúra kapcsolódási pontjai.

2. A naptári ünnepek

A naptári ünnepek; egyházi, nemzeti, nemzetközi, közigazgatási, társadalmi ünnepek vagy kisebb közösségek évente visszatérő jeles napjai (pl. a fogadott ünnepek³⁹). Az ünnepek az év azonos napjára esnek, kivéve az ún. luniszoláris időpontok (pl. húsvét a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtölte utáni első vasárnap, ehhez igazodik a farsang, böjt, pünkösd).

A parasztság jeles napjai történetileg kialakult ünnepsorozatból állnak. A keresztény ünnepek az időjárás, a vegetáció változása, a gazdasági munkákhoz igazodó ünnepekből alakultak ki, részben már a kereszténység előtt (zsidóknál, római birodalomban). Az egyházak tudatosan alakítottak át régebbi népszerű ünnepeket, pl. a napfordulós karácsony vagy Szt. Iván-nap. Az egyházi ünnepekhez a parasztság újabb szokásokat is fűzött, de pl. a Luca-napnak nincs köze a római katolikus Lucia-kultuszhoz; vagy a nagyhét mezőgazdasági szokásainak és tilalmaknak az egyházi ünnepekhez.

A magyarok a kereszténység előtt feltehetőleg (mint a rokon népek), holdhónapokkal mérték az időt. A kereszténység felvételével a római egyházi naptárt vették át, de néhány ünnep magyar neve régi bizánci hatásra mutat. A Gergely-naptári reformot az 1588. évi országgyűlés tette kötelezővé, így a szokások kettőződése állhatott elő: pl. évkezdő szokások karácsonykor, Luca napján, vízkeresztkor, regelő hétfőn.

Az ünnepekhez az időjárásra, mezőgazdasági munkákra vonatkozó tilalom, jóslás, mondóka fűződött, ill. a fontos ünnepeknek külön étrendje is van, mágikus eljárások, köszöntő és színjátékos szokások alkalmát nyújtották. A nemzeti, nemzetközi, társadalmi ünnepeknek is kialakulhatnak népi formái, pl. a május 1. vagy anyák napja ünneplésének új lokális szokásformái.

³⁹ Olyan napok, amelyeket munkatilalommal, ájtatossággal, istentisztelettel, fogadalmi búcsúkkal ünnepelnek. Keletkezésüket többnyire valamely elemi katasztrófából való megszabaduláshoz (tűzvész, árvíz, járvány) vagy valamely történeti eseményhez, főleg a török, tatár csatározásokhoz fűzik.

3. Kalendárium

A Kalendárium ismerete – amely a hónapok jeles napjait, szokásait és tárgyait mutatja be – azért ajánlott, hogy az évkörhöz megfelelő alkotótevékenységet válasszunk.⁴⁰ A jegyzetben az őszi ünnepkörtől indulunk ki, majd a téli ünnepkört érintve jutunk el december végéig. Ez az időszak az iskolai tanév első félévének felel meg. A januárral, ill. a farsanggal kezdődő naptári év a tavaszi ünnepkört május végéig taglalja. Ez az időszak az iskolai tanév második félévének felel meg. Mindkét félév tematikáját úgy tartjuk célszerűnek, hogy a kalendárium kézműves tevékenységeit a naptári és iskolai tanév év időrendjével (őszi/tavaszi félév) párhuzamosan tárgyaljuk.

⁴⁰ A részletezett népi kalendárium, a jegyzet 4. sz. Mellékletében található.

VII. Kézművestechnikák

„A funkció tehát a működő forma. A funkcionáló forma a tárgy maga. A forma az, amely informál a funkcióról, és ugyanez a forma az, amelynek további jelentésrétegei vannak”
(BÁLVÁNYOS–SÁNTA 1998: 115).

1. A tananyagszervezés kérdései

A tárgyaló indirekt közlésforma jellemzője, hogy az alkotó a tágabb vagy szűkebb közösségi kultúrájának sajátos nyelvében, valamely műfajban, szubjektív információkat közvetít. A tárgyformálás és díszítés elsődleges eredménye valamilyen aktuálisan működő használati tárgy.

Mit készítsünk?

- Amire szükségük van, mint egyénnek vagy közösségnek (pl. babaruha, edény, párna, gyöngyszövött ékszerek, festett ruhaneműk, teremdekorálás, farsangi maszkok).
- Amivel mások szellemi vagy gyakorlati szükségleteit kielégíthetik (pl. szövött és fonott tárgyak, kerámia-, termés-, csontékszerek, terrakotta edények).
- Ami példaként alkalmas a tervezés, koncepció modellezésre (pl. épületek makettje).

Mikor készítsük?

- Idényszerűen a fellelhető és rendelkezésre álló anyagokhoz alkalmazkodva (pl. csuhébaba, vesszőből fonott tárgyak, nádsípok, élősövény szövése).
- Idényszerűen a fellépő szükségletekhez, igényekhez alkalmazkodva (pl. nyári kunyhó építése).
- Szokásokhoz, ünnepekhez alkalmazkodva (farsangi maszk, adventi dekoráció, karácsonyi dísz).
- Ajándékozási alkalmakhoz kötve (pl. anyák napja, születés- és névnapok).

A konkrét tanítási tartalomban, az ismeretek, kompetenciák, készségek, képességek szintjén az alábbi tárgyaló témák taglalhatók:

- technikai/társadalmi fejlődés, kultúra/civilizáció, technika/tudomány kapcsolata, az emberarcú technika;
- a fenntartható fejlődés elmélete, korunk technikája a gyermek szemével;
- természetes anyagok megfigyelése, vizsgálata, a megmunkálás műveleteinek tanítása;
- a természetes anyagok előfordulása, tulajdonságai, felhasználása régen és ma;
- a fa feldolgozása;
- textíliák kézi és ipari előállítása, a szövött, a hurkolt és a szövés nélküli textíliák fonalrendszere;
- textíliák a népművészetben, szerepük a környezet (otthoni és iskolai) alakításában;
- textiltermékek elemzése, a célszerűség, tartósság, kopásállóság, gazdaságosság, esztétikum szerint;
- textília előállítása egyszerűbb kézművestechnikák alkalmazásával: fonás, nemezelés, szövés;
- textíliák varrása, hímzése;
- a tárgyi népművészet elemzése, egyszerű kézművestechnikák megismerése;

- tárgykészítés, konstruálás, használati tárgyak, modellek, játékos szerkezetek készítése (igény megfogalmazása, megoldási utak szóban, rajzban, anyagok és szerszámok, eszközök előkészítése);
- közös és egyéni tervezés írásban/rajzban, az anyag, forma, méret, szerkezet és funkció összefüggését figyelembe véve, a tervek értékelése;
- önmaguk és a társak munkájának értékelése a használhatóság, esztétikum szempontjai szerint.

2. Ismeretek, kompetenciák

A különféle alapanyagok megismerése és megmunkálásuk technikája, az alábbi készség- és képességfejlesztést irányozza elő:

- az elérhető természetes anyagok és textíliák vizsgálata, tulajdonságainak, kézműves megmunkálásuk és eszközeinek ismerete, balesetmentes használata;
- anyagok tulajdonságai, szerkezeti jellemzői és a felhasználás közötti összefüggések felismerése;
- az együttműködés és a hatékony munkaszervezés készségei;
- környezettudatos szemléletmód, felelősséget vállaló magatartás kialakítása;
- az önálló alkotómunka, a kreatív, játékos feladatok kitalálása és megvalósítása;
- a gyakorlati feladatok megoldásának tervezése és kivitelezése során a dokumentumok rajzos információinak, utasításainak értelmezése, az anyagok tulajdonságairól, szerkezeti jellemzőiről, alakításáról, felhasználásáról szerzett ismeretek alkalmazása;
- hatékony munkaszervezés, a technológiai és téri rend betartása, anyag-, energia-, időgazdálkodás;
- kritikai- és kommunikációs képességek és a helyes önértékelés kialakítása;
- a népi kultúrát képviselő alkotásokban rejlő használati és esztétikai értékek befogadása.

3. A kézműves tematika rendszere

A két féléves tematika a tanév időrendjéhez igazodik, amely a néphagyomány kézműves szokásaiból merít, kiegészítve azt az ide illeszthető újrahasznosított tárgykészítéssel. Az 1. félév a nyár végétől az őszi és a téli ünnepkört tartalmazza, amit a 2. félévben a tél vége, a tavasz ünnepköre követ.

Mindkét félév során a változatos és komplex technikák bemutatására törekedtünk, ahol a témák érintik a tudatos gyűjtést és tárolást, az alapvető anyagismeretet, az eszközhasználatot és a legfontosabb háttérismereteket is. A tematikát az alábbi táblázat szemlélteti. Összességében célunk, hogy a technika, életvitel és gyakorlat oktatásában a hagyományos kézművesség és az újrahasznosítás egyaránt érvényes tudásként jelenjen meg.

11. táblázat: A kézművestechnikák két féléves tematikája

1. félév	2. félév
– a természetes növényi és állati eredetű anyagok (fűzfavessző/peddignád, kukoricacsuhé, gyékény, szalma, méz és méhviasz, gabonafélék) – a papír feldolgozási lehetőségei, játékkészítés és újrahasznosítás – viasz, üveg, papír újrahasznosítása	– a természetben található növényi eredetű anyagok (fás szárú növények, fűzfavessző/peddignád) – famegmunkálás – ipari textil- és fonalfélék – a gyapjú feldolgozása – a gyöngy felhasználása
- Papírsárkány - Könyvkötés - Papírmerítés - Csuhé-, gyékényfigurák és betlehem - Gyertyamártás, -öntés, üvegmécses, díszek papírból - Mézeskalács - Adventi koszorú	- Hangszerkészítés - Bábok, babák - Keresztzemes hímzés - Íróka és tojás-írás - Szarvacska és hengerkötés - Fonások - Szövőkeret készítése és szövés - Nemezelés - Gyöngyékszerek - Gúzskarika, korbács és kosárfonás

VIII. A kézművestematika részletes bemutatása

1. Papírsárkány készítése

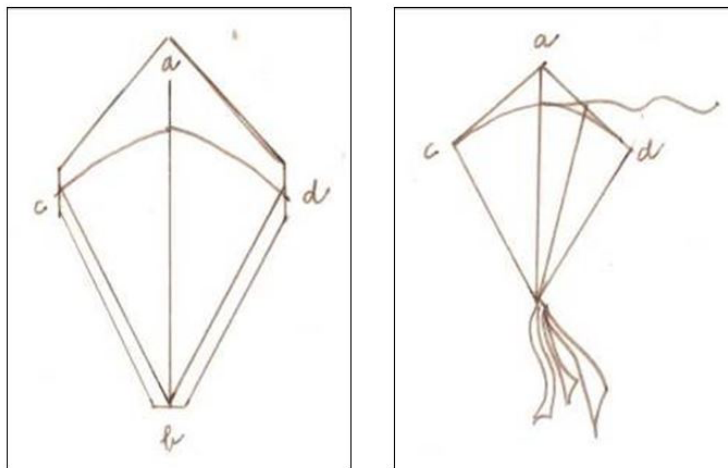
A sárkányeregetés nagyszerű időtöltés a szabadban. A sárkány kevés, olcsó és könnyen beszerezhető anyagból készül.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- keményfa hurkapálca, bambuszpálca (szétbontott bambusznádrolóból), tapétaragasztó, vékony pamutfonal, skiccpausz-papír
- olló, ceruza, filctoll

Elkészítés

- A hurkapálcát és a bambuszpálcát egyforma hosszúra szabjuk.
- A hurkapálcának az 1/5-hez, a bambuszpálcának a feléhez jelölést teszünk.
- A két jelölést egymásra helyezzük. Kb. 1 m hosszúságú fonallal összekötözzük úgy, hogy a pálcák ne csúszszanak el egymáson, ill. kb. 40-50 cm fonal megmaradjon a kötözéshez.
- Újabb kb. 1 m hosszú fonalat vágunk és kettéhajtjuk. A hurkapálca hosszabbik végétől 10-15 mm-re megkötjük, hogy két egyforma hosszúságú szál maradjon.
- A két szálát felhajtjuk a hurkapálcával párhuzamosan, és ahol a két pálca keresztezi egymást, filctollal megjelöljük a fonalat.
- A jelölésnél rögzítjük a bambuszpálca végektől 1 cm-re a fonalakat, így pontosan egy körívet formálunk a bambuszpálcából.
- Ráhelyezzük a vázat a pauszra, körberajzoljuk úgy, hogy a 15. ábrán látható (B-C-D). Három sarka kilógjon a csomagolásnál, a felső (A jelzésű) csúcsát pedig kb. 5-cm-es papírral becsomagoljuk.
- A kivágást követően a zsinóron kívüli részt ragasztózzuk, ráhajtjuk a zsinóra mindkét oldalon.
- A felső részén az A és C csúcsok, és az A és D csúcsok között egyenesen behajtjuk. A hajtáson kívül be ragasztózzuk és behajtjuk. Ügyeljünk arra, hogy a papír ne szakadjon el a bambuszpálca és a hurkapálca A jelű csúcsának csomagolása közben.
- A hurkapálca és a bambuszpálca kereszteződésénél meghagyott fonalat átfűzzük a papíron a sárkány elejére.
- A krepp-papír tekercsből három darab 3-4 cm széles csíkot vágunk, teljes hosszában kisimítjuk. A szalagvégeket összekötjük a fonallal.
- A krepp-papír köteget rákötjük a sárkány B jelzésű csúcsára úgy, hogy megmaradjon még kb. 40-50 cm hosszúságú fonal.
- A B csúcsból kiinduló és a két pálca kereszteződésében átfűzött fonalat összefogjuk, a rövidebb oldal felénél összekötjük. Az egyik szálát levágjuk, a másikhoz hozzákötjük az eresztő zsinórt.

1. a–b. ábra. A sárkánykészítés fázisai

Háttérismeret a papírsárkány készítéséhez

Az első sárkány pontos „születési helye” nem ismert, talán Kína lehet ez a helyszín, hiszen a bambusz és a selyem – mint könnyű anyagok – innen származnak. Egy másik teória szerint a Csendes-óceán szigetein a halászok fedezték fel ezt a technikát és használták az első levélsárkányokat (*leafkite*). Ezeket úgy használták, hogy alul egy hosszú zsinór végére helyeztek el egy horgot, így a hajó árnyékától messze tudott a halász nagyobb halakat megakasztani. Ezt a módszert még napjainkban is használják.

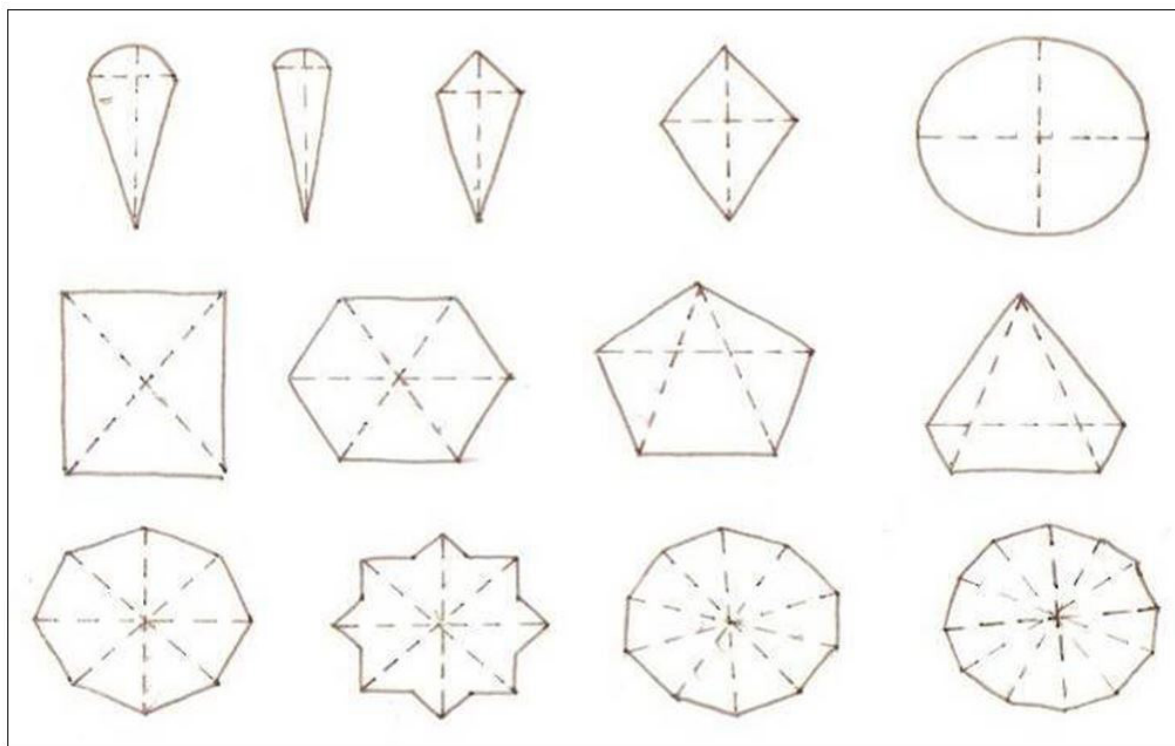
2–4. ábra. Levélsárkányok

Forrás: <http://sarkany.info/sarkanyozas-tortenet/> (Letöltés ideje: 2015. 11. 01.)

A széllal zengő papírsárkány története i. e. V. századba nyúlik vissza. A legenda szerint egy kínai férfi először fából készített egy sast, amelyet egy napig tudott reptetni. A fát később a papír váltotta fel. A papír megjelenése⁴¹ egyben a sárkánykészítés elterjedését is eredményezte. Ez az alapanyag ugyanis jóval olcsóbb volt, így egyre népszerűbbé vált ez az időtöltés.

⁴¹ A papír történetének áttekintését ld. később.

Az európai eredet sem tisztázott. Lehetséges, hogy kereskedők hozták magukkal Keletről, vagy éppen Európában készült a zsinóros sárkány a római harci zászlóból, a pennonból.⁴² Később, a XVI. sz. táján, a keletről hozott minták hatására más formák is megjelentek.

5. ábra. 13 különféle alakzat, Kiss Lajos gyűjtése

1. sor: kerek fejű, gyíkfaj, pipiske, tábla, kerek; 2. sor: négy-, hat-, ötszögletű, madár;

3. sor: nyolcszögletű, csillag, tíz-, tizenkét szögletű

Forrás: (ZELNIK 1982: 46)

1700 körül Franciaországban rendeletet hoztak, amely megtiltotta a sárkányozást a közparkokban, mert a rivalizáló sárkányeresztők gyakran összetűzésbe keveredtek egymással. Később a sárkány munkaeszköz és tudományos kísérletek eszköze is lett, pl. repülési kísérletekben (BODÓCZKY 1982).

A néphagyományban is kedvelt játék volt a sárkányozás. Jó időben a szabadban eregettek sárkányt a gyerekek. A sárkányozást iskola után, délután kezdték (ekkorra már szél is volt és „nem sütötte le a nap a sárkányt”), és alkonyatig játszották. Egy sárkányt több gyerek készített, amihez az alapanyagokat a nádtetős házból, a konyhából (csiriznek való liszt) csenték össze. A sárkány legfontosabb kelléke a madzag volt, amit a fonással, zsákszövessel készített gatyamadzagból vagy ruhaszárító kötélből kitartóan „szereztek meg,” amíg végül 30-40 ölnyi hosszúságú lett.

Az 1800-as évek elején a sárkány alapanyaga vászon(pendely),⁴³ később a süvegcsukor⁴⁴ fekete csomagolópapírja, majd a század vége fele színes újságpapír volt (ZELNIK 1982). Az 1860-as évektől kezdték el készíteni a négyszögletű sárkányt.

⁴² A római hadsereg harci zászlója, a pennon egy rúd végére tűzött faragott szárnyfejhez csatlakozó, toll formájú szélzsák volt.

⁴³ A pendely vagy pöndő, pöntő a női alsótestet fedő, házi vászonból készült ruhadarab neve.

⁴⁴ A XX. sz. elejéig forgalmazott, csúcsánál lekerekített kúp (süveg) formájú cukor, amit cukortörővel daraboltak fel.

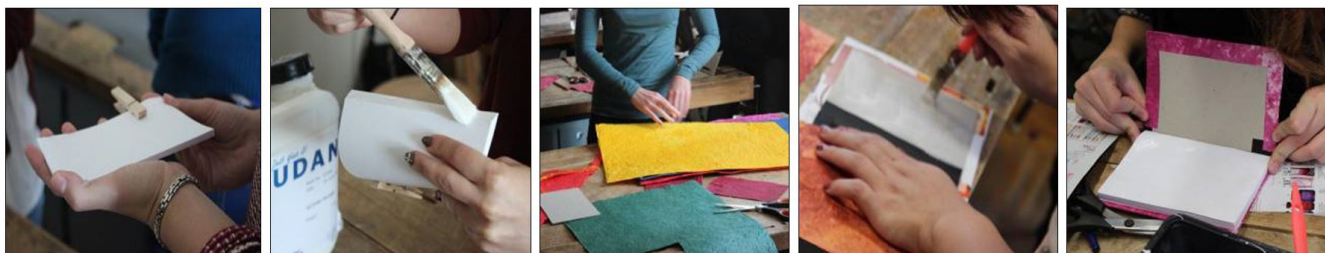
2. Könyvkötés

Szükséges alapanyagok és eszközök

- papírlapok (A/6 méretre vágva, könyvenként 2 db. A/5 méretű)
- szürkelemez méretre vágva – magassága 4 mm, szélessége 2 mm ráhagyással nagyobb
- nyersvászon, könyvkötészeti ragasztó, borítóanyag, hulladék újságpapír
- ecset, ceruza, csipesz

Elkészítés

- A könyv lapjait csipesszel összefogjuk, kissé meghajlítjuk. A könyv gerincét megkenjük ragasztóval. Majd a lapokat az ellenkező irányba is meghajlítjuk, és a ragasztót ecsettel szétterítjük még egyszer.
- Levesszük a csipeszt, és lerakjuk vízszintes felületre. Újságpapírt rakunk rá, és lenyomatjuk. (Ha többet ragasztózunk be, pontosan egymás tetejére rakjuk őket, és hagyjuk száradni 1-2 órát.)
- Az összeragasztott lapokat, ha megszáradtak, megtisztítjuk: leszedjük a hibás, ragasztós lapokat.
- A két szürkelemez borítót ráillesztjük a lapköteg elejére és hátuljára. A leszabott nyersvászonra helyezzük a könyv gerincét.
- A gerinc mellett mindkét oldalon vonalat húzunk, majd a karton magasságát is pontosan rájelöljük.
- A vonalak mellett beragasztózzuk a vásznat, és a két szürkelemezt ráragasztjuk.
- Az alsó és felső részen túlérő kb. 2-2 cm hosszú darabot ragasztózunk, ráhajtjuk a szürkelemezre.
- A borítót leszabjuk, a szürkelemez méretéhez képest a magassága kb. 4-5 cm, a szélessége pedig 2-3 cm ráhagyással legyen nagyobb.
- A szürkelemezt beragasztózzuk (a nyersvásznat nem!). A borítónak a nyersvászonra illesztendő szélét 1-2 cm szélességben beragasztózzuk.
- Ráhelyezzük a borítót a szürkelemezre úgy, hogy a könyv gerincétől kb. 1 cm szélességben a nyersvászon szabadon maradjon. A ragasztási felületet lesimítjuk.
- A borító két sarkát 45°-ban levágjuk úgy, hogy a szürkelemez sarka mellett 2 mm-t ráhagyunk.
- A kilógó széleket beragasztózzuk, behajtjuk a borító belsejébe.
- A két darab A/5 méretű előzéklapot pontosan kettéhajtjuk. A hajtott szélén 2 mm szélességben beragasztózzuk, és a lapköteg elejére és hátuljára ragasztjuk.
- Beillesztjük a lapokat a borítóba. Az első lap mögé behelyezünk egy újságpapírt, ami megakadályozza, hogy a ragasztó az alsó lapokra kerüljön.
- A gerincnél ujjal leszorítjuk a lapokat. Belülről kifelé haladva az ecsettel beragasztózzuk az előzéklapot, végül az ujjunk helyén is beragasztózzuk.
- Az újságot előre kihúzzuk az előzéklap közül, ügyelve arra, hogy ragasztó ne kerüljön a lapok közé.
- A borítót ráillesztjük a beragasztózott felületre. Ügyeljünk arra, hogy a lapok gerince és a borító hátsó éle pontosan illeszkedjen egymásra.
- Óvatosan kinyitjuk a könyvet, és az előzéklapot rásimítjuk a borítóra.
- A másik oldalon ugyanígy járunk el.
- Az elkészült könyvet száradásig lesúlyozva tartjuk.

6. a–e. ábra. A könyvkötés lépései (S. Tavasz Virág felvételei)

7. ábra. Könyvek⁴⁵

3. Papírmerítés

A házi papírmerítés (fehér mesterség) egykor rongyokat használt alapanyagként, amely a XIX. században leáldozott, amikor a papírgyártás nagyipari méreteket öltött. A papírkészítés mestersége azonban nem merült teljesen feledésbe.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- hulladék papírok (pl. tojástartó, fénymásoló lapok)
- papírmerítő keret, prés (nyújtófa), dézsa (lavór), filclapok (legalább az egyik farostlemezre kasírozva)

Elkészítés

- A hulladék irodai papírt iratmegsemmisítővel feldaraboljuk és beáztatjuk. Ha nem tudjuk darabolni, az áztatást követően pépesíthető a papír. (A színes újságokat meg kell válogatni, hogy minél kevesebb műanyag kerüljön a pépbe!)
- Festékkerő szárral (vagy turmixgéppel, botmixerrel) kevés víz hozzáadásával péppé keverjük a beáztatott papírt. (Festhetjük is a pépet, kevés tapétaragasztót, pár csepp sűrű vízfestéket vagy tintát tegyünk bele.)
- A dézsába vizet teszünk és behelyezünk néhány marék pépet, felkeverjük az alapanyagot.
- A keretet belemerítjük a dézsa aljára és vízszintesen tartva felemeljük. (Virágszirmokat, leveleket szórhatunk rá a vízből kiemelés pillanatában.)
- Levesszük a formát adó keretet ügyelve arra, hogy víz ne csöppenjen a készülő papír felületére.
- Ráhelyezzük a filclapot, enyhén megnyomjuk, hogy a víz kijöjjön belőle, majd az egészet megfordítjuk.

⁴⁵ A továbbiakban forrásmegjelítéstől eltekintünk, ha az a szerző saját felvétele.

- Kézfejjel vagy tenyérrel kinyomkodjuk a felesleges vizet.
- Ráhelyezünk egy másik filclapot.
- Behelyezzük a présbe vagy nyújtófával kipréseljük.
- Száradni hagyjuk, szükség esetén kivasaljuk.

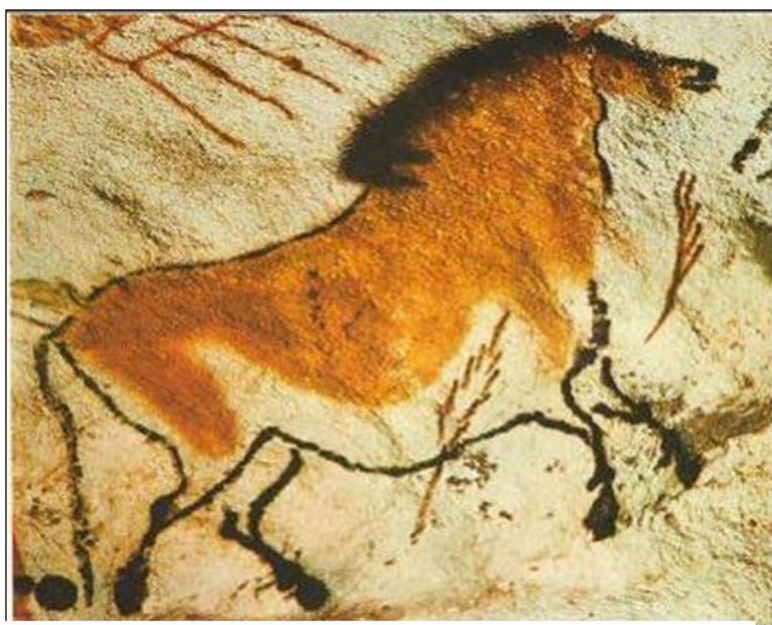
8 a–c. ábra. Dézsa, merítés, prés

Forrás: <http://nemzetiszinhas.hu/hirek/2013/11/adventi-mesevaroda> (Letöltés ideje: 2016. 01. 18.)

3.1. A PAPÍR ÉS A PAPÍRGYÁRTÁS TÖRTÉNETE

A *papír* egy olyan mesterséges anyag, amelyre írunk, rajzolunk, nyomtatunk, színezünk, amivel csomagolunk. A „papír” szót többször kimondjuk, mert mint újság, autóbuszjegy, zsebkendő, levél, zacskó, doboz, törülköző, könyv megannyi formájában kerül naponta a kezünkbe.

A *papír története* összefonódik az íráséval, amely előzményei egészen az ősember koráig nyúlnak vissza. A kőkorszakbeli emberek barlangrajzai, sziklaképei állatokat, gyakran villámot ábrázoltak és „leírtak” vadászjeleneteket is. Az első, írásnak nevezett jelrögzítési rendszer íráshordozója a kő, agyag, és az edények voltak, ezekre vésték, rajzolták a képeket. Kialakult a fogalomírás (tartalomírás) vagy piktográfia. Első írásos emlékeink Mezopotámiából származnak, itt nedves anyagtáblákat használtak rajzok és írások rögzítésére, amit kiszáritották vagy kiégettek.

9. ábra. Barlangrajz: Ösló, i. e. 15000–10000 körül, Lascaux

Forrás: SZABÓ (1997: 10)

10. a–b. ábra. Ékírásos agyagtábla

Forrás: TEVAN (1984: 22)

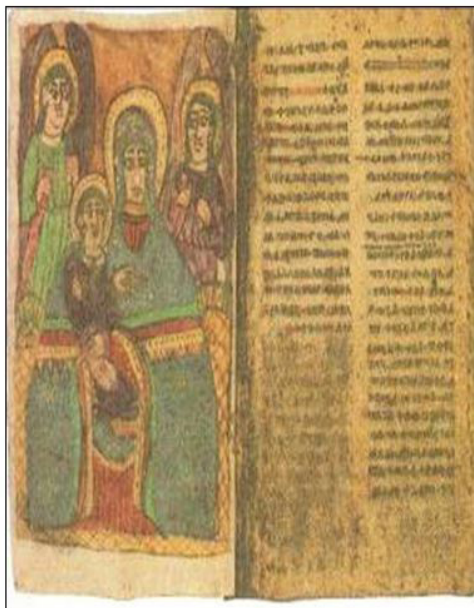
A papír először Egyiptom területén honosodott meg kb. 900 körül, de még két-háromszáz évig tartott, amíg az ismert papiruszt és pergament majdnem teljesen ki tudta szorítani a használatból. A XVI. századtól a nyomtatás fellendülésével a papír került előtérbe. A papír tényleges története az ókori Egyiptomban készített *papirusszal* kezdődött, amely alapanyaga a papirusznád, a Nílus partvidékein és árterületein fordult elő.

11–12. ábra. Papírnád (*Cyperus papyrus*) és papirusz

A IV. századtól a *papirusz* használatát a *pergamen* (latinul *membrana*, magyarul *hártya*), kiszorította, amely fokozatosan népszerű írásalapanyaggá vált. Ez a cserzetlen,⁴⁶ szőrtelenített állati bőrből (kecske, juh, bárány, borjú) készült fehéritett, vékonyított, általában kétoldalas írásra alkalmas lap könnyen hajtogatható, kezelhető és tárolható. Leghosszabb ideig a *pergament* használták, a III–IV. században készült kódexek is pergamenre íródtak. Ma már csak könyvkötéshez, festéshez, lámpaernyők készítéséhez és dobokhoz használják.⁴⁷

⁴⁶ A cserzetlen bőr nélküli mind a *cserzés* eljárását, (azaz a bőr rendeltetésének megfelelően idő- és hőállóvá, puhává, nyúlékonnyá vagy feszesé, illetve rugalmassá alakítását növényi-, ásványi, zsír- vagy műcserző anyagokkal), mind a cserzés utáni mechanikai műveletet, a *kikészítést*.

⁴⁷ Az ún. pergamenpapír vagy pauszpapír, a pergamenre emlékeztető, kénsavval kezelt nyers papír, amelyet víz- és zsírálló tulajdonságai miatt főleg zsíros vagy nedves élelmiszerek csomagolására használnak.

13. ábra. Pergamenre írt kódex

Forrás: KALMÁR (1980: 12)

Kínában először selyemre írtak, majd kidolgozták a papír növényi rostokból (eperfa – a selyemhernyó élőhelye és bambusznád) készült technikát. A vizes oldattal a merítéses vagy a felöntéses technika terjedt el, melyekhez szitára volt szükség; az előbbinél a szitát merítették a rostoldatba, az utóbbi módszernél az anyagot öntötték rá a szitára (KALMÁR 1980).

A papírt elsősorban íráshoz használták, de pl. színesre festve legyezőket is készítettek belőle. Ezek a kínai nép gazdag mese- és színes formavilágát tükrözték.

14. ábra. Mai kínai legyező

A papírgyártás titkát több mint fél évezreden át őrizték Kínában, de a kínai–arab háborúk során a kínai hadifoglyoktól megtanulták az arabok és elterjesztették Európában. 1440, azaz a Gutenberg-féle könyvnyomtatás feltalálása után megnőtt a papír iránti igény, amely többféle alapanyag felhasználását igényelte (pl. klórral fehérített színes rongyok). A papír előállítás a XIX. sz. második felétől, a gőzgép feltalálása után vált ipari méretűvé.

Ma a legtöbb papírt fából állítják elő: kémiai úton, kioldják a rostokat, a lignint. Ez nevezzük cellulózgyártásnak. Kimondottan a papírgyártás céljaira telepítenek puhafa (nyárfa, nyírfa, lucfenyő, erdei fenyő) erdőket.

4. Természetes anyagok felhasználása

Természetes anyagoknak a természetben szabadon előforduló, emberi közreműködés nélkül keletkezett szerves vagy szervetlen (állati, növényi vagy ásványi eredetű) anyagokat nevezzük.

Az alábbiakban az egyes csoportok tárgykészítésének példáira találunk példákat, amelyet háttérismeretekkel egészítünk ki.

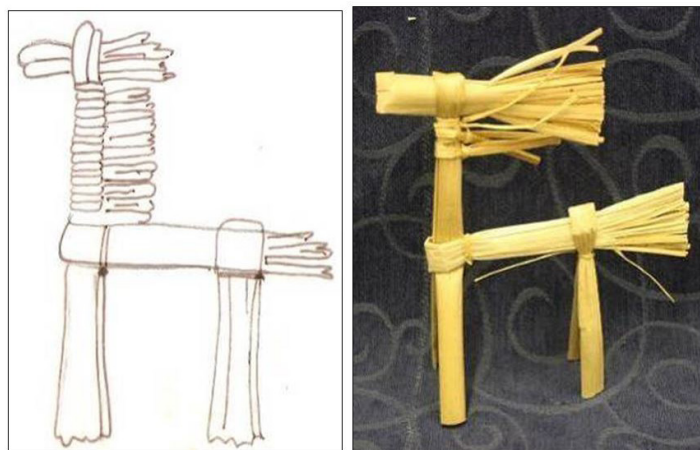
4.1. GYÉKÉNYPARIPA

Szükséges alapanyagok és eszközök

- egy előre (kb. 12 óra) beáztatott gyékényszál, rafia⁴⁸
- olló, asztalt védő terítő, vizesedény, törőruha

Elkészítés

- Egy kb. két nagyarasnyi⁴⁹ gyékénylevelet félbehajtunk. Ez lesz a fejtető és a mellső paták távolsága.
- Egy kb. nagyarasnyi levelet félbehajtunk és beillesztjük az elsőként hajtott gyékénybe. A fej zárt része lesz a ló pofája, a nyitott végek a sörény.
- A nyakánál rafiával szorosan megkötjük az egymásba illesztett darabokat.
- A sörényt kialakítjuk a gyékényvégek vékony behasogatásával.
- Egy gyékénylevélből vékony szálakat hasogatunk és a köteget nyakkötés alá egységesen hurkoljuk, a sörényt így tovább bővítjük.
- Két kisarasnyi levelet félbehajtunk, a törzs elején (szügy) áthurkoljuk és rafiával szorosan megkötjük.
- Újabb két kisarasnyi levelet hajtunk félbe, és a törzs végén áthurkoljuk. Rafiával szorosan megkötjük. Ez lesz a két hátsó láb.
- A farokrészt vékony szálakra behasogatjuk.
- A mellső- és hátsó lábakat egyformára vágjuk, hogy kissé terpesztve megálljon.
- Hagyjuk megszáradni.

15–16. ábra. Gyékénylovak

48 A rafia egy trópusi pálmafajta leveleiből fejtett vékony, több méter hosszúságú szálak kötege. Régen szőlőkötözésre használták, kertész-üzletekben, hobbiboltokban ma is kapható.

49 Nagyarasz: a hüvelykujj és kisujj közötti távolság, kisarasz: a hüvelykujj és a mutatóujj közötti távolság.

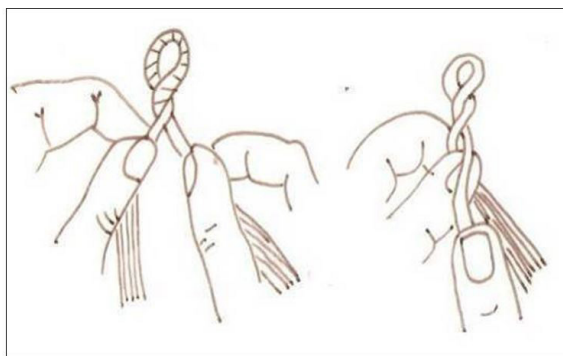
4.2. SODROTT GYÉKÉNYKARKÖTŐ

Szükséges alapanyagok és eszközök

- egy előre (kb. 12 óra) beáztatott gyékényszál (a „szívéből” a legszebb), rafia
- olló

Elkészítés

- A gyékényszálát félbehajtjuk és rögzítjük (kilincsre, szögre, fogunk közé vagy társunk megfogja).
- Mindkét kezünk mutató és hüvelykujja között sodorjuk mindkét szálát jobbra.
- A jobb oldali szálát átemeljük balra.
- A két szálát újra két-két ujjunk között sodorjuk tovább, a kívánt (csuklónyi) hosszúságig.
- Akkor sodortuk jól, ha elengedve nem bomlik szét.
- A behajtott „kezdőhurkon” átfűzzük és visszahajtjuk a sodrat két végét, a kívánt méretre igazítjuk.
- Rafiával többször körbetekerjük a két hurkot, majd a felesleges szálvégeket levágjuk.

17. a–b. ábra. A sodrás egyik irányba és átvetés ellentétesen

17. c. ábra. A sodrott karkötővégek rögzítése

4.3. GYÉKÉNYCSILLAG

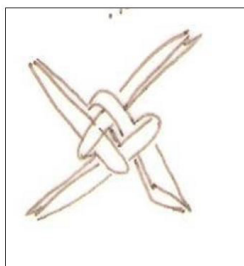
Az egyszerű forma az ún. vitézkötés kezdése. A *Viszi gólya a fiát* című játék „mintája”, ahol ketten a csuklójuknál összefogják a kezüket, erre lehet ráülni. Sétálva mondogatták: „*Viszi gólya a fiát, elejtette papucsát!*” A végszóra elengedték a kezüket, és helyet cseréltek a leejtett játékkal.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- egy előre beáztatott gyékényszál
- olló

Elkészítés

- A gyékényszálát 4 egyforma hosszúságú darabra vágjuk.
- Az első darabot félbehajtogatjuk és egy huroknyi részt hagyva „a nyakánál” derékszögben ráhurkoljuk a második félbehajtott szálra.
- A többi félbehajtott szál sorban átbújtatjuk a hurkokon, mindig derékszöget képezve.
- A 4. szálát az első szabadon hagyott hurokba bújratjuk.
- Minden szálát a saját szálirányába meghúzzunk, így rögzítjük a kötést.
- A szálvégeket ollóval megformázzuk.

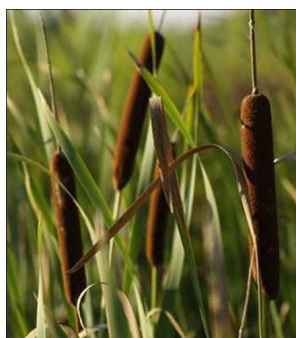

18–19. ábra. Vitézkötés és az elkészült csillag

Háttérismeret a gyékény feldolgozásához

Érdekesség, hogy a vízparti gyékény (buzogánysás) régen a szegények eledele volt (lisztes tövét a pásztorok tűzben megsütötték). Leginkább kosarak, táskák, méhkasok, ponyvák, szőnyegek és szatyrok alapanyagaként ismerhetjük.

A gyékény a nádasokban, mocsaras területen, vízpart szélén élő, 1 m-nél magasabb növény. Torzsavirágzatú (termése népi nevén a buzogány vagy pályka), levelei kard alakúak. A gyékényszálak közül a nem buzogányos végűeket(!) dolgozzuk fel, a következő jellemző műveletekkel: hímelés, fonás, kötés, varrás és szövés.

20. ábra. Gyékény

A gyékénynek több fajtája van: a széles és puha levelű a kádárgyékény,⁵⁰ a kerek szárú és hosszú levelű pedig a mogyorógyékény.⁵¹ A szárazakat már augusztusban csónakról vagy a vízben derékig gázolva, a tövénél elvágták, majd a parton kb. 1-2 hétig forgatva aranyárgára megszáritották és száraz helyen kékbe kötve több évig is tárolták. A gyékényt a felhasználása előtt szét kell szedni leveleire (bontás). Ez a megbarnult/sérült külső levelek (rosszhaj) eltávolítását (suskolás), ill. a további levelekre bontását és a levélszéli elvékonyodott rész leválasztását,

⁵⁰ A hordók és fakádak dongái között a nedvességtől megdagadva nem ereszti át a folyadékot.

⁵¹ Augusztusban, a mogyoróéréssel egy időben a levélvégek barnulása és pöndörödése jelzi a vágás idejét.

ill. összegyűjtését (selymelés) jelenti. A legbelső kerek bél a gyékény „szíve”. A levelek rugalmas része használható és a keményebb levélvég (farok vagy kard) sem, azt le kell vágni. Az alábbi képeken néhány további gyékényfigura látható. Ezeket csuhéból is el lehet készíteni – ld. később.

21–23. ábra. Babák, naptündér és madárka

Forrás: NAGY-VIDÁK (1998: X., XI.)

24–25. ábra. Karácsonyi ajtókopogtató és angyal gyékényből

4.4. CSUHÉMADÁR

Szükséges alapanyagok és eszközök

- 3 db. előre (kb. 1 óra) beáztatott csuhélevél, rafia
- mogoró vagy kisebb fagolyó (fej), dió (test), ha ezek nincsenek, kitölthetjük feltekert csuhéval
- olló, asztalt védő terítő, vizes edény, törülőruha

Elkészítés

- A madár fejéhez két levél közé illesszünk csőrnek egy kis, kemény csuhédarabot, szorosan kössük össze.
- Fordítsuk ki kétoldalt a leveleket, így a csőr kívülre kerül.
- A fejet töltsük ki a mogoróval vagy fagolyóval, és igazítsuk rá a burkolóleveleket.
- A nyakánál szorosan kössük össze a leveleket, de a kötőszálakat ne vágjuk le (rögzítés lesz).
- A nyakrész alá helyezzük a diót, majd a dió mögött is csomózzuk el a rásimított leveleket.

- Kössünk a nyakhoz széles leveleket szárnyaknak, de a kötőszálakat ne vágjuk le (rögzítés lesz).
- Vágjuk formára a farktollakat, vagy vékony szálakká hasítsuk be.
- A nyaknál és a faroknál megmaradt kötőszálakat használjuk felfüggesztésre.

26. ábra. Csuhémadár

4.5. JÉZUS PÓLYÁBAN

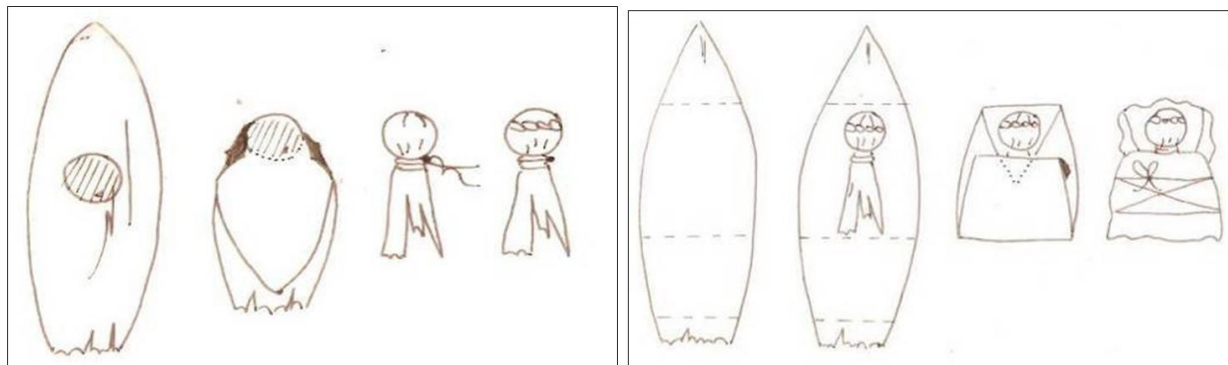
Szükséges alapanyagok és eszközök

- 2 db. előre (kb. 1 óra) beáztatott csuhélevél, rafia
- mogoró vagy kisebb fagolyó (fej), ha ezek nincsenek, kitölthetjük feltekert csuhéval
- hímzőfonal
- olló, asztalt védő terítő, vizesedény, törölrüha

Elkészítés

- A nedves csuhélevelek keményebb végét vágjuk le.
- Először a babát készítjük el. Egy szélesebb levél közepébe helyezzük a golyót és beburkoljuk. Ez lesz a feje. A nyakrészt megkötjük a rafiával úgy, hogy a tarkójához rögzítjük a glóriát is (ld. fent az angyalt a 25. ábrán), majd a levélvégeket levágjuk, kb. 3 cm-re a nyaktól.
- A pólyázáskor a másik csuhélevél közepére helyezzük a babát. A levél keskenyebb végét a feje alá visszahajtjuk, majd a testét is betakarjuk a visszahajtott levéllel – egészen a nyakáig.
- A pólyát rafiával vagy piros hímzőfonallal keresztezve átkötjük, és masnit formázunk.⁵²

⁵² A néphit szerint a piros fonál távol tartja a rontást az újszülötől, ezért a kisbaba csuklójára vagy bölcsője köré piros zsinórt kötöttek. A kereszt a legrégebbi és legelterjedtebb szimbólum; pl. kozmikus szimbólumként a két szár kereszteződési pontja a világ központja, vagy az archetipikus ember jelképeként a függőleges vonal az égi, a szellemi, az intellektuális, a pozitív, az aktív és a hímnemű, míg a vízszintes a földi, a racionális, a passzív és a női aspektus. A kereszt a világfa és az életfa geometrikusan megfogalmazott változataként is felfogható. Jelenthet boldogságot, szerencsét, felvirágzást. Ezért fontos szerepe van a ritualizált viselkedésben is, a beavatási szertartások gyakori eleme.

27. a–b. ábra. A Kisjézus bepólyálásának lépései

A pólyást helyezhetjük dióbetlehembe vagy sövényfonással készült betlehembe (ld. 4.7), ennek tetejére eszhajnalcsillag kerül gyékényből.

28. ábra. Jézus dióbölcsőben

4.6. CSUHÉBABA, CSUHÉANGYAL

Babákat és angyalokat többféleképpen készíthetünk. A bemutatott két példa közötti különbség csak a glória/kendő alakjában és a szárnyban van.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- 4-5 db. előre (kb. 1 óra) beáztatott csuhélevél, rafia
- mogoró vagy kisebb fagolyó (fej), vagy kitölthetjük feltekert csuhéval
- olló, asztalt védő terítő, vizesedény, törlőruha

Elkészítés

- A csuhélevelek keményebb végét vágjuk le.
- A glóriához két kb. 1 cm széles, hosszú hasítékot összesodrunk, a fej körfogatánál kissé nagyobb hurkot hagyva a végeket összekötjük.
- A karnak 3 szálból 3-as fonatot készítünk, a végeket rafiával rögzítjük. A szálakat ne vágjuk le!
- Egy (vagy két) szélesebb levél közepébe helyezzük a golyót, és beburkoljuk.
- A nyakrészt úgy kötjük meg a rafiával, hogy a tarkójához illesztjük a glóriát is (*angyal*).
- A fejre „kendőt” helyezünk egy vékony csuhészálból és a nyakrészt úgy kötjük meg a rafiával, hogy a tarkójához rögzítjük a kendőt is (*baba*).

- A nyakrész alá középre helyezzük a kart, és mögé egy szélesebb levelet is (*angyal szárnya*).
- Alattuk, a derekánál szorosan csomózunk.
- A szárny- és szoknyavégeket formázzuk ollóval.
- A két kart elől összekötjük.
- A nyaknál megmaradt kötözőszálakat használjuk felfüggesztésre. A többi feleslegeset levágjuk.

29. a–d. ábra. A baba/angyalkészítés lépései

30. ábra. Csuhéangyal

Háttérismeret a kukoricacsuhé feldolgozásához

A legkönnyebben elérhető szántóföldi növény, a kukorica (kukrica, kukuruc, tengeri, málé, törökbúza), amelynek több részét is fel lehet használni, pl. a szárát (kóré), csutkát (csuma, torzsa, kocsány, csutika), a bibeszálakat (bajusz), a szemeket és a csuhét. A csuhé a kukoricacsőről lefosztott borítólevél, aminek számos népi elnevezése van: csiva, csuha, csuma, lapi, dolmány, fosztalék, sústya. A csuhé nagy előnye, hogy nagyon jól használható a tanítás során. Olyan természetes szépségű, könnyen formálható anyag, amelyből számtalan figura készíthető.

A kukorica őshazája a mai Dél-Mexikó, az őslakóknak az „indián búza” termesztése élelemforrást jelentett. A maja, azték és inka népek szentként tisztelt napmagnak nevezték a növényt, ők úgy tekintették, hogy a kukoricának köszönhetik kultúrájukat és a birodalmukat. A több ezer éves indián művészetben és kézművességben a csuhét is felhasználták pl. a növényi vagy ásványi anyaggal megfestett csuhé vetülékfonallal készült geometrikus mintájú tarisznyákhoz.

A kukorica Amerika felfedezésével (1492) indult el a világhódító útjára és száz év alatt eljutott szinte a világ összes tájára. Hazánkba a „törökbúza” a törökök közvetítésével került a XVII. században.

31. ábra. A kukorica

A kukorica jellemzői: egynyári gabonanövény, szára kb. 2 m magasra nő, levelei lándzsa alakúak. Augusztusban virágzik, a porzós virág a szár csúcsán érik, amelyet címernek nevezünk. A torzsavirágzatból fejlődik ki a kukoricacső. Fajtától, időjárástól, helytől függően augusztus végétől októberig érik. A csővön ülő szemtermés sárga, fehér, piros, bordó, fekete vagy kékeszöld színű.

Hazánkban a kukoricát jellemzően április 24-én, Szent György-napján vetik. Az október közepi betakarítást *törésnek*, *szedésnek* is mondják. Akkor érett a kukorica, ha a selyme (haja, bajusza) megfeketedik, a fejét lefelé fordítja, a külső csőborító levele kifehéredik, és a szemek megkeményednek. A kukoricát kétféle módon törik: csőborító levéllel vagy a nélkül. A betakarítást rögtön követi a csuhétól való megtisztítás (*fosztás*, *bontás*) azért, hogy meg ne romoljon.

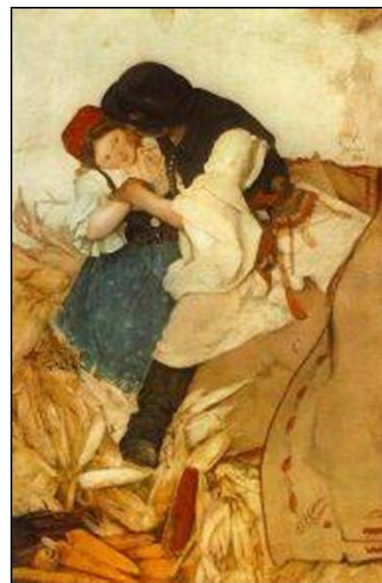
32. ábra. Kukoricafosztás

Forrás: http://netfolk.blog.hu/2013/02/21/kukoricazzunk_tengeri_hantas (Letöltés ideje: 2014. 04. 04.)

A képzőművészet alkotásai is szemléltetik a kukoricával való foglalatosságot:

33. ábra. Koszta József: Kukoricatörők⁵³

34. ábra. Hollósy Simon: Tengeri hántás⁵⁴

Forrás: http://netfolk.blog.hu/2013/02/21/kukoricazzunk_tengeri_hantas (Letöltés ideje: 2014. 04. 04.)

Régen a fosztás közösségi munka és egyben társas szórakozás is volt. Ezt az eseményt tengerihántónak, málé-fejtőnek, bontónak nevezték. A munkát az udvaron vagy a góré⁵⁵ előtt végezték. A közösen végzett munka alatt beszélgettek, énekeltek. Téli esték társas munkája volt a *morzsolás* is.

A csuhétól megtisztított kukoricát jól szellőző, száraz helyen szárították pl. a padláson, góréban, de kötötték fűzérbe, koszorúba is. A megfelelően kiszáritott, helyesen tárolt csuhé évekig elállt. A csuhét elsősorban a paraszti háztartásban használták, ágybeli zsákok tömésére, pemet készítésére (a tüzes kemence söprűje), kötél sodrásra, szőlőkötözésre. A hazai kézműves csuhéfonást a gyékény és a sás termőhelyeinek csökkenése után fejlődött ki. Elsősorban kisebb használati tárgyakat (lábtörlő, szatyor, papucs, kosarak, tárolók) készítettek (XX. sz. eleje).

35–36. ábra. Csuheből készült díszek és Betlehem

53 1917 körül. Olaj, vászon, 83,5 × 93,5 cm, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

54 1885. Olaj, vászon, 150 × 100 cm, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

55 Góré, más néven fonott kas, kotárka – a kukorica tárolására szolgáló, fonott vagy lécezett építmény.

4.7. BETLEHEM

A világ különféle területein a helyi növényeket (pl. trópusi pálma, észak-amerikai jukkarost, kaliforniai sás) használják fonásra. Mi örökzöld ágakból, fűzből, gyékényből és szalmából készíthetünk sövényfonással Betlehemet, mégis az alábbi példában peddignáddal és gyékénnyel dolgozunk. Ennek oka a könnyebb megmunkálhatóság és a beszerezés.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- egyujjnyi vastag, két arasznyi hosszú félköríves fatalp (a váz alapja)
- előre beáztatott vastagabb és vékonyabb peddignád és gyékény
- olló, cigányfúró, csiszolópapír, asztalt védő terítő

Elkészítés

- A favázba egymástól két-három centiméterre körülbelül öt milliméteres lyukakat fúrunk.
- A lyukakba párosával a vastagabb vesszőből karókat húzunk át (a hajlított rész a váz aljára kerül).
- A karókat vékonyabb, hajlékony vesszővel elé-mögé bújtatva befonogatjuk (sövényfonás).
- Az utolsó karónál mindig visszafordulunk.
- Ha vessző elfogyott, megtoldjuk úgy, hogy a két szál pár cm-nyit együtt haladjon.
- Amikor a félkörívesen font „fal” kb. a feléig elkészült, gyékénnyel is folytathatjuk a szövést, majd ismét a peddignádra váltunk.
- Amikor a kívánt magasságot elérjük, a vesszőket rafiával szorosan összekötjük, a végeket egyenletesen levágjuk.

37–38. ábra. A félkész és az elkészült Betlehem

Háttérismeret a peddignádról

A peddignád (rattanszál, pálca, kosárfonó nád, rotangpálma, spanyolnád, kúszópálma), India, Nyugat-Afrika, Délkelet-Ázsia és a Maláj-félsziget forró és páradús trópusi esőerdeiben élő jellegzetes kúszó törzsű liánnövény.⁵⁶ A föld leghosszabb növénye, mert az indák 100–150 m hosszúra is megnőhetnek.

⁵⁶ Fás, csavarodó szárú, fákra, sziklákra, falakra felfutó indás növény.

A betakarítás után a száráról a héjat lehántják és a megmaradt rúd belső részéből hosszában darabokat hasítanak ki (7-10 m) amit kerek vagy ék alakú gyűrűn (lyukon) keresztül áthúzza formáznak meg, kör keresztmetszetű, lapos (peddigsín) vagy ék alakúra. Ezt követi a fehérítés. A peddignádat nagyon könnyű formálni, ha használat előtt vízbe tesszük. Jól festhető vagy pácolható (pl. hagymahéjjal, diólevéllel, vadgesztenyeburokkal), de natúr állapotban is jól mutat.

39. ábra. Rattangpálma
Forrás: FARAGÓ–VARGA (2015: 14)

40. ábra. Német kosárfonó gyerekek
Forrás: FARAGÓ–VARGA (2015: 16)

5. Újrahasznosított anyagok

Az újrahasznosítás elméleti előnyeivel az előző fejezetben már részletesen foglalkoztunk. Az alábbiakban olyan másodlagos, újra felhasználható tárgyak előállítására mutatunk jól követhető és esztétikus példákat, amelyek alapanyagai könnyen beszerezhetők, és az ismert elhasznált tárgyakból könnyen újak készíthetők.

Az újrahasznosítás a gyerekek mindennapjainak szerves része lehet néhány irányelv alapján:

- nyitottság, odafigyelés a környezetünkre (a tárgyak, a formák, a lehetőségek észrevétele);
- a kidobandó tárgyak vizsgálata, újragondolása;
- gyűjtögetés, tárolási lehetőségek kialakítása;
- a megfelelő jó minőségű eszközök beszerzése;
- a létrehozott tárgy ne egy tákolmány, hanem új, szép, esztétikailag is elfogadható használati tárgy legyen.

5.1. GYERTYAÖNTÉS

A gyertyafény különös varázsú. Számos alkalommal gyújtunk vagy éppen ajándékozunk gyertyát, de a gyertya ünnepeinknek is fontos kelléke. Előállításának egyik módja, amikor viaszmaradékból, viaszreszelékből adott formába öntjük ki a gyertyát.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- natúr viaszgyertya, viaszreszelék, kanóc (felvetőfonál)
- díszítőelemek, (pl. szárazvirágok, narancs-, citromszelet, magvak, apró termések, ágak)
- gyertyaöntő forma (pl. kisebb üdítő doboz)
- villanyrezsó
- edények a viasz olvasztásához és víz forralásához (vízfürdő)
- fakanál, merőkanál, hurkapálca, asztalt védő terítő

Elkészítés

- A viaszt vízfürdőben felolvasztjuk. Ha a forrásban levő vízbe tesszük a kisebb pl. műanyag edényünket, amelybe a viaszt rakjuk, nem kenjük össze lábasunkat.
- Az üdítő dobozokat félbevágjuk.
- Hurkapálcára (ceruzára) kanócot rögzítünk úgy, hogy a doboz aljára leérjen. A kanóc 3-5 cm-rel legyen hosszabb a leendő gyertya magasságánál. Az alsó végére kössünk apró nehezéket – pl. egy kisebb anyacsavart – amire azért van szükség, hogy a kanóc függőlegesen álljon)
- A doboz aljára és oldalára elhelyezzük a díszítőelemeket.
- Az olvasztott viaszt beleöntjük a kanóccal ellátott formába.
- Ha az adventi koszorúra szánjuk a gyertyákat, a még meg nem dermedt viaszba a doboz alján át kb. egy arasznyi drótot szúrunk.
- A viasz dermedése után levágjuk a kanócot a hurkapálcáról. A dobozt leválasztjuk a gyertyáról.

41. a–b–c. ábra. A viaszöntés fázisai (S. Tavaszi Virág felvételei)

5.2. GYERTYAMÁRTÁS

Az ősi gyertyamártás a gyertyakészítés másik bevált módszere.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- natúr viaszgyertya, viaszreszelék, kanóc (felvető fonál)
- apró nehezékek (pl. kisebb anyacsavarok)

- kb. egy 8×6 cm-es fa-, vagy kartonlap, amit az oldalai felénél kb. 1 cm-re behasítunk (a 4 gyertya felfüggesztésére)
- villanyrezsó
- edény a viasz olvasztásához és egy hideg vizes edény, fakanál, asztalt védő terítő

Elkészítés

- A viaszt felolvasztjuk.
- 2 db. hosszabb felvetőfonalat mérünk ki. A kanóc méretét úgy határozhatjuk meg, hogy kb. 8-10 cm-rel legyen hosszabb a leendő gyertya magasságánál – ebből 2 db-ra lesz szükség.
- A fa- vagy kartonlap tetején keresztezve az oldalhasítékába bevezetjük a kanócokat úgy, hogy egyforma hosszúságúak legyenek. Így egyszerre 4 gyertyát készíthetünk.
- A 4 kanócvégre apró nehezéket is kötünk.
- Először a paraffinba, majd a vízbe mártjuk bele a kanócot. Ezt addig ismételgetjük, amíg gyertyánk el nem éri a kívánt vastagságot. Amikor a gyertya elkezd „hízni”, díszíthetjük termésekkel, ágakkal, stb., amit rákötözünk és újra viaszba mártjuk.
- A kanócvégeket egyforma méretre elvágva elválasztjuk egymástól a kész gyertyákat.

42. a–b. ábra. A gyertyamártás és a kész gyertyák (S. Tavasz Virág felvételei)

Háttérismeret a gyertyamártásról

A gyertyát régebben viaszból, később faggyúból, majd paraffinból, ill. sztearinból készítették. A viaszt az évszázadokon át igen intenzív magyar méhészkedés biztosította. A faggyú felhasználását pedig a nagy marha- és juhtartás tette lehetővé. Gyertyakészítéssel több, korábban céhes mesterség foglalkozott: mészárosok, szappanosok és mézeskalácsosok.

A gyertyakészítésnek azonban egy jellegzetes népi gyakorlata is ismeretes. Népünk körében a gyertyamártás a szappankészítéssel együtt asszonyi munka volt. A mártás technikáját a múlt században is lejegyezték már. A gyertyamártás a következő módon történt:

Gyertyamártó fa- vagy cserépedénybe öntötték bele a faggyút vagy viaszt, s ebbe mártogatták a gyertyabélnek előbb lenfonalból, majd később pamutból megsodort fonalat. A bemártás után kiemelték a belet, hogy a ráragadt faggyú lehűljön, s aztán ismét belemerítették. Ezt addig folytatták, míg a gyertya a kívánt vastagságot el nem érte. Néha mártás közben a gyertyát hideg vízbe merítették, hogy hamarabb hűljön. (BESZPRÉMY 2002: 48).

Múzeumaink gyűjteményeiben található díszes gyertyamártók is arról tanúskodnak, hogy a gyertyamártás igen elterjedt volt Magyarországon.

A gyertyamártó cserépedénynek két formája ismert: a lapokból készült hasáb alakú, ennek minden oldala egyenes; a korongolt, amelynek alsó része domború, de oldalai felül téglalap alakúak. Mindkét formának kis talpa van, két füle és néha a sarkain kis gombokkal díszített. Rendszerint mázatlan, esetleg belül mázas. Évszám, felirat is szokott lenni rajta (BESZPRÉMY 2002: 49).

43. ábra. A gyertyamártó cserépedény.
Forrás: HOFER–FÉL (1994: 153)

5.3. MÉCSSES BEFŐTTESÜVEGBŐL

A befőttesüveg sokoldalúan felhasználható. A díszítésre szánt anyagokat célszerű a „maradékokból” összegyűjteni. Fontos, hogy az esztétikai szempontokat is szem előtt tartsuk!

Szükséges alapanyagok és eszközök

- tiszta befőttesüveg
- selyempapír, csomagoló papír, csipke
- falevelek, apró termések, virágok
- természetes hatású kötözőszalagok (pl. rafia, spárga)
- festék és eszközei
- tapétaragasztó, víz, keverőkanál, olló, asztalt védő terítő

Elkészítés

- Az üveget tetszés szerint díszítjük a rendelkezésünkre álló anyagokkal, amelyeket előre megkevert tapéta-
ragasztóval ecset segítségével vagy a kezünkkel rögzítünk.
- Az üveg száját csipkével, rafiával, spárgával, fonallal körbetekerve díszíthetjük.

44. a–c. ábra. Díszes mécsesek (S. Tavaszi Virág felvétele)

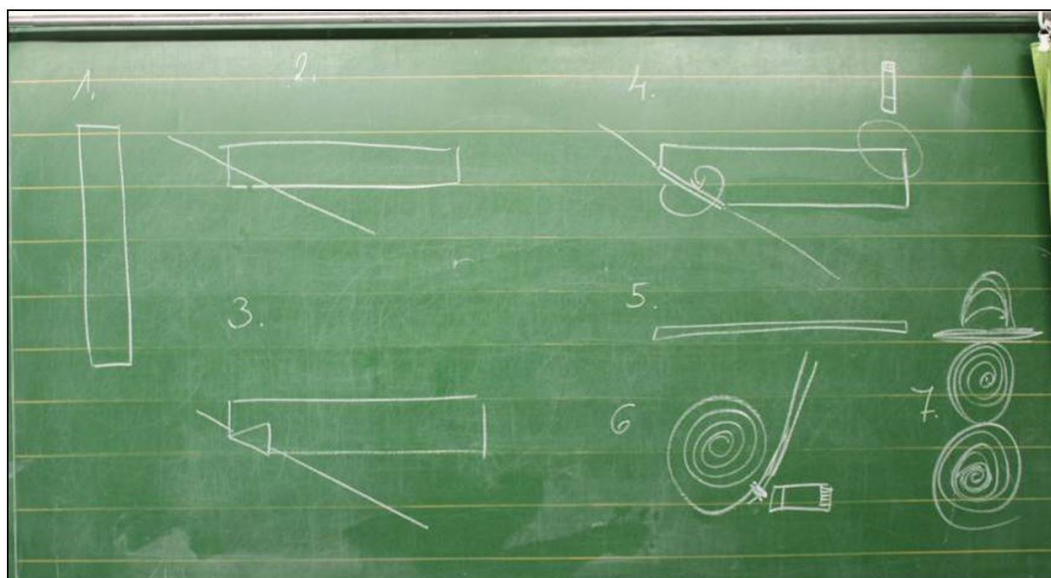
5.4. KARÁCSONYFADÍSZEK ÚJSÁGPAPÍRBÓL

Szükséges alapanyagok és eszközök

- színes újságpapír, hurkapálca
- olló, ragasztó, asztalt védő terítő

Elkészítés

- Az újságpapír lapjait egyforma hosszanti téglalapokra daraboljuk ollóval.
- Az egyik sarkától kezdve felcsavarjuk a papírt a hurkapálcára.
- Amikor a papír elfogy, a sarkát ragasztóval rögzítjük, a hurkapálcát kihúzzuk.
- Több csíkot ragasztóval rögzítünk egymáshoz.
- A papírcsíkokat tetszés szerinti figurára formázzuk.
- Kötözőszálat kötünk rá.

45. ábra. Az elkészítés fázisai táblára rajzolt szemléltetéssel (S. Tavaszi Virág felvétele)

46–47. ábra. Papír karácsonyfadíszek (S. Tavasz Virág felvétele)

6. Mézeskalács

Az illatos mézeskalács finom és egyben kedves ajándék, amit ma már az iskolákban is gyakran készítenek. A gyerekek mindig nagy sikerélményben részesülnek.⁵⁷

Szükséges alapanyagok (kb. 15 fő/3-4 figura) és eszközök

- 50 dkg szitált liszt, 17 dkg szitált porcukor, 1 csapott ek., szódabikarbóna, kb. fél tasak mézesfűszer-keverék, 1 tojás és 1 tojássárgája, 20 dkg méz, 25 dkg margarin, díszítőanyagok (napraforgó, tökmag, szezám, mazsola, dió)
- deszka vagy terítő
- sütő
- sodrófa, alufólia, zsírpapír
- kés, olló
- papírlap, hegyes hurkapálca vagy fogvájó
- vizesedény, konyharuha/fogókesztyű

Elkészítés

- A tésztát előző nap készíthetjük el, de több napig friss marad, ha légmentesen lezárjuk.
- A papírlapon egyszerű formákat tervezünk (a kisebb részleteket mellőzzük), majd körbenyírjuk (alaklemez).
- A porszerű anyagokat összekeverjük. Ebbe belemorzsoljuk a zsiradékot. Majd a halom közepébe öntjük a mézet, beleütjük a tojásokat. Az egészet jól összegyúrjuk. Ne legyen túl lágy a tészta, mert akkor túlságosan megdagad a sütőben, „elfolyik” a forma.

⁵⁷ Községi alkalmakkor elsősorban a hagyományt tanítjuk, de mivel ehető dolgot készítünk, az élelmiszer-egészségügyi, környezeti és higiéniai előírások miatt a szülőket tájékoztatni kell arról, hogy mit fogunk készíteni! Az alapanyagok számláját is meg kell őriznünk!

- A deszkát belisztezzük. A tésztából kisebb darabokat vágunk, és 2-3 mm vékonyra kinyújtjuk.
- A tésztára helyezett formákat kés segítségével kiszaggatjuk.
- A kiszaggatott darabokat a vékonyan kizsírozott és kilisztezett tepsibe rakjuk. Nagyobb késsel emelve nem deformálódik.
- A sütés előtt a formák felületére magokat teszünk, enyhén belenyomva a tésztába. Szépérzékünk azt diktálja, hogy maradjanak tiszta, díszítetlen felületek is, azaz ne essünk túlzásba!
- Közepesen forró sütőben 2-3 percig sütjük. Vigyázzunk, mert hirtelen megsülhet!
- A kész díszeket fel lehet akasztani cérnával.

48. ábra. A gránátalma népi motívikája

49. a–b. ábra. Mézeskalács gránátalmák magos díszítéssel

50. ábra. Papírsablonok és a kisült mézeskalácsok

Háttérismeret a mézeskalácsról

A mézeskalács készítésének több évezredes hagyománya van Európában. Ünnepi alkalmakra már a görögök, a római birodalom népei sütötték, és a középkor kolostoraiban is készítettek mézes lepényeket. A XIII. századtól már megalakulnak az első céhek is. A hazai mézeskalácsosság története is a középkorba nyúlik vissza. Céhek alakultak Pozsonyban, Besztercebányán, Kassán, Eperjesen és Nagyszombaton. Az Alföldön, Debrecenben 1713-tól évszázadokon keresztül kiváló minőségű, híres mézeskalácsot készítettek. A búcsúk és vásárok elengedhetetlen velejárói voltak a bábok, babák, huszárok, kardok, tányérok, színes tükrös szívek. Az árusok szekereikkel lakóhelyüktől 80–100 km-es távolságra is eljártak.

A mézesbábos lisztből, mézből és cukorszirupból díszített süteményt, mézeskalácsot készítő mesterember volt. A mézeskalács kialakításához és díszítéséhez használt formákat (ütőfa, nyomófa) ügyes kezű mesterek faragták. A több száz éves faragott formák a reneszánsz, barokk és rokokó díszítések hatását őrzik. A mézesek jellegzetes alakja a kerek *tányér*, a *huszár*, a pólyás *baba* és a *szív* volt. A formákat Európában marcipán, sajt, viasz és mézeskalács készítésére is használták. A mézeskalácsosok egyben a viaszöntők, gyertyakészítők mesterségét is művelték. A méhviaszt együtt kaphatták a mézzel. A gyertyaöntő mesterséget gyakorlók a lépek feldolgozásakor megmaradt mézből kalácsot sütöttek.

A változatos formák célja, a mézesek esztétikus külalakjának elnyerése volt, ill. az ábrázolt jelek és alakok szimbolikus jelentéssel is bírtak. A régi faminták istenek, szentek, fejedelmi jelvények ábrái és különböző foglalkozások és az évszakok megjelenítései. A XIX. századtól híres betyárok képeit (Angyal Bandi, Sobri Jóska) és híres személyeket, eseményeket is megörökítettek (Napóleon, Kossuth Lajos, Omer pasa, első vasút stb.). A nagy színes, tükrös szívek a fiatalság szerelmi ajándékai voltak. A mézeskalácsosság önállóan működött. Ennek ellenére nagyon sok technológiát adott a cukrásziparnak a tésztaalagatás, ízesítés, formálás, sütés és díszítés terén.

51. ábra. Tükrös szív

52. ábra. Nyomófák

53. a–c. ábra. Díszített mézesek – saját anyagából rátétes, tojássárgával megkent és karcolt dísz és cukormázás⁵⁸

7. Adventi koszorú készítése

Napjainkban mind több otthonban és gyermekközösségben gyűjtják meg vasárnaponként az adventi koszorúk gyertyáit. E szokást még megihettebbé tehetjük, ha a koszorút a gyerekekkel együtt készítjük.

András napjához a legközelebb álló vasárnapkal kezdődik el az advent, a karácsonyi ünnepvárás időszaka. Ezt a négy hetet az adventi koszorúk négy gyertyája jelképezi, amelyek közül minden vasárnap egy újabbat gyűjtünk meg. Az általunk ajánlott koszorú alapvetően természetes anyagokból készül és a díszítés során is ezeket ajánljuk!

Szükséges alapanyagok és eszközök

- szalma- vagy mohakoszorú
- 4 db. gyertya
- díszítőanyagok (örökzöld hajtások, álciprus-félék, tisza és tuja, termések, magvak, tobozok, stb.)
- masni (pl. csuhéból), rafiaszál, drót
- csípőfogó (a drót vágásához), olló, ragasztópisztoly és betétje, asztalt védő terítő

⁵⁸ A cukormázzal való írás inkább csak díszítési mód, mint hagyományozás, amelyet ha elront a gyermek, nem javítható. Ezért a részletes leírásától eltekintünk.

Elkészítés

- A koszorúalapra dróttal egyenletes elosztásban örökzöld hajtásokat kötözünk.
- Tobozokkal, termésekkel, bogyókkal, szárazvirágokkal gazdagítjuk a díszítést.
- Az elkészített örökzöld koszorú-testre rögzítjük a négy gyertyát. Ha előzetesen nincs drót a gyertyában, akkor 2 szál melegített dróttal felszúrjuk a gyertyákat.
- Természetes hatású szalagokat köthetünk rá, ill. a felfüggesztéshez rafiát is használhatunk.

54. ábra. **Adventi koszorú** (S. Tavaszai Virág felvétele)

Háttérismeret az adventi koszorúról

A tűzkerék-napkerék (*Sonnenrad*) görgetésének északi hagyománya a XIX. századi német, ill. skandináv közösségekben alakította ki az adventi koszorú hagyományát. A hamburgi lelencgyermekeket istápoló protestáns lelkész, Johann Hinrich Wichern nevéhez fűződik az első adventi koszorú. 1839-ben egy kocsikerék-méretű, fűzfából font koszorúra négy nagyobb fehér gyertyát és – az adventi hétköznapiak számának megfelelő – kisebb vörös gyertyát helyezett el. Örökzöld fenyővel és tobozokkal díszítette, és szalagokkal fonta körbe. Később a koszorú mérete csökkent, míg végül csak négy gyertya maradt rajta, keresztirányú elhelyezkedésben.

Az angolszász közösségek adventi gyertyái vörösek. A kör jelképezi az évkört, melyen átragyog Isten világsága. Másrészt az egész történelem kereke, amelyben Isten kinyilvánítja magát az embernek. Az örökzöld díszítés is erre az időbeliségbe belépő öröklétre utal. A fagyöngy Krisztus áldozatára emlékeztet, míg a „Krisztus-gyertya” fehér színe a feltámadást jelképezi. A négyes szám is a teremtett világ egészére utal: négy világkorszak, négy égtáj, négy évszak, négy őselem (föld, tűz, víz, levegő). Az adventi koszorú katolikus használatára először német területeken került sor a XX. sz. első felében.

A hagyományos adventi koszorút örökzöldek, főként fenyő ágaiból fonták, rajta a négy gyertya közül hármat lila, a negyediket rózsaszín szalaggal díszítették. A violaszín az egyházi gyász színe, utalva az ünnepet megelőző csendes elmélyülés, ünnepi készülődés időszakára. A gyertyagyújtási rend is megváltozott. A rózsaszín gyertya a harmadik vasárnap vigíliáján lobban fel, míg a vele áttellenes lila gyertya advent utolsó vasárnapján. A lila liturgikus szín. Mivel Úrjövet ideje – a húsvétot megelőző nagyböjthöz hasonlóan – bűnbánati jelleggel bír, ezért ezt az időszakot gyakran kisböjt névvel is illetik. A gyertyák fényének erősödése jelzi a sötétség, a gonosz hatalom gyengülését, a Megváltó közeledtét (BESZPRÉMY 2002).

8. Hangszerkészítés természetes anyagokból – farsangi zajkeltők

Egy ősi hiedelem hívta életre a farsanghoz kapcsolódó zajos mulatságokat. Azt hitték ugyanis az emberek, hogy a tél utolsó napjaiban a Nap legyengül, és a gonosz szellemek életre kelnek. Azokat pedig el kell űzni...

8.1. SZÁRDUDA (DÚDOLÓ, BÜRÖKDUDA, MIRLITON, ZŰZÖLŐ, ZÚZOLÓ)

A dúdoló egy igen egyszerűen elkészíthető hangkeltő eszköz, amely nem a saját hangján szólal meg, hanem – erre a népi neve is utal – a beledúdolt, beleénekel, „dünnyögött” dallam hangját erősíti fel, ill. változtatja el, néha ki-mondottan mulatságos módon. A fólia a hangszalagok rezgését erősíti fel, ezért ha csak levegőt fújunk bele, nem fog megszólalni!

55. ábra. Dúdoló

Szükséges alapanyagok és eszközök

- bambusz, bodza, olasz nád, előregedett japán keserűfű, bürök, (papírhenger)
- rafia, zörgős sütőpapír, vagy selyempapír
- lombfűrész (a feldaraboláshoz), dörzspapír, hegyes faragókés, olló, ragasztó

Elkészítés

- A kb. 15-17-cm-nyire (kisarasz) darabolt üreges (átlátni rajta) hangszertest végétől kb. 2 ujjnyira ovális (kb. babszemnyi méretű) befúvónyílást, „ablakot” vágunk a csőre. Lehet fújni és reszelővel tágítani, de faragókéssel egyszerűen kivágni is. Egy a fontos: a nyílás elég nagy legyen (kb. 1 cm széles és 1,5 cm hosszú) ahhoz, hogy kellő mennyiségű levegőt fújhassunk a majdani zeneszerszámba. Dolgozzunk óvatosan – a jó kés éles is, a repedésre ennél a műveletnél is vigyázni kell.
- Dörzspapírral lecsiszoljuk a hangszertest két végéről a feleslegesen kiálló szálkákat.
- A csőpalást végét (a kivágott nyílás felőlit) egy ujjnyira beragasztózzuk. Figyeljünk rá, hogy a széle ne legyen ragasztós, mert nem fog a papír rezegni!
- A nyílásra kör alakú sütőpapírt (kb. 4-5 cm átmérőjű körlap) ragasztunk, majd átkötjük rafiával.
- A felesleges papírt levágjuk. Egy fél centis gallért mindenképp hagyjunk a kötözés alatt.

Megszólaltatás

A zenélés alatt szabadon kell hagyni a papíros rezgő véget (rezgő membrános hangszer). A dallamot az oldalán levő ovális nyílásba kell beledúdolni kellő bátorsággal!

8.2. KOTKODÁCSOLÓ

Az egyszerű eszköz segítségével kiválóan utánózhatjuk a tyúk hangját. Egy kis gyantás lapka szükséges a megszólaltatásához, ami tartozéka a hangszernek. Vidám percek szerezhetőek vele a tyúkudivartól kezdve a panelházig...

Szükséges alapanyagok és eszközök

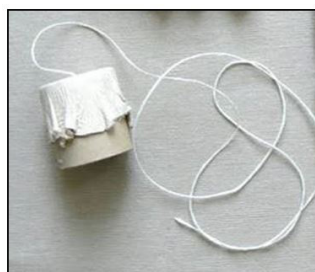
- erősebb papírhenger
- fűrész, csiszolópapír
- puha bőr (kisebb tenyérnyi), faragasztó
- olló, nagy lyukú tű, pamutfonal, gyanta

Elkészítés

- A hengerből egy hüvelykujnyi hosszúságút (4-5 cm) lefűrészelve.
- A széleket a csiszolópapírral simítjuk le.
- A bőrlapot körbe, kb. 1 ujjnyira ráhajtjuk.
- A faragasztót felvisszük és eloszlatjuk egyenletesen a henger külső oldalán a szélétől egy ujjnyi szélességben.
- A bőrrrel (hús oldalával lefelé) befedjük a henger megragasztózott végét. Finoman lesimítjuk a ragasztós felszínre. Figyeljünk rá, hogy sima legyen a kifeszített rész!
- 4-5 percig száradni hagyjuk, hogy ne nyúljon meg a bőr a nedvességtől.
- Kb. 50-60 cm hosszú darabot vágunk a pamutfonalból és befűzzük a tűbe. A végére nagy (bors méretű) csomót kötünk.
- A kifeszített bőr közepét belülről kifelé kiszúrjuk. A csomó akadásaig kihúzzuk a fonalat, majd a tűt kifűzzük.
- A fölösleges, le nem ragasztott bőrt levágjuk, és gyantás papírral többször végighúzzuk a fonalat.

Megszólaltatás

Egyik kezünkbe fogjuk a hengert, másik kezünkkel megcsipentjük a fonalat és apró rántásokkal a fonal vége felé haladva kotkodácsolásra bírjuk a hangszert. Ha nem szól, meg kell még jobban gyantázni!

56. ábra. **Kotkodácsoló**

8.3. „ESŐCSINÁLÓ” (CSÖRGŐ)**Szükséges alapanyagok és eszközök**

- erősebb papírhenger
- fűrész, csiszolópapír, szalámibél, faragasztó
- olló, csipetnyi rizs, pamutfonal, befőttes gumi

Elkészítés

- A hengerből egy hüvelykujnyi hosszúságút lefűrészelve.
- A széleket a csiszolópapírral simítjuk le.
- Az előre néhány percre beáztatott szalámibél felületét szárazra töröljük.
- A faragasztót felvisszük és eloszlatjuk egyenletesen a henger külső oldalán a szélétől egy ujjnyi szélességben.
- A szalámibelel ráfeszítjük és száradásig befőttes gumival rögzítjük.

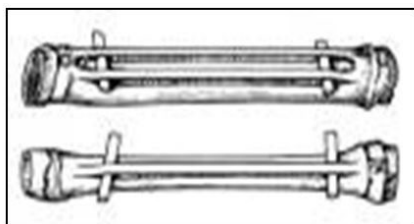
- A hengerbe beletesszük a rizst.
- A henger másik végével ugyanígy járunk el.
- A fölösleges, le nem ragasztott szálámibelet levágjuk.
- A papírcső felületét tetszés szerint dekorálhatjuk.
- A hangszert oldalára fektetve száradni hagyjuk.

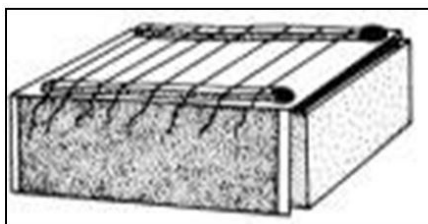
57. ábra. Dísztett „esőcsináló”

Háttérismeret a népi hangszerek készítéséhez

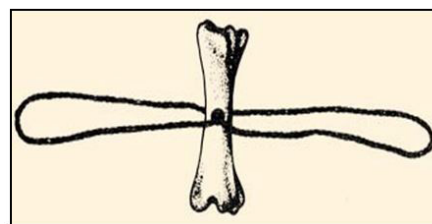
A gyermekek szívesen készítettek maguknak játékszereket, amelyeket hosszabb-rövidebb ideig meg is őriztek. Készítésük ügyességet, gondosságot igényelt, és valamennyi játékszer fontos része volt egy-egy játékfolyamatnak. A játékok készítésében a szülők és az idősebb testvérek segítettek, így ez a tudás nemzedékeken keresztül hagyományozódott. A fegyverek mellett a fiúknak a hangszerek is kedves játékaik voltak. A *szárhegedű* vagy *nádi hegedű* (ciroknádból vagy kukoricaszárból), a *bürokduda* és *fűzfásíp* mellett *bodzasíp*ot, *nádsíp*ot is készítettek. A *fésűre selyempapírt* tettek, ezzel harmonikáztak. Nagyobb gombot vagy *disznó lábsontdarabot* madzagra fűztek, majd a madzagot összekötötték, két végénél fogva megpörgették, a sebesen forgó tárgy hangot adott. Zsindelydarab vagy favonalzó végére is madzagot kötöttek, fejük fölött vagy oldaluk mellett forgatva szintén zúgott-búgott (*zúgattyú*). Gyufás skatulyára cérnát csavartak, ezzel *citeráztak*.

Kukoricaszár játékegedű
1955, Ramocsaháza

Gyufásdoboz citera
Debrecen

Csontbúgó disznó lábsontjából,
Debrecen

58. a–c. ábra. Népi hangszerek
Forrás: ORTUTAY (1977)

A szegényebb családok még az 1950-es években sem költöttek játékszerre. A készen vásárolt játékszerek terjedése azonban a XX. sz. második felében fölgyorsult. A század utolsó évtizedeiben a városias játékkultúra háttérbe szorította az önálló játékkészítést, bár a gyermekek természetéből fakadó alkotásvágyat napjainkig sem tudta teljesen elnyomni. Ma is szívesen kombinálják a modern építőjátékok elemeit a környezet apró tárgyaival. A *korbács és karika* készítése szintén a gyermekjátékok körébe sorolható, leírását lásd később.

9. Bábok, babák

9.1. KISZEBÁB (TÉLBOSZORKA, PÁLCIKA- VAGY BOTBÁB MENYECSKE)

A hiedelem szerint a kiszebáb elégetése megszabadítja az embereket minden bűtől és bajtól. A ruhájára rátűzünk cédulákat, amelyekre ráírjuk, mitől szeretnénk megszabadulni (pl. rossz álmok, rossz osztályzatok, betegség). Ha nagy tüzet rakunk, a kiszebábot körbehordozzuk, kézzől kézre adjuk. A tél messzire zavarása érdekében a jelenlévők együttes akaratára van szükség. Így tízszer elmondjuk: „*Haj, ki kiske haj, kivisszük a betegséget, behozzuk az egészséget, haj kiske haj!*” A télboszorkát ezután tűzre dobjuk... Ha a kiszebáb elégetése nem lett volna elég, a nagy zajcsapás (lásd hangszerek), a füst bizonyára végleg elijeszti a kertek alatt settenkedő mínuszokat...

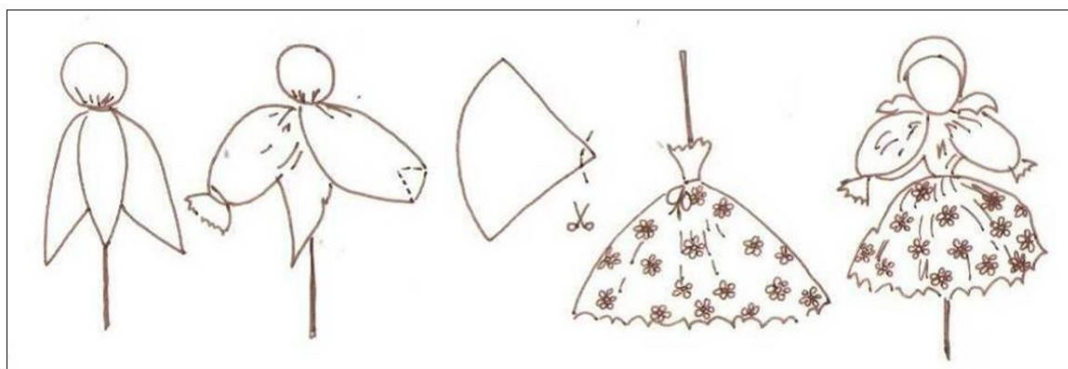
59. a–b. ábra. Botbábok és trikolor menyecske ünnepre

Szükséges alapanyagok és eszközök

- fehér vászon anyag: fej és blúz (16 × 16 cm)
- tarka vászon: szoknya és kendő (16 cm-es átmérőjű körlap, ill. 16 cm alapú, 5 cm magasságú egyenlő szárú háromszög)
- fehér kötözőszál
- vatta, gyapjú vagy rongymaradék (kb. diónyi)
- hurkapálca
- olló, vonalzó

Elkészítés

- A kiszabott fehér vászon közepére helyezzük (a gömbölyített) tömőanyagot. A nyakánál szorosan megkötjük.
- A vászon két szemközti csücskét (karok) összeráncoljuk. A végeket esetleg kissé visszahajtjuk, megkötjük (két csukló).
- A szoknyaalapot kiszabjuk, negyed körcikkre összehajtjuk.
- A csücskénél (kb. 3–4. mm-re a saroktól) egy vágással a szoknya deréknyílását elkészítjük (mutatóujjunk férjen bele).
- A hurkapálcát beillesztjük a fejbe.
- A babát fejfelé fordítjuk és ráhúzzuk a szoknyát, majd megkötjük a derekánál (alulról).
- A kendőt rákötjük a fejére (elöl vagy hátul csomózva), a homlokánál kissé visszahatva az anyagot, hogy az ép anyagszél látszódjon.
- Az arcdíszítés esetleg fonallal, gyönggyel, de nem ajánlott tollal rárajzolni!

60. ábra. A botbáb menyecske elkészítésének lépései

9.2. RONGYBABA (ZSÁKBABA, MAROKBABA)

61. ábra. Rongybaba és az archírmzése (csillagszem és száröltésszál)

Szükséges alapanyagok és eszközök

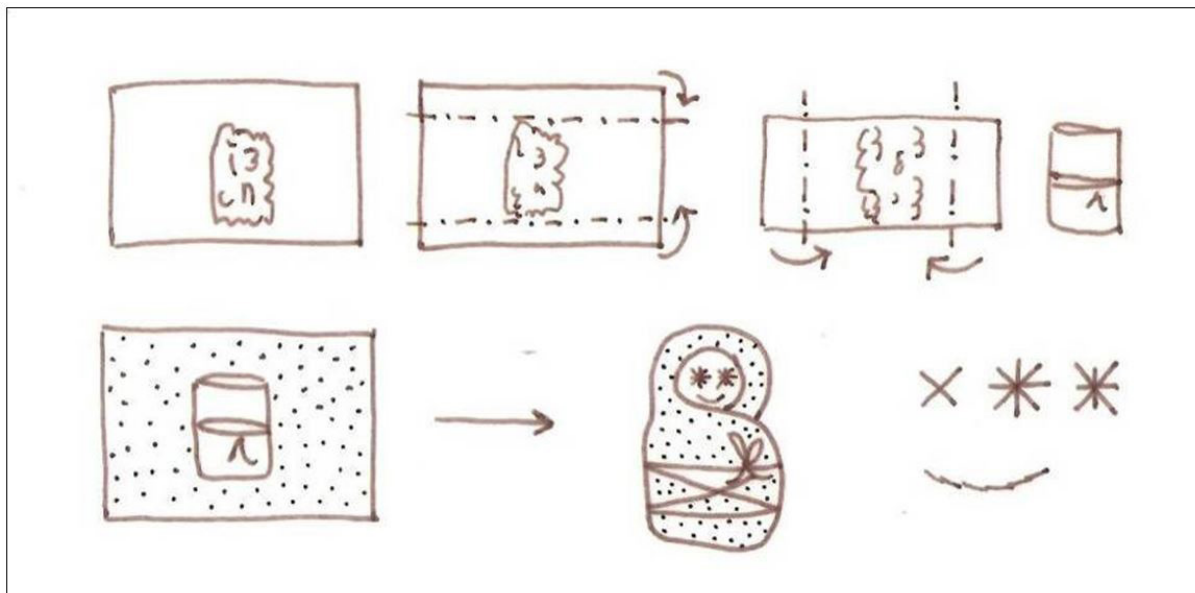
- fehér (rózsaszín) vászon a testhez (kb. 16 × 16 cm)
- tarka puha anyag a pólyához (kb. 20 × 18 cm)
- piros kötözőszál
- kb. maroknyi vatta, gyapjú vagy rongymaradék (a test kitömésére)⁵⁹
- fekete (vagy kék, zöld, barna) hímzőfonal, vagy apró gyöngy a szemnek, piros hímzőfonal a szájnak
- fehér cérna
- tű, olló, vonalzó

Elkészítés

- A kiszabott fehér vászon közepére helyezzük a tömőanyagot, majd alulról/felülről és jobbról/balról is behajtuk az anyagszéleket úgy, hogy rojtos szél ne látszódjon ki.
- A babatestet a közepénél nem túl szorosan (mert összeráncolódik) a fehér cérnával, körbekötözéssel rögzítjük.
- A puha, nagyobb vászon közepére helyezzük a babatestet, és az előzőhöz hasonló módon beborítjuk a babát, de úgy, hogy az arca kilátszódjon.

⁵⁹ Tömőanyagként kukoricacsutka, fadarab is megfelel!

- Piros kötöző szállal körbe és keresztet formálva rögzítjük a színes pólyát.
- Az arcdíszítéshez a fonalszálakat a fej mögött (és pólya között) szúrjuk be, csomóval a végén, ill. az elvarrás is itt történik.
- Az arcot keresztsszeggel (csillagszem) és piros fonallal (száj), száröltéssel hímezzük.

62. ábra. A rongybaba elkészítésének lépései

Háttérismeret a babafélék készítéséhez

A kislányok legkedvesebb szórakozása a babázás, amellyel a csecsemők gondozásának családban látott mintáit el lehet játszani. A babát lehet etetni, altatni, táncoltatni, oktatni, dorgálni, és nem utolsósorban öltöztetni is. A legegyszerűbb babákat a kislányok maguk készítették; a test vastagabb nádszál, kukoricaszár vagy legtöbbször morzsolt kukoricacsutka volt. Ősszel a lefosztott csuhét kötötték rá, a nyakánál, a két karjánál és a lábainál külön elkötötték a csuhédarabokat. Volt, aki a baba fejét úgy alakította ki, hogy egy nagyobb diószemet kötött a csuhéba, de a fej elhasznált vászonneműből is készülhetett. A baba arcára ceruzával szemet és száját rajzoltak. Az igényesebbek pedig tojásfehérjével vagy csirizzel (vízzel kevert liszt) kukoricabajuszból haját is ragasztottak neki, amit egy- két ágra be is fontak. A kész babát azután kedvük szerint öltöztették.

Az öltöztethető babák mellett gyakran készítettek ideig-óráig használt emberalakokat különféle termékekből: krumpliból, makkból, gyufaszálakból. A krumpli faragását a szülők tiltották, hiszen az élelem pazarlását jelentette. A városi kislányok, varrók keze alól kikerülő textilhulladékot kapták meg; ebből varrtak kis ruhákat. A rongybabákat otthon készítették, az édesanya vagy testvér segítségével. Valamennyi testrészét vászondarabokból varrták, ronggyal kitömték, majd egymáshoz erősítették.

A legidősebbek egyike-másika máig emlékezik a rendkívüli alkalomra (pl. nagyszülő halála után) kapott játék babára, amelyikkel szülei le is fényképeztették. A városban lakó iparos gyermekek inkább kaptak bolti kaucsukbabát a rongybaba mellé, és ezeket ők is nagy becsben tartották. A bolti babákkal csak bent a szobában játszottak, ha ketten-hárman összejöttek. Ezekhez a babákhoz a szülők gyakran kész bababútort is vásároltak, amely fából, esetleg festett bádoglemezből készült, s a piacon, vásárban lehetett hozzájutni. A szegényebbek maguk készítették kis ágyat, asztalt a csutka- és rongybabák számára. Az apák deszkalapból barkácsolták a bababútort, a gyermekek keménypapírból készítették el ezeket. A kis asztalkákra, ágyakra textilmaradékból, rongyhulladékból fodros terítőt, párnát és takarót is varrtak.

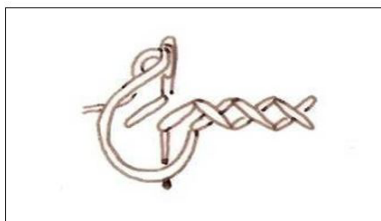
A boltban vásárolt kaucsuk és műanyag alvóbabák a XX. század második felében már nem voltak elérhetetlenek. A hatvanas-hetvenes évektől egy-egy kislánynak a rokonság ajándékai és a szülők, nagyszülők kényeztetése révén egész gyűjteménye is lehetett a változatos divat- és zsánerbabákból. Megváltoztak a babázási szokások is: a hagyományosan a lányok játékaiban az utóbbi két-három évtizedben szívesen részt vesznek a fiúk is.

10. Keresztszemes hímzés

A tűvel való hímzés az egyszerűbb varrástechnika fejlettebb, művészi formája, amely néprajzi örökségünké vált. A hímzés a magyar népi díszítőművészet egyik leggazdagabb, legváltozatosabb, sokrétű ága. A keresztszemes hímzés, ún. szálszámolással varrott minta; elemei geometrikusak. Ezzel a hímzéssel a használati és az átlagnál ünnepelesebb lakástextileket, valamint a népviselet darabjait látták el, ott, ahol a legjobban kopott.

10.1. ALAPISMERETEK A KERESZTSZEMES HÍMZÉSHEZ

A keresztöltések csoportjába tartozik az az öltés, amely két egyforma méretű lapos öltés egymással való „+” keresztződéséből keletkezik. Az előzetes tudást nem igénylő hímzést kétféleképpen lehet készíteni. Az egyik módszer szerint először az +-ek egyik szárát kell egy adott sorban elkészíteni, majd visszafelé a másik szárát. Ez akkor praktikus, ha nagyobb felületet kell azonos színű fonallal varrni. A másik módszer szerint egy keresztszemet egyszerre befejezve haladunk, ha a hímzésben elszórtan vannak az egyes színek. A bemutatott tűpárna hímzése ez utóbbira példa. Fontos az, hogy bármilyen sorrendben is hímezzük a keresztöltés alsó és felső szálait, azok mindig egy irányba mutassanak, mert csak így lesznek szép egyenletesek az öltések.

63. ábra. A keresztszemes hímzés

A hímzés az alapanyag fonalainak számolásával készül (szálszámolós hímzés), a minták szöttek hatásúak. A keresztszemes minták leolvasása során egy négyzetrácsos papírról több különböző ábrát kell értelmeznünk. Minden egyes jelöléshez tartozik egy meghatározás, ami megmondja, hogy azt milyen színű (esetleg öltéstípusú, de ezzel itt nem foglalkozunk) keresztöltéssel kell hímezni.

A keresztszemes hímzés hátoldala akkor lesz egyenletes, ha

- a fonalcsomókat mellőzzük;
- szimpla (egy) szál fonallal hímezzük;
- a minta hátoldalán a már kész öltések mögé rejtjük el a kezdő-, ill. zárófonalat (a legelső 4-5 öltésnél alálóltva rögzül).

Szebb lesz a munkánk, ha

- a már befűzött színt végighímezzük, majd elvarrjuk egy területen;
- messzebbre kellene a következő szemet öltetni, a szálát el kell vágni és elvarrni, és a következő mintarésznél újra kell kezdeni a hímzést;
- mindig meggyőződünk arról, hogy a minta ténylegesen rá fog-e férni az alapanyagra.

Emellett érdemes a fonalak mennyiségét ellenőrizni, ill. felírni a számukat a pótbeszerzéshez. A hímzéskezdés a minta és a textil közepének egyeztetésével kezdődik. A kész munkadarabot érdemes langyos vízben átöblíteni, majd nedvesen kivasalni.

10.1.1. A keresztzemes hímzés alapanyagai és eszközei

A felhasznált alapanyag és a készítőik szerint megkülönböztetjük a vászonhímzéseket, amelyeket rendszeren len-, kender-, pamutvászonra, gyolcsra, ritkábban valamilyen gyári szövetre varrnak, s a ház textíliáit, kisebb mértékben a ruhákat díszítik. Ma a legismertebb *alapanyagok* a kongré (aida), a hímzővászon és a lenvászon.

A *kongré* szövése úgy van kialakítva, hogy kisebb-nagyobb közönként egyenletesen nagyobb lyuk van szövé. A kongré HPI (*hole per inch* – lukak száma inchenként) számától függ a szövés sűrűsége. Létezik egészen apró egységekből álló, és nagyobb lyukú, jobban látható formában is. A kongré megvásárolható méterben (110, 140 vagy 150 cm széles), de létezik már szalagokba szövött változatban is. Az alapszínek nagy változatosságot mutatnak.

A *hímzővászonban* (gépi szövése egyenletes) és a *lenvászonban* (szövése során itt-ott vastagabb szálak kerülnek a az anyagba, így annak az anyaga kevésbé szabályos) nincsenek lyukak a tűnek. Méterben vagy szalagban vásárolható. A lenvásznat általában csak természetes anyagokkal színezik, a hímzővászon viszont nagyon sok színben kapható.

A hímzés készítésekor az *ollót* a fonalak elvágásához kell majd használnunk, így elegendő egy éles kicsi olló. A keresztzemes hímzés *fonalai* (pl. Anchor, a DMC és a Madeira) osztott szálú hímzőfonalak, egyenként hat összesodort szálból állnak, amelyből többnyire egy vagy kettő szükséges a minták keresztzemes hímzéséhez. Ezek a szálak könnyedén szétválaszthatóak. Egy színből általában 8 méternyi van egy egységbe csomagolva. A fonalak alapanyagukat tekintve lehetnek pamutfonalak, lenes fonalak, és fémszálas fonalak is. A fonalak színeit a gyártók számokkal (és néha betűkkel) jelölik.

A keresztzemesekhez nagy fokú (lyukú) tompa *tű* ajánlott, ami elsiklik a már elkészített hímzés mellett, nem ölt bele a fonalba, így nem ronsolja a szálakat, az anyag lyukában viszont még így is könnyedén bele lehet találni vele. A tű méreteit a használt fonalak száma és a hímzés alapanyagául használt textil anyagsűrűsége határozza meg.

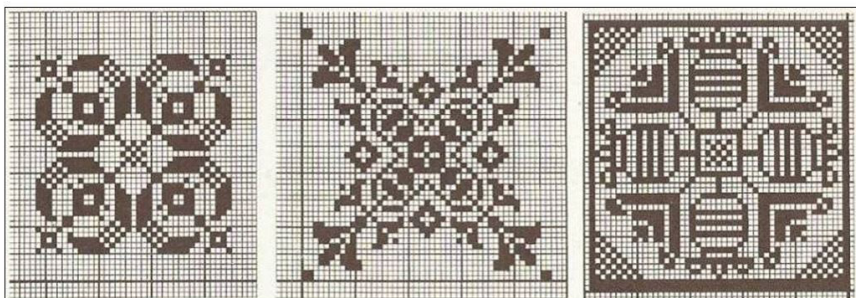
10.2. KERESZTSZEMES TÚPÁRNA

Szükséges alapanyagok és eszközök

- kongré alap (kb. 16 × 16 cm) 2x, a színe, ill. a hátoldala
- tömőanyag: vatta
- kék/piros hímzőfonal
- tompa (a hímzéshez) és hegyes (az összevarráshoz) tű, olló
- négyzetrácsos lap, kék/piros színes ceruza
- magyar középpontos mintakincs

Elkészítés

- A hímzésmintát kiválasztjuk és négyzetrácsos papírlapra „kottázzuk”.
- Az alapformákat (két db. négyzet) kiszabjuk, de előtte fontos ellenőrizni a szemszámot!
- A hímzésmintát kiválasztjuk és négyzetrácsos papírlapra kottázzuk.
- Kék/piros kitöltés megtervezése.
- Hímzés színváltásokkal.
- Összevarrás gépöltéssel (színével befelé, ill. 2-3 ujjnyi tömörítés maradjon), majd kifordítás.
- A párna kitömése.
- A nyílás összevarrása.

64. a–c. ábra. Gránátalmás, tulipános, betöltetlen gránátalmás minta.

Forrás: LENGYEL (1961: 119)

65. a–b. ábra. A minta „kottázása” papírlapra és piros/kék színterve

66. a–b. ábra. Kész tűpárnákon a tulipános minta színvariációi és monogramhímzés a hátoldalon

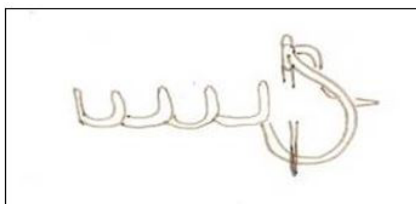
10.3. PARIPA KERESZTSZEMES NYEREGGEL

Szükséges alapanyagok és eszközök

- kongrécsík (kb. 12 cm)
- kék és piros és egyéb színű hímzőfonal
- filcanyag, gomb, vagy gyöngy
- kevés tömőanyag (vatta vagy gyapjú)
- sodrott zsinór vagy fonal (farok)
- tompa (a hímzéshez) és hegyes (az összevarráshoz) tű
- olló, ceruza, toll
- alaklemez (ló)
- hímzés minta (nyeregdisz)

Elkészítés

- A hímzésmintát kiválasztjuk, ha kell „kottázzuk”. A kongrécsík mindkét végére hímezzük.
- A vízszintes csíkminta alatt az anyagvégeket rojtozzuk.
- A ló két oldalát kiszabjuk a filcanyagból. Ügyeljünk az ellentétes előrajzolásra!
- A ló összevarrása a ritkás hurok (pelenka) öltéssel történik, a faránál hagyjunk helyet a töméshez!
- A kitömést (nyak, lábak) ceruzával segítsük (színével befelé, ill. 2-3 ujjnyi tömőrés maradjon).
- A farkat a beillesztés után egy-két öltéssel rögzítsük.
- A szemet mindkét oldalra felvarrjuk (kis gomb vagy gyöngy).
- A hímzett nyeret apró öltésekkel felvarrjuk a ló hátára.

67. ábra. Ritkás huroköltés (pelenkaöltés)

68. ábra. Ló keresztaszemes nyereggel

Háttérismeret a keresztaszemes hímzések készítéséhez

A hímzést a paraszti szóhasználat varrásnak nevezi, és varrónak hívják a speciális készségű hímzőt. A hímzés valószínűleg Ázsiában alakult ki elsőként, és az ókorban világszerte elterjedt volt. Feltehetően a ruhák különböző részeinek összevarrását továbbfejlesztve jött létre.

Az első, fennmaradt keresztaszemes alkotás Egyiptomból származik, és időszámítás szerint 500 körül készíthették. Nem sokkal később pedig Kínában is elterjedt, ahonnan pedig átkerült a módszer a Közel-Keletre, majd Európába. A nők tömeges beiskolázásáig az öltögetés a betűtanulást is szolgálta. A lányok különféle mintakendők készítésével kószolhattak bele a betűk világába. Egy-egy mintakendőre a közösség számára fontos motívumok, valamint az abc betűi és a számok kerültek.

Kezdetben a felsőbb rétegek ruházatát díszítették vele, csak 800-900 évvel később terjedt el a szegényebb társadalmi csoportokban. Hazánkban a XVIII. században lett népszerű, a lánynevelésekben kötelező keresztszemes órákat is bevezettek. Itt terítők, takarók, ágyneműhuzatok díszítésére használták, a faliképek később váltak széles körben elterjedté.

A tű a „régí asszony” egyik legfontosabb eszköze volt a mindennapi életben, tehát a déd- és nagymamák generációja az, aki hagyományos hímzett terítőt, párnát, függönyt.

A minták közül a legismertebbek, a beregi minta, amely a piros és kék virágok és a geometrikus formák egyvelege, ill. a tardi keresztszemes, amelynek a geometrikus ábrázolások mellett az „egymás kezét fogó emberi alakok” a legfőbb jellegzetességei. Mára a keresztszemes hímzés ártértékelődött. Egyrészt megmaradtak a hagyományos motívumok, amelyeket még mindig sokan készítenek, másrészt viszont egy teljes textiliparág fejlődött ki a modernbb igények kielégítésére. Számítalan kisebb-nagyobb cég vagy vállalkozás készíti a modern keresztszemes készleteket és megjelentek azok a programok is, amellyel egy kép vagy elképzelés alapján akár elkészíthetők az egyedi, saját tervezésű minták (LENGYEL 1981).

11. Tojásírás és íróka készítése

A viaszolt technika a legősibb húsvéti tojásdíszítési mód. Kelet-Közép- és Kelet-Európában elterjedt és fennmaradt technika. Hazánkban szinte mindenhol hímeztek tojásokat viaszolással. A leggazdagabb tojásgyűjtemények a Dunántúlról, Erdélyből (a példák forrása Gyimesbükk), valamint a Felvidékről származnak.

11.1. ÍRÓKA (GICA, KIPCE, KESICE) KÉSZÍTÉSE

Szükséges alapanyagok és eszközök

- egy kb. 15 cm hosszú (ceruzavékonyágú) ágdarab
- kis (1,5-2 cm hosszú és 2-3 mm széles) réz csövecske (gyógyszertári tubusból is készíthető, vagy cipőfűző-vég, fém tollbetét)
- rafia vagy erős cérna
- éles kés, (esetleg) tű

Elkészítés

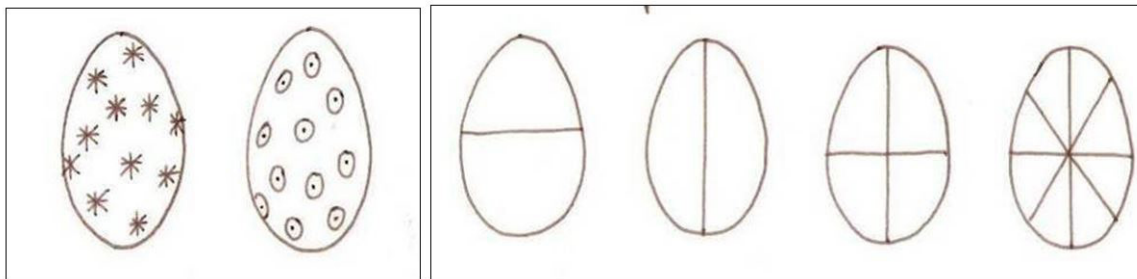
- Az ágdarab egyik végét behasítjuk, kb. 2-3 cm-re.
- A kis réz csövecskét beleerősítjük a hasítékba, rafival vagy erős cérnával rögzítjük.

69. ábra. Írókák

11.2. A TOJÁSÍRÁS TECHNIKÁJA (TOJÁSBATIKOLÁS VIASZTECHNIKÁVAL)

A gyerekeknek érdemes olyan minták írásával kezdeni, melyek elszórtan ismétlődnek a tojáson, pl.: napos, csillagos, tyúkszem. Ezek írása a legkisebbeknek is azonnali sikerélményt nyújt. Amennyiben olyan mintát választotunk, amelynél osztókörök vannak, először ezek megrajzolásával, azaz a ráházással kezdjük.

70. a–b. ábra. Csillagos, tyúkszem szétosztó minta, ill. 2-es, 4-es, 8-as függőleges és vízszintes osztókörök

Szükséges alapanyagok és eszközök:

- főtt, vagy kifűjt tiszta héjú tojások
- írka
- méhviasz (méhészüzletekben szerezhető be) vagy gyertya vagy paraffin (gyógyszertárakból, háztartási boltokból szerezhető be)
- kis konzervdoboz, rezsó vagy gyertya, festőlé, tojástartó, törleröngy, timsó

Elkészítés

- Válasszunk ki egy mintát, és viasz nélkül papírra próbáljuk meg annak írását.
- Festőlé készítünk (pl. vöröshagymahéj langyos főzete, amibe egy kis timsót is keverünk, mert a szín úgy jobban megfogja a tojást).
- A tojásokat megfőzzük vagy kifűjük. A megmosott tojás két végén borsónyi résen át levegőt fújunk, amíg ki nem ürül, majd kimossuk és szárítjuk.
- A méhviaszt a kis konzervdobozban felhevítjük (balesetveszély!). Akkor jó a hőmérséklete, amikor a tojásra írva szinte alig látjuk. A viaszréteg alatt a festőlé nem fogja be a tojást, ez a batikolt technika.
- A már kihűlt tojásokra a mintákat a viaszba mártott gicával írjuk (rajzoljuk).
- A megírt tojásokat óvatosan (kanállal) tegyük a kihűlt festőlébe. Ezt érdemes befőttesüvegben tárolni.
- Amikor a tojás a festőlében megfelelő színű lett, szárazra töröljük és meleg ruhával letöröljük róla a viaszt. Nem fog lejönni így az összes viasz, hanem a felületet bevonja vékonyan, egyben szép fényt is adva.
- A kifűjt tojások mindkét végére kis kör alakú filcanyagot fűzünk fel. Az egyik végén csomó lesz, a másikon az akasztó.

71. a–c. ábra. Viaszolás, hagymahéjlében festés, elkészült hímes tojás

Mivel a forró viasz balesetveszélyes, a használata előtt érdemes az alábbiakra ügyelni!

- A forró viasszal való írás mozdulatait először érdemes begyakorolni.
- A viaszcscepp bármikor lecseppenhet, ami az ujjunkon nem fog maradandó nyomokat hagyni, de a ruhán igen. Ruhából vasalóval és puha papírral eltávolítható.
- Mielőtt az írókával a tojáshoz érnénk, a felesleges viaszt húzzuk le az edény szélén, mint festésnél az ecsetet.
- Az íróka csöve mindig merőlegesen álljon a tojáson, és függőleges is legyen, mert csak így fog folyamatos egyenes vonalat rajzolni.
- A pontozásoknál az íróka végét csak hozzáérintjük egy-egy mozdulattal a tojáshoz.
- Ha a viasz rácsöppen a tojásra, annak nyomát már nem tudjuk eltüntetni.

Háttérismeret a tojásíráshoz

Gyimesbükkben (Erdély) a hímes tojást nagypénteeken írják, mert a hiedelem szerint e napon főzött és írt tojás nem romlik meg. Vannak olyan tájegységek, ahol különböző színűre festik a tojásokat, Gyimesben viszont csak a piros színt használják. Régebben növényi eredetű festékekkel (hagymahéj és piros anyagot tartalmazó bogyók) festették a tojásokat.

A piros színnek mágikus funkciót tulajdonítanak. Azt tartják, hogy azért piros a hímes tojás, mert a Golgotán felállított kereszt tövébe helyezett tojásokra Jézus Krisztusnak ráfolyt a vére. A mágikus piros a vér és a tűz színe, továbbá a megújulás, a szerelem, a tavasz, az öröm, a szabadság, a kicsírázó élet, s Jézus kiontott vére következtében a feltámadás és az örök élet jelképe. A piros szín szerencsét hoz, óv a betegségtől és a tűztől.

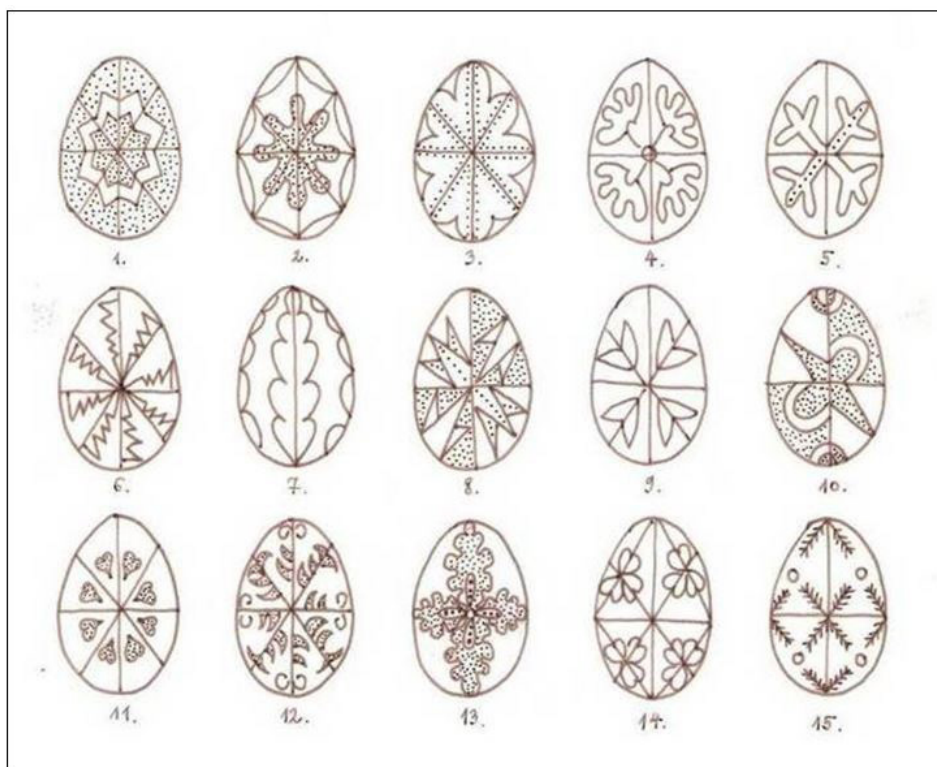
A tojásírás eszközeit házilag készítik el a tojást megírók. Ajánlatos több kesicét használni, mivel munka közben a viasz befagyhat az írókába, s akkor nem folytatható az írás. A megolvadt viaszba kormot kevernek, így az írás nyoma munka közben szemmel tartható. A tojás megírásának módszere: bal kézbe veszik a megírandó tojást, majd jobb kézzel írni kezdik a hímet. A tojás felületét beosztják: hosszában két körvonallal négy cikkre, majd ezeket nyolc, háromszöghöz hasonló félcikkre. Vannak olyan hímek, amelyeket további mezőkre kell osztani, azonban olyan is előfordul, hogy egyáltalán nem igényel beosztást, ilyen például a *vesztett útas* vagy a *tekerőlevél*. Ezután következik magának a mintának a tojásra való rárajzolása. Gyimesben leggyakrabban négy-öt mintát alkalmaznak, viszont óriási a motívumskála. A motívumokat a gyimesi asszonyok általában minta alapján rajzolják meg. A tojást megíró személy kezűgyességétől függ, hogy hány tojást ír meg. Gyimesbükkben tevékenykednek olyan tojásíró asszonyok is, akik egy nap leforgása alatt akár kétszáz tojást is megírnak. Manapság már nagy mennyiségben, eladási szándékkal is írnak hímes tojást.

A húsvéti hímes tojás-használat nemcsak a locsolás szokásán belül nyer értelmet, hiszen az azt követő tojásjátékoknak is része lehet. Ezekre a játékokra húsvét másodnapján kerül sor. Az ilyenkor kialakított játszóterekben legények és lányok egyaránt részt vettek pl. a tojaskoccintás, tojásdobálás játékokban. A gyimesi hímes tojás szerelmi ajándékként is funkcionál, a lányok kedvesüknek mindig szebb, különlegesebb írott tojást ajándékoznak. Nemcsak a lányok (fiúknak), hanem keresztanyák is ajándékoznak húsvéti hímes tojást keresztgyermeküknek. Ezeket az ajándéktajásokat húsvét vasárnapján adják át. A tojásminták egy részét felfedezhetjük máshol is, pl. a hímzéseken. A gyimesi hímzésmintákon is felbukkannak olyan elnevezések, mint a *kakastaréj*, *berbécs szarva*, *százközepű*. A minták között előfordulnak vegyesen alkalmazott motívumok is, viszont sohasem úgy, hogy egy tojás felületén két külön ábra jelenik meg. Variánsokban találkozunk ezekkel (ANTALNÉ 1999).

A tojásminták alapján különböző kategóriák állíthatók fel:

- Állatokkal kapcsolatos nevek: kakastaréj, fecske farka, berbéc szarva, medve talpa, kakukk nyelve, béka segge, kégyó nyelve, nyúl füle, pankos (pók), kecskeköröm, bárány lába, varjú lába, harkály csokánya, sas körme.
- Növényi eredetű nevek: boldogasszonylapi, ördögborda, szilvavirág, csercsevirág, szőlős, lapis, cserelapi, töltött rózsa, tulipános, békavirág, herelapi, gyöngyvirág stb.

- Használati tárgyakról elnevezett minták: gereblyés, patkó, cifrakantár, vaskereszt, fűsűs, cserkabala, kupa stb.
- Homályos eredetű nevek: ördög térgye, úta vesztett (vesztett útas), útmutató, keresztes, csillagos, brassai, borzas kati.
- Testrészek, öltözet: szüves (szíves), tenyér ujjja, mutogató, a juhász vitézkötése.
- Kombinált minták: ördög térgye-kupa, fenyőágas-gereblyés, töltötttrózsza-ördög térgye, kupás patkó.

72. ábra. 1. csillag, 2. szilvamag, 3. kerek csillag, 4. kakastaréj, 5. tyúk lába, 6. bárány lába, 7. cserelapi, 8. fecske farka, 9. kecskeköröm, 10. patkó, 11. kicsi szíves, 12. kecskeköröm, 13. keresztes cserelapi, 14. herelapi, 15. bojtág

12. Szarvacska készítése és hengerkötés

A hengerkötés az ókori kötésformák kicsinyített változata. A 3-4-5-6-7, vagy 8 ágú (minél több az ág, annál tömörebb a zsinór) körmöcskével puha, gömbölyű zsinór (kör)kötődik. A gyerekek számára nagyon kedvelt és megunhatatlan elfoglaltság. Kis anyagigényű technika.

12.1. SZARVACSKA (KÖRMÖCSKE, KORONA, HURKAKÖTŐFA) TERMÉSZETES ANYAGOKBÓL

Szükséges alapanyagok és eszközök

- egy kb. 4-5 cm hosszú bodzafa darab (a bodza 1-2 éves egyenes hajtása)
- éles kés, csiszolóvászaron
- fűrész, keskeny (4-5 mm széles) íves véső

Elkészítés

- Leszabjuk a bodzából a 4-5 cm hosszúságú darabot, lehetőleg úgy, hogy csomó ne legyen benne.
- A bodzabelet valamilyen eszközzel kitoljuk, a nyílást megtisztítjuk, hogy teljesen tiszta legyen.
- Lehántjuk a kérgét.

- A belsejébe egy botot dugunk, hogy amikor ki akarjuk az ágait pattintani, a cső ne tudjon összeroppanni.
- Bejelöljük az ágak helyét ceruzával.
- Kb. az anyag felénél a vésővel merőlegesen áttörjük az ág falát, majd elbillentjük a vésőt, és az anyagot szá-
lirányba kipattintjuk.
- A kialakult nyílást késsel megtisztítjuk, az ágak végeit lekerekítjük.
- Száradás után simára csiszoljuk.

73. ábra. Háromágú faágból, ill. bodzafából készült szarvacska

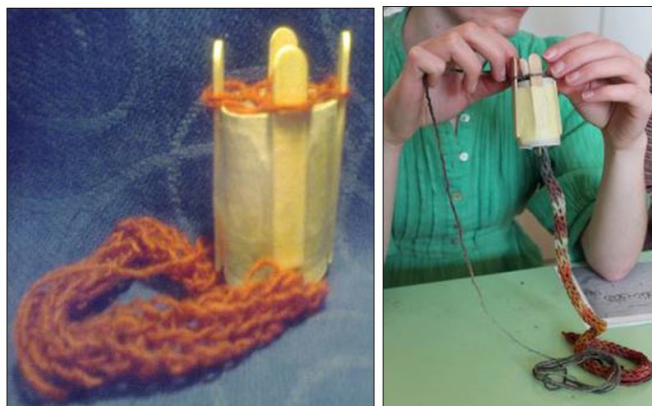
12.2. SZARVACSKA ÚJRAHASZNOSÍTOTT ANYAGOKBÓL (4 ÁGÚ)

Szükséges alapanyagok és eszközök

- 2 db. keskeny falapoc (spatula)
- papírhenger (alufólia, kéztörölő, toalettpapír)
- vastag ragasztószalag
- olló vagy tapétavágó-kés, ragasztó-stift, asztalt védő terítő

Elkészítés

- Kb. 5 cm hosszúságúra szabjuk a papírhengert.
- A falapocokat félbevágjuk.
- A falapocokat ragasztóstifttel átlósan rögzítjük a henger falára úgy, hogy kb. 1,5 cm-rel a lekerekített vége
túllógjon a hengeren.
- Ragasztószalaggal 2-3-szor körbetekerve rögzítjük a falapocokat.

74. a–b. ábra. Újrahasznosított szarvacska és használata (S. Tavasz Virág felvételei)

12.3. HENGERKÖTÉS (ZSINÓRKÖTÉS, KÖRKÖTÉS, KÖRMÖCSKÉZÉS, SZARVACSKÁZÁS)

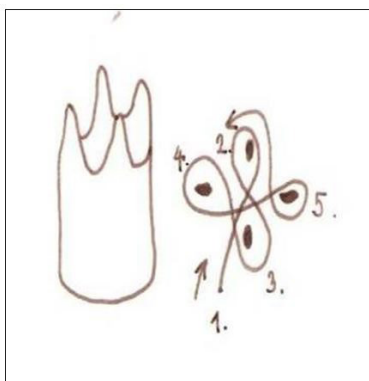
A fent elkészített egyszerű eszközzel puha, hengeres zsinórt lehet hurkolni, amit utána sok mindenre lehet használni. A gyerekek nagyon szeretnek vele alkotni, nem tudják megenni.

Szükséges alapanyagok és eszközök

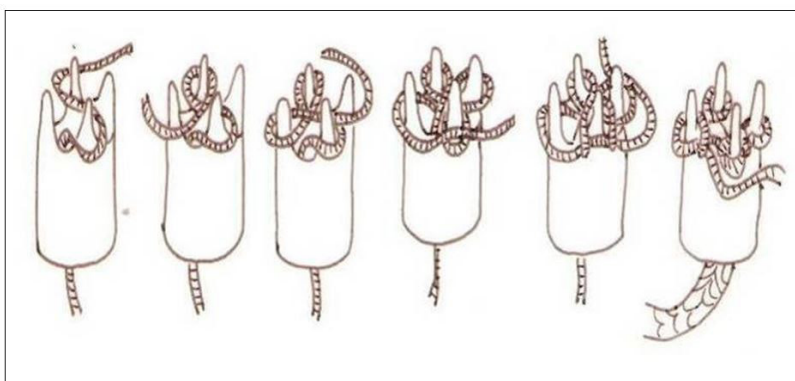
- szarvacska
- fonal, gyöngyök, gombok
- olló, tű

Elkészítés

- Bedugjuk a szarvacskába a fonalat felülről lefelé. Nem kell levágni a gombolyagról.
- A felvetést átlósan végezzük.
- Amikor minden szarvra felvetettük a fonalat, folyamatosan körbe haladunk. A szálát kívül vezetjük, az eddig rátekerget fonalak felett.
- Amelyik „szarvon” (éppen) két szál van (2.), azon az alsó szálát a felsőn átemeljük és a szarvon rögzítjük.
- Meghúzzuk az alul kilógó szálát, hogy a kötés egyenletes legyen.
- Színváltáskor a két fonalvéget összecsomózzuk, majd hagyjuk, hogy a csomó „beleessen”.
- Ha már elég hosszúnak ítéljük a zsinórt, az eldolgozáshoz hagyjunk meg további 10-15 centimétert a fonalból, a többit vágjuk le.
- Ugyanúgy folytatjuk a munkát, csak az átemelést nem rögzítjük, hanem kihúzzuk a szabad fonalvéget.
- Leszedjük a munkánkat a körmöcskéről és meghúzzuk a fonalat. Így bezáródik a zsinórunk.
- Összevarrással és díszítéssel véglegesítjük a munkánkat.

75. ábra. A hengerkötés kezdése

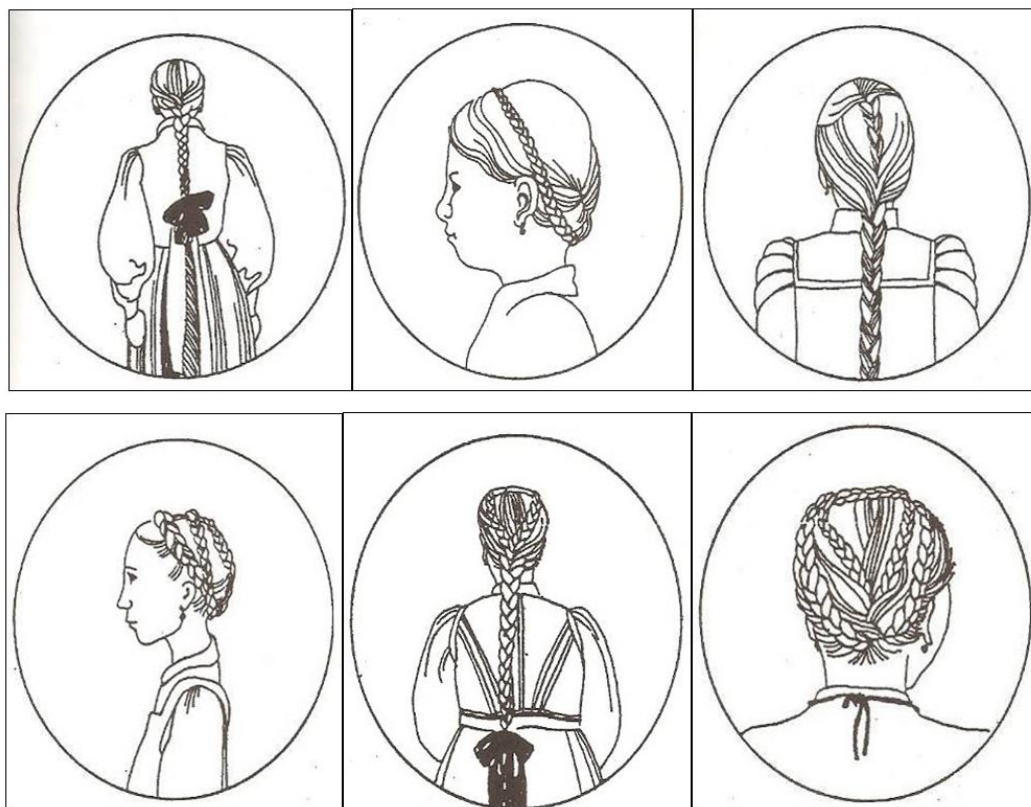
76. ábra. A hengerkötés menete

77. a–c. ábra. Hengerkötéssel készült tárgyak

13. Fonások

A fonás a hazai és erdélyi népművészet jellegzetes ága, amit már a finnugor népek az övek, dísz-szalagok és szegélyek elkészítése során is alkalmaztak. A fonalakat ún. elemi szálakból⁶⁰ sodrással állítják elő, orsó és rokka segítségével. A három vagy több szálból sodrott, majd font zsinórokat fonatnak nevezzük. A leggyakoribb fonás az a 3 szálas művelet, amikor a jobb és bal szélső szálát a mindenkor közép szálon keresztbe fektetjük. Így a szálak folyamatosan változtatják a helyüket. A 3-as fonatokat leggyakrabban a lányok hajának fonásakor alkalmazzuk, amelyekre mintákat a különféle tájegységek népviseletei adnak.

78. ábra. Felső sor: 1. egyágú nagylányhajviselet (Királfalva), 2. koszorúba kötött kislányhajviselet (Dombó), 3. kokasos hajfonat (Diósd); alsó sor: 4. négytyikás hajviselet (Gogánváralja), 5. tyúkos fonat (Diósd), 6. koszorúba tett haj (Désháza)

Forrás: LANDGRÁF–SZITTNER (1984: 117)

79–80. ábra. Hármass fonat és többszálas színvariációk

⁶⁰ A szálas anyagok csoportosítását ld. a 5. sz. Mellékletben.

13.1. FONATOK 3, 5, 7 SZÁLBÓL

Az alábbi példák a különféle – lapos, szalagszerű és hengeres (gömb) –, páratlan szálból készült fonásokat mutatják be, amelyek pl. övnek, hajpántnak, tarisznyazsinórnak alkalmasak.

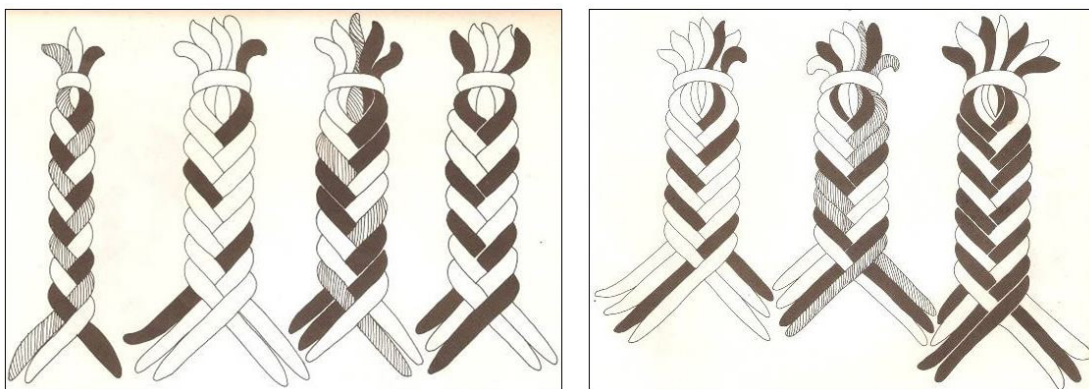
Szükséges alapanyagok és eszközök

- fonal, amellyel kapcsolatban az alábbiakat érdemes figyelembe venni:
 - azonos vastagság és alapanyag
 - különböző, de egymással harmonizáló színek
 - az készítendő méret min. 1,5-szerese a kiindulási hossz
- olló, biztosítótű, rögzítési felület

Elkészítés

Az alábbi képek a különböző szálszámú fonatok elkészítését illusztrálják, a fonatok készítésekor az alábbiakat érdemes figyelembe venni:

- egyszerűbb fonatoktól haladjunk az összetettebbek felé;
- következetesen a meghatározott szálsorrend ritmusát fonjuk;
- lehetőleg a fonást ne hagyjuk félbe, hogy egyenletes legyen a fonat.

81. a–b. ábra. Hármass fonat és ötös és hetes színvariációk

Forrás: LANDGRÁF–SZITTNER (1984: 119)

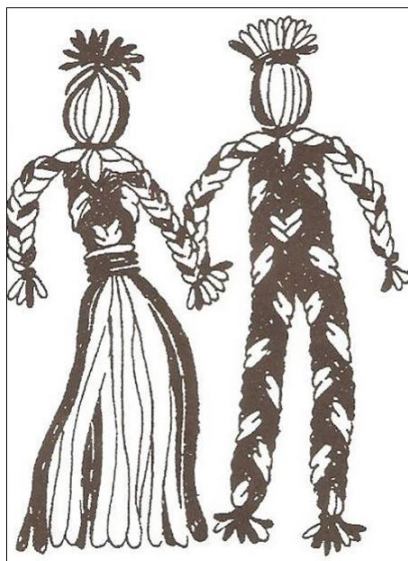
13.2. FONALBABÁK

Szükséges alapanyagok és eszközök

- többszínű, lehetőleg azonos vastagságú és alapanyagú fonal, a fonalhossz, a kívánt formák kb. 1,5-szerese
- olló, biztosítótű, rögzítési felület

Elkészítés

- Az alábbi kép alapján a fonalköteget kb. 2 cm-nyire szorosan összekötjük (haj).
- Gömbölydedre kialakítva a fejet (kb. 3–4 cm) ismét kötözünk (nyak).
- A fonalköteget $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{2}$ – $\frac{1}{4}$ arányban szétszjtjuk.
- A két kart és a törzset a meghatározott szálsorrend ritmusát követve 3-as fonással fonjuk a kb. „köldökéig”.
- A lánynál szorosan összekötjük a köteget (szoknya).
- A fiúnál a köteget két részre osztjuk és külön-külön megfonjuk (lábak), majd a bokánál kötözzük.
- A haj/kar/szoknya és lábvégék szálait egyenletes hosszúságúra vágjuk.

82. ábra. Fonlababák

Forrás: BESZPRÉMY (2002: 18)

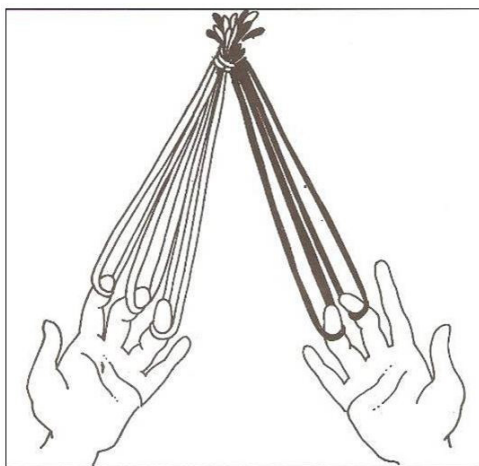
13.3. KÖRMÖNFONÁS

Szükséges alapanyagok és eszközök

- öt darab azonos hosszúságú gyapjúfonal szál, a kívánt hossz kb. 1,5-szerese
- olló, rögzítési felület

Elkészítés

- Nyolc darab azonos hosszúságú gyapjúfonal szálát 4-4 ujjunkra elosztunk.
- A szabad mutatóujj a másik kéz gyűrűsujjáról átveszi a hurkot.
- Az így felszabadult gyűrűsujj a mellette lévő középsőujjról veszi át a hurkot. Majd a középsőujj – így szabad-
dá válva – a mutatóujjról veszi le a hurkot (a fonalakat „sétáltatjuk”).
- Ismét van egy szabad mutatóujj, amely újra a másik kéz gyűrűsujjáról veszi át a hurkot.
- Váltáskor („séta” közben) széttárjuk karjainkat, hogy a szálak egyenletesen megfeszüljenek.
- Amikor a fonal elfogyott, a fonalvégeket összekötjük.

83. ábra. Körmönfonás

Forrás: BESZPRÉMY (2002: 20)

Háttérismeret a fonásokhoz

A fonás során rövid és vékony szálak (ún. elemi szálak) párhuzamossá rendezésével és összesodrásával, összefüggő, hosszú, nagyjából hengeres szalag, vagyis fonal készül. A fonal a kötött vagy szövött textíliák alapja. A fonás eredetére a természeti népek szokásaiból lehet következtetni, mert az eredeti darabok elporladtak. Az embereknek ősidők óta szükségük volt szalagokra, kötelekre, zsinórokra vagy fonalakra az új húrjához, a hálóhoz, az igásálatok járomba fogásához. Erős fűszálakat, indákat, állati eredetű (bármilyen szőr alkalmas erre) használhattak. Az egymásba sodort szalagok lehettek a fonóipar kezdeti lépései. A kezdeti fonás a növényi szálak végére erősített kóddarab megpörgetésével történhetett, a nagy kő hosszabb idejű forgásával egyenletesen összesodorta a szálakat. Szumátra szigetén ma is így fonnak a bennszülött nők. Később a megsodort szálakat kőre felcsavarva a fonókőből lett a fonóorsó, amely az ókori tárgyi emlékek között megtalálható. A szálak előkészítése (nedvesítés, sodrás, gombolyítás) ma is a fonás technikájának és a legkomplicáltabb fonógépek működésének alapja. Az orsót sok helyen felváltotta a rokka.

84–85. ábra. Orsók és rokka

14. Szövőkeret készítése és szövés

A szövés kézi vagy gépi fonalfeldolgozás. A szövet vagy szőrtes a fonalak egymással derékszögű keresztezésével, összefűzésével és a szélek eldolgozásával jön létre. A legegyszerűbb szövéshez használt eszközöket a mai napig használhatjuk, a működésük alapja is ugyanaz. A jegyzetben a szádváltó nélküli fakeret készítését mutatjuk be.

14.1. SZÖVŐKERET KÉSZÍTÉS

Szükséges alapanyagok és eszközök

- 10 × 20 mm-es lécz, szövőkeretenként 1,2 m lécz
- fűrész, mérőeszköz, derékszög, ceruza, csiszolóvászaron, keskeny véső (kisebb lapos csavarhúzó), faragasztó

Elkészítés

- A lécből leszabunk 2 db 400 mm hosszúságú, és 2 db 200 mm hosszúságú lécet.
- Az élére állított hosszabbik lécz végétől visszamérünk 20 mm-t, majd 10 mm távolságra újabb jelölést teszünk.

- A derékszög segítségével az oldalára is átmásoljuk a két vonalat, az anyag feléig húzzuk a vonalat.
- Fűrészsel az anyag feléig bevágjuk az anyagot, és véső segítségével kipattintjuk.
- A nyílást szükség esetén csiszolóvászonnal, ráspollal megfelelő méretűre bővítjük.
- Miután mindkét hosszabbik lécen elvégeztük a bevágásokat, az anyagokat csiszolás után faragasztóval egymáshoz rögzítjük. Sík felületen hagyjuk megszáradni.

86. ábra. Fakeret

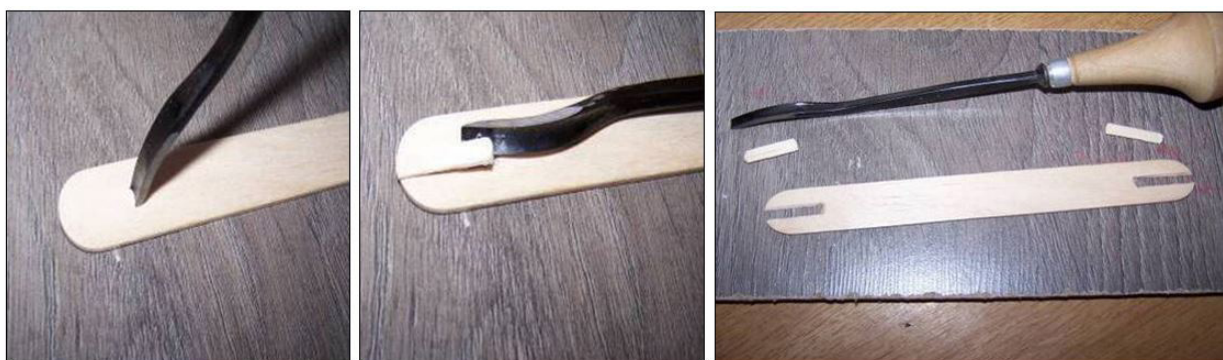
14.2. VETÉLŐ KÉSZÍTÉSE

Szükséges alapanyagok és eszközök

- orvosi spatula (fa)
- keskeny 5-10 mm széles íves véső, csiszolóvászon

Elkészítés

- A spatula végétől kb. 2-3 cm-re a vésőt merőlegesen tartva átvágjuk a spatula anyagát.
- Elbillentjük a vésőt, és az anyagot kipattintjuk, így kialakítva a vetelő villás végét.
- A másik végén is megismételjük a műveletet. Majd csiszolóvászonnal lecsiszoljuk a felületeket.

87. a–c. ábra. Vetelő készítése

Forrás: Csiki Lóránt felvételei

14.3. SZÖVÉS

14.3.1. Fonalbaba készítése

Szükséges alapanyagok és eszközök

- motring vagy nagyobb gombolyag (színes) fonalak
- olló

Elkészítés

- A vetülékfonalból kisebb ún. babákat készítünk, a lenti ábra alapján.

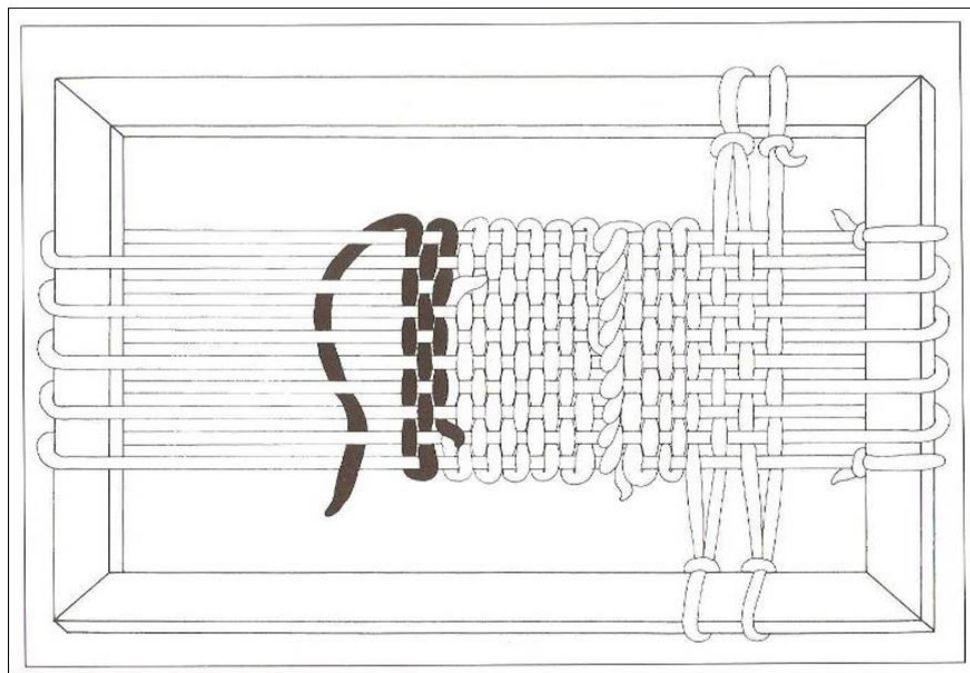

88. a–b. ábra. Vetülék baba feltekerése és a kész vetülék baba

14.3.2. Felvetés sima kereten

Szükséges alapanyagok és eszközök

- fakeret, felvetőfonal
- olló, villa

89. ábra. Felvetés és előszövés sima kereten

Forrás: LANDGRÁF–SZITTNER (1982)

Elkészítés

- A felvetőszál (erősen sodrott pamut láncfonal) az alsó (itt jobb oldali) léchez rögzítjük, felfelé (itt balra) vezetjük, és átérve előlről visszafelé vezetjük a fonalat.
- A alsó (jobb oldali) lécet is előlről kerüljük meg, így a felvetőszálak nyolcast írnak le.
- A felvetés ajánlott egyenletes sűrűsége: a láncfonalak távolsága egyezzen meg a szövéshez használt fonallal.
- A szálak mennyisége a tervezett munka szélességétől és mintájától függ.
- A befejező szál (jobbra) rögzítjük.
- A felvetésnél nem célszerű a fonal toldása!
- Akkor feszes, ha pengetve hangot ad!

14.3.3. Előszövés⁶¹

Az a szerepe, hogy felvetőszálakat a kezdésnél kimerevítse és egyenletes hálót kapjunk a szövéséhez. A felvetőfonal-szál (vagy akár fűzfavesszőt) föl-le bújtatva néhány sort szövünk úgy, hogy minden sor elején és végén a kerethez hurkoljuk. Az előszövést a munka elkészültével le kell bontani.

14.3.4. Szövés (pénztárca vagy mobiltok)

Egyszerű, szép ritmusú csíkokat szöve érdekes eredményt érhetünk el. Díszíthetjük, mintázhatjuk a textilt különböző alapanyagok egymás mellé szövésével is. Fodros, csíkos felületet nyerünk, ha különböző keménységű alapanyagokat szövünk egymás mellé. A hajlékonyabb pamutszál szépen beszövődik, míg ugyanerre a sokkal merevebb, keményebb len és kender már nem képes, tehát hullámos felületet ad.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- felvett és előszövött keret, színes vetülékbabák
- olló, villa (fésű)

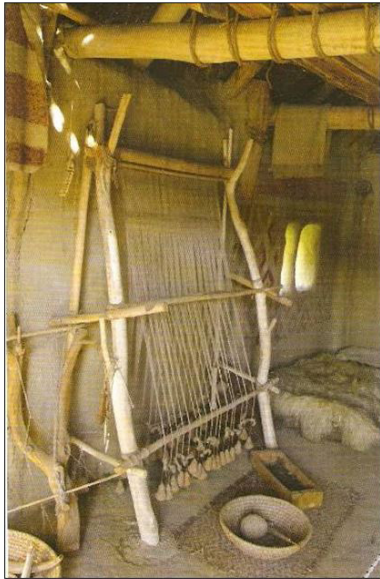
Elkészítés

- A kezdőszál végét (3-4 cm) a befejezéskor eldolgozzuk.
- A vetülékfonalat (baba) föl-le bújtatva szövünk úgy, hogy a fonal mindig enyhén ívben haladjon (a leverés előtt).
- Minden sort egyszer leverünk (nem baj, ha kilátszik a felvetőszál).
- Széltartás: a forduláskor a szélek egyforma bősége (így lesz egyenletes a szövés széle).
- Színváltást a közepén végezzük. Az új szál 2-3 cm-es átfedéssel mellé vetjük és folytatjuk.
- Ha elkészültünk, a gyapjúvetülékhez hasonló színnel öltögezzük végig a szövet szélét, hogy a kibomlást megakadályozzuk.
- A keret szélénél vágjuk le a felvetőfonalakat, de nem a szövés tövében!
- Páronként csomózzuk össze a szálakat (rojt), vagy nagylyukú tűvel bújtatjuk vissza a szövetbe.
- A széleket azonos színű fonallal (hímzőfonallal) összevarrjuk.

Háttérismeret a szövéshez

A legősibb textilkészítés a szövés, amely a hajlékony vesszős sövény- vagy kosárfonásból alakulhatott ki. A szövés első tárgyi emlékei az újkőkori agyagsúlyok, amelyek használatát az i. e. IV. századi görög vázafestészet mintázata is illusztrálja.

⁶¹ Ld. fent, a 127. ábrát.

90. ábra. Agyagsúlyos szerkezet
Forrás: ÁRVAI–VETRŐ (2010: 8)

91. ábra. Attikai váza ábrája: Penelopé sző, miközben a férjét várja
Forrás: LANDGRÁF (2013: 23)

Az i. e. VI. századi görög vázaleletek díszítésén szövőket is láthatunk.

92. ábra. I. e. VI. századi görög váza díszítésén a szövés folyamata
Forrás: LANDGRÁF (2013: 24)

A szövőszék különböző textíliák (pl. népi házi vászon, szőttes, festékes) szövésének eszköze.

93. ábra. Szövőszék

A kézi szövés ősi hagyományokból táplálkozik. A kézi szövés anyagát és technikai módszereit tekintve többfelé ágazik, de közös őstől ered. A magyar szövőhagyományok az államalapításig nyúlnak vissza. István király törvényei rendelkeztek a fonó és szövő szolganép felől, akiket fonalkészítőkre, vászon- és gyapjúszővőkre csoportosítottak. Több honfoglalás kori női sírban találtak orsó nehezítésére szolgáló csont- és agyagkorongokat, valamint orsókat és csonttartóba helyezett tűket. A bakonybéli apátságából származó 1086-ból származó irat szerint a szolgalónép tíz rőf szövetet kellett, hogy az apátság ruhatárába beszállítsa.

A néphagyományban a szövés (és az azt megelőző hosszabb időtartamú fonás) női munkának számított. Ideje az őszi munkák után kezdődött el és a fonóházakban a farsangig tartott, ill. a böjt végén, húsvétkor fejeződött be. Szőttek maguk termelte lenből és kenderből vásznat, kanavászt, vásárolt pamutfonalból gyolcsot⁶² is. Feldolgozták a juh- és a kecskeszőrt, amelyből darócot⁶³ szőttek. A durva kenderszálból tarisznyát, zsákot és ponyvát készítettek.

Minél gazdagabb volt a család, annál nagyobb volt a fehérnemű- és ágyneműkészlete, annál díszesebb mindenféle kendője a ládában, párnája, dunyhája, díszlepedője a nyoszolyában. Az eladósorban lévő lány hozományát – a maga szőtte kelmékből varrt ágy- és asztalneműt, valamint a magának és leendő férjének készített ruházatot – az esküvő napján a szülői ház udvarán állították ki, majd szekérre rakták és díszes menet kíséretében a falun végigvitték új otthonába, a férje házába. Így az egész falu megcsodálhatta, bírálhatta vagy dicsérhette a párnákat, abroszokat, törülközőket, lepedőket, ingeket. A szövött kelmék mintázata, szövémódja, színe tájegységenként, sokszor ezen belül falvanként is egyedi, arra a közösségre jellemző sajátosságokat képviselt. „A szövés legtöbb fajtája az egész magyar nép körében elterjedt, de néhány vidéken igazán magas szintre jutott, és szinte napjainkig fennmaradt. Ilyen Erdélyben Kalotaszeg és Torockó vidéke, Gyimes, Csángóvidék és Székelyföld számos települése” (ÁRVAI–VETRÓ 2010: 10–11).

62 A vászonnemű a len- és pamutáru gyűjtőneve.

63 A cigája- vagy a rackajuh festetlen gyapjából készült szövet, gyapjúposztó, a kabát, felsőruha alapanyaga.

15. Nemezelés

A magyar kultúra több ezer éves kézműves mestersége a nemezkészítés. A nemezelés során – leggyakrabban juh szőréből, a nyers gyapjúból⁶⁴ – erős, de puha, jól szigetelő anyagot,⁶⁵ ill. tárgyfélekét készíthetünk (pl. kalap, takaró, papucs, babák, különféle tokok és táskák), de kiváló szigetelőképessége miatt az építőiparban is használják, ill. pl. a NASA repülőgépeinek szigetelőanyagaként.

Bármely nemeztárgy elkészítésének lényege, hogy a gyapjúsálakat mozgatással, meleg víz (kb. 60 °C) és szappan segítségével összefüggő textíliává tömörítjük. A gyapjúsálak szőrpikkelyei a dörzsölés, nyomkodás hatására keresztül-kasul fonva egymást, végérvényesen összegubancolódnak (innen is a nemezelés neve, amely iráni/perzsa eredetű szó, jelentése: „ver”), kb. 40–50%-kal összehúzódnak. A megfelelő stabilitáshoz fontos, hogy a gyapjúsálakat keresztbe-kasul fektessük egymásra, s cserépszerűen illeszkedjenek. A szappant kezünkkel közvetlenül az anyagra is tehetjük, de fel is áztathatjuk a vízben. Amikor a nemez összeállt, öblítsük ki belőle a szappant. Rakjunk egy kis ecetet az utolsó öblítővízbe annak érdekében, hogy a gyapjú pH-értékét helyreállítsuk. Formára igazítva, árnyékban szárítsuk.

A nemezelő tűt száraz gyapjú sűrű böködéses nemezelésére vagy mintákkal díszítésére használhatjuk. A nemeztárgyak díszítésére számos technika létezik; a zsinóros díszítés, a rátétes minták, az applikált díszítés vagy a kézi tűzéssel díszített nemez.

15.1. MINTÁS CSÖRGŐ NEMEZLABDA

Mivel a nemez könnyen porladó anyag, régészeti emlékek nem maradtak fenn. A XX. sz. közepéig élő falusi hagyomány szőrlabdáiról viszont vannak visszaemlékezések. A gyerekek feladata volt a lovak és tehenek ápolása vakaróval. Az összegyűlt szőrből gömbölygetve, köpködve, tömörítve készültek a labdák.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- 2-3 cm átmérőjű labdához annyi nyers gyapjú szükséges, amennyit a markunkban el tudunk rejteni, kevés színes gyapjú (5-10 gr)
- kötözőszál
- két fél dióhéj vagy Kinder-tojás műanyag kapszulája
- kicsi kavics
- kézmeleg víz edényben, szappan, törölköző, vászon, asztalt védő terítő

Elkészítés

- A dióhéjak belsejébe kavicsot teszünk és összekötözzük a két felet vagy a Kinder-kapszulába teszünk kavicsot.
- Száraz kézzel 2-3 féltenyérynnyi színes fátlyat készítünk, a „magot” egyenletesen beborítjuk vele.
- A kezünket alaposan beszappanozzuk, majd a szőrgombócot elkezdjük gömbölyíteni. Kicsit össze kell nyomni, majd újra gömbölyíteni.
- Ha kezd száradni a gyapjú, újra vizezzük és szappanozzuk a kezünket annyira, hogy a gombóc éppen csak átitatódjon és ne csorogjon belőle a víz.

⁶⁴ Bővebben ld. az 5. sz. Mellékletben.

⁶⁵ A nemez és a filc azonos textílféle. A német eredetű, több ezer éves technológiával, kézzel készült anyag a *nemez*, míg a gyári változat neve.

- A rétegezést addig végezzük, amíg a kívánt gömbölyded méretet el nem érjük, ill. a labda felülete egyenletes nem lesz (kb. 5-10 perc).
- Újabb pár perces gömbölygetés után mintát tehetünk a labdánkra színes vékony szálakból – csíkot, pöttyöt, különböző színű fátlyakat.
- Tovább gömbölyítjük, ha szükséges, kevés vizet, szappant viszünk föl rá.
- Amikor a felület megremezselődik – (az újabb 5-10 perces gömbölyítés után), egységes anyaggá áll össze és a minta nem mozdul el – a labda meggyúrása következik.
- Összenyomjuk a benne lévő levegőt kiszorítása érdekében. Így egyre kisebb, de erősebb lesz és tovább gömbölygetjük, azaz söndörgetjük.
- A két folyamatot egymást váltva ismételjük, de a kicsorgó szappant és vizet már nem kell pótolnunk.
- Végül egy vásznat terítünk az asztalra és azon görgetjük, hogy megkapja a végső keménységét.

Kiegészítések

- Ha a labdába nem teszünk „csörgőmagot”, akkor lesz jó, ha erőteljesen földhöz vágva legalább akkorát pattan, mint a gazdája magassága.
- A díszítést nemezelő tűvel erősíthetjük a felületre, ill. láncöltéssel varrhatjuk fel.
- A még lágy, de már összeállt labdából készülhet babafej, belenemezelhetünk haját, szakállt.
- Sok kisebb golyó összevarrásából/fűzéséből állatfigurák, hóember vagy ékszer is készülhet.

94. ábra. Mintás csörgő nemezlabda

15.2. NEMEZZSINÓR ÉS KARKÖTŐ

Szükséges alapanyagok és eszközök

- gyapjú (zsinórhoz), ill. gyapjúszalagból ujjnyi vastag, négy arasz hosszú csík
- kézmeleg víz edényben
- szappan, törölköző, kifeszített vizes vászon, asztalt védő terítő

Elkészítés

- A gyapjúbundából vagy szalagból hosszanti irányban szakítsunk ujjnyi vastag darabot (színes szálakkal körbe is díszíthetjük).
- A karkötőnél a négy arasznyi szálát a kezünkön háromszor körbe tekerjük. A kész munka így éppen készítője csuklójára lesz jó.
- Kevés meleg vízzel (szappan nélkül) lefröcsköljük.
- Először lazán, majd egyre erősebben hengergetjük, ezzel a végeket összenemezeljük.
- Ha összeállt a gyapjú, enyhén szappanos kézzel gyúrjuk. Végül a vizes vásznon hengergessük, ill. két tenyerünk között sodorjuk. Láncöltéssel díszíthetjük.

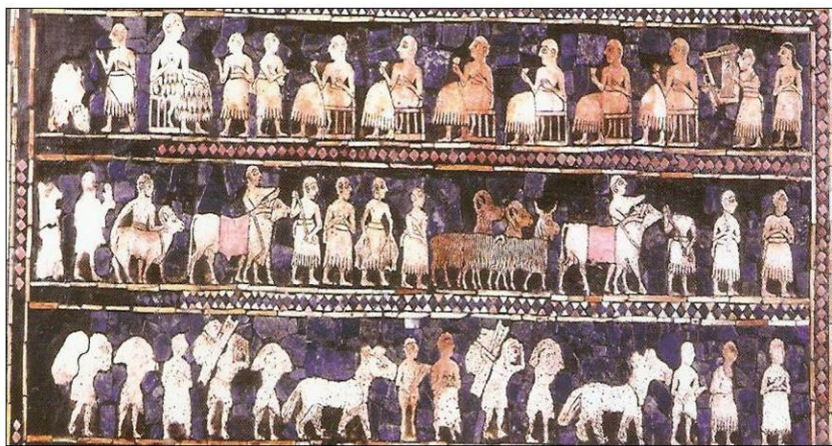

95. ábra. Mintás nemez karkötő

Háttérismeret a nemezeléshez

A mesterség kialakulásának egyik legendája szerint a vízözön idején alatt az állatok Noé bárkája padozatára hullajtott szőrükön feküdtek. A vizes szőr a nyomás hatására negyven nap elteltével erős nemezzé állt össze.

Valószínű, hogy a hat-nyolcezer évvel ezelőtti juh háziasításával egyidejű a nemezelés. A folyamközi birodalmak (i. e. VI. évezred) Ur városában előkerült tábláján csigás és egyenes szarvú, gyapjas juhokat ábrázoltak. Egyiptomban Ámon, az egyiptomi napisten szimbóluma volt a kos.

96. ábra. Ur város királyi táblája
Forrás: ÁRVAY–VETRÓ (2010: 8)

97. ábra. Ámon kosfejű szfinxként

Hatezer évvel ezelőtt a juhott a gyapjáért is tenyésztették a közép-ázsiai sztyeppéktől a Kárpát-medencéig. A nemezelés ősrégi, Ázsiából származó technika, leginkább nemezsátrakat készítettek belőle. Egy jurtához 150-200 juh évi teljes gyapjúhozamára volt szükség. Nemezt fehér (ez volt a legértékesebb), fekete és szürke (szegényebbek és cselédek) gyapjából készítettek. A nemezkészítés kalákában történt, ilyenkor megszűnt a harag vagy a bosszú, általában a leányok együtt végezték az izzasztó munkát (LÁSZLÓ 1982).

98. ábra. Nemezkészítés
Forrás: LÁSZLÓ (1982: 87)

16. Gyöngyékszerek készítése

A gyöngy – amely története az ősi neolitikum idejében kezdődött és az ősemberek előbb viselték, mint a ruhát – ma különféle anyagokból készülhet. Alapanyaga lehet papír, fém, agyag, csont, fog, toll, szárított mag vagy termés, de manapság a legjellemzőbb a porcelán, a műanyag és az üveg. A gyöngy alakításának a legjellemzőbb technikái a fűzés, a hímzés, a kötés, a horgolás és a szövés. Bármelyiket is próbáljuk, a gyöngy kiválasztásánál fő szempont az azonos méret (1,5-2 mm-es, vagy 2,5-3 mm-es kásagyöngy, 2-4-6-10 mm hosszú a szalmagyöngy), és fontos a szemek egyenletes kidolgozása is. A gyöngyöt damilra, drótra, gumira vagy bőrvarró cérnára fűzhetjük, ehhez speciális gyöngyfűző tűre és laposfogóra lesz szükségünk.

16.1. EGYSZÁLAS FŰZÉS KITÉRÉSSSEL

A bemutatott minta kiindulási alap, a színek és gyöngyméretek szabadon variálhatók.

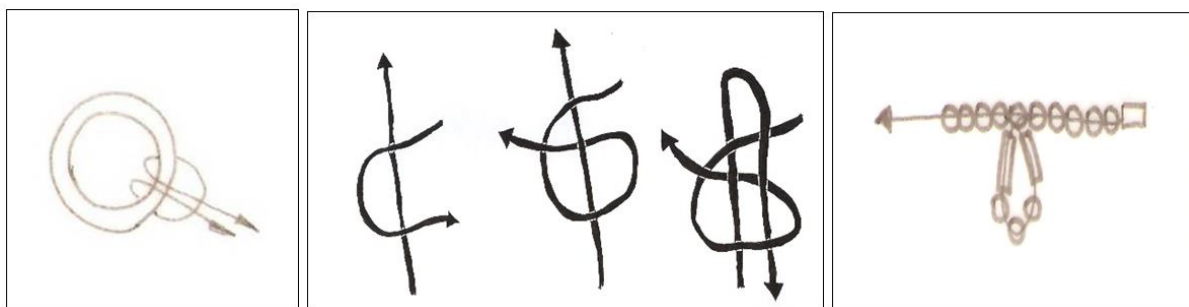
Szükséges alapanyagok és eszközök

- kásagyöngy, szalmagyöngy
- damil, kapocs
- olló, textil alátét

Az apró gyöngyök a textilen nem peregnek szét, ez lehetőleg legyen egyszínű!

Elkészítés

- A damilszál (40-50 cm) végét kb. 5 cm hosszan visszahajtjuk.
- Ezt a dupla szakaszt átfűzzük a kapocs egyik felén, majd a dupla szakaszt áthúzzuk az ott keletkező hurkon.
- Néhány gyöngyszem után a rövid szálát újabb csomóval rögzítjük.
- A hosszabb szálon dolgozunk tovább és a rövidebbet elrejtjük a gyöngyök között. A kezdő és befejező csomókat ún. rejtő kapcsokkal is elrejthetjük.
- 15 gyöngyszemet fűzünk fel a damilra.
- A 10. szembe visszaöltünk (egy kis hurok képződik).
- A kívánt hosszúságig ezt a ritmust folytatjuk.
- Toldás esetén (a túl hosszú szál könnyen összegubancolódik) ún. takácscsomóval toldjuk meg a fűzőszálát. Vagy az új szálát rácsomózzuk a régre és néhány szem mindkét szállal fűzése után újabb csomót kötünk, majd a szálvégeket elrejtjük, eldolgozzuk.
- A befejezésekor a kapocs másik részéhez csomózzuk a szálát, majd visszafűzzük egy darabon ugyanúgy a gyöngymintába rejtve. További csomókat is tehetünk a biztonság kedvéért.

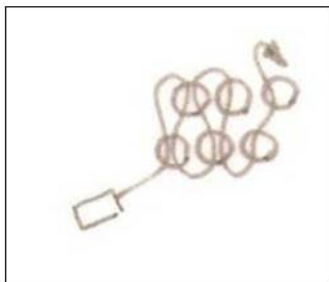
99–101. ábra. A kapocs rögzítése, takácscsomó, és egyszálal fűzés kitéréssel

16.2. EGYSZÁLALAS, KÉTSZEMES FŰZÉS**Szükséges alapanyagok és eszközök**

- kásagyöngy (egy- vagy többszínű)
- cérna vagy damil, kapocs
- olló, tű (ha cérnát használunk), textil alátét

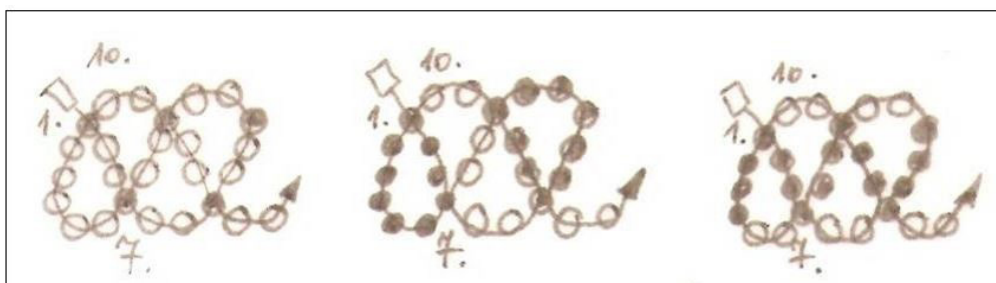
Elkészítés

- A kapcsot felerősítjük a szálra.
- 2 szemet fűzünk fel és visszaöltünk az első szembe.
- Újabb 1 szem fűzése után visszaöltünk az előző szembe.
- A minta a kívánt hosszúságig ismétlődik.
- A befejezéskor a kapocs másik részéhez csomózzuk a szálát, majd visszafűzzük egy darabon ugyanúgy a gyöngymintába rejtve. További csomókat is tehetünk a biztonság kedvéért.

102. ábra. Egyszálas, kétszemes fűzés

Ezt a mintát más szemszámmal is lehet fűzni. De arra kell vigyáznunk, hogy mindkét irányból mindig azonos legyen a felfűzött gyöngyök száma. Több szín használata esetén érdemes előre megtervezni a mintát.

103. ábra. Egyszálas, kétszemes fűzés variációi

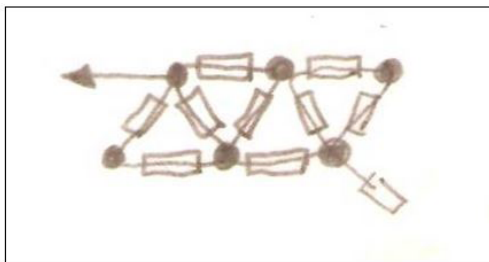
16.3. SZALMA- ÉS KÁSAGYÖNGY VÁLTAKOZÓ EGYSZÁLAS FŰZÉSE (NYAKPÁNT KÁSA- ÉS SZALMAGYÖNGYBŐL)

Szükséges alapanyagok és eszközök

- kapocs
- kása- vagy szalmagyöngy
- cérna vagy damil
- olló, tű (ha cérnát használunk), textil alátét

Elkészítés

- A kapcsot felerősítjük a szálra.
- Váltakozva felfűzünk 3 kása- és 3 szalmagyöngyöt. és visszaöltünk az első kásaszembe.
- Az 1 szalma-, 1 kása-, 1 szalmagyöngy fűzése után visszaöltünk a kapocstól számolt 3. kásagyöngybe.
- A minta a kívánt hosszúságig ismétlődik.
- Befejezésekor a kapocs másik részéhez csomózzuk a szálát, majd visszafűzzük egy darabon ugyanúgy a gyöngymintába rejtve. További csomókat is tehetünk a biztonság kedvéért.

104. ábra. Szalma- és kásagyöngy váltakozó egyszálas fűzése

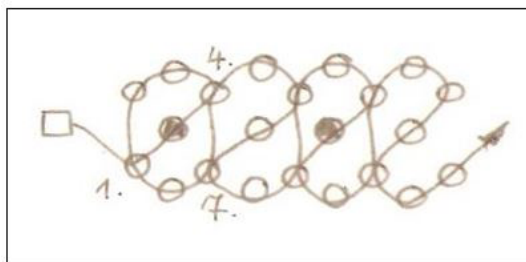
16.4. EGYSZÁLAS GYÖNGYSZALAG KÁSAGYÖNGYBŐL

Szükséges alapanyagok és eszközök

- kapocs
- kásagyöngy (egyszínű vagy vegyes)
- cérna vagy damil
- olló, tű (ha cérnát használunk), textil alátét

Elkészítés

- A kapcsot felerősítjük a szálra.
- Az első szem után rögzítjük a kapcsot, és még 4 szem gyöngyöt fűzünk a cérnán. Érdekes a minta közepére – 4. szem – színes gyöngyöt választani!
- Visszaöltünk az első szem gyöngyébe úgy, hogy cseppformát kapjunk.
- Két új szem után visszafordulunk a kezdéstől számolt 4. szembe.
- Innen a mintát 3. ill. 2 szem visszaöltött váltakozásával folytatjuk.
- Befejezésekor a kapocs másik részéhez csomózzuk a szálát, majd visszafűzzük egy darabon ugyanúgy a gyöngymintába rejtve. További csomókat is tehetünk a biztonság kedvéért.

105. ábra. Egyszálas gyöngyszalag kásagyöngyből

16.5. KÉTSZÁLAS FŰZÉSEK

A kétszálas fűzések lényege az, hogy a két szálra külön-külön felfűzött gyöngyszem után egy (esetlegesen több) közös gyöngyszem köti össze a két szálát, és alakítja ki ezzel a különleges hatást.

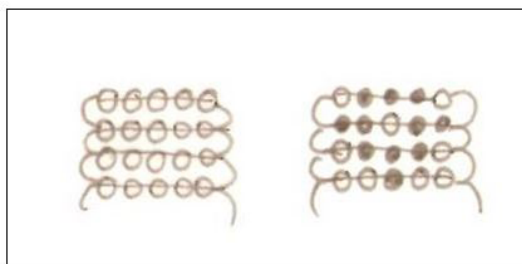
16.5.1. Lapos gyöngypántok

Szükséges alapanyagok és eszközök

- egy- vagy többszínű kásagyöngy
- damil vagy cérna
- olló, 2 db tű (ha cérnát használunk), textil alátét

Elkészítés

- A damilszál végét kb. 5 cm hosszan visszahajtjuk.
- Ezt a dupla szakaszt átfűzzük a kapocs egyik felén, majd a dupla szakaszt áthúzzuk az ott keletkező hurkon.
- A fűzőszál közepére 4-5 szem kásagyöngyöt fűzünk aszerint, hogy milyen széles pántot szeretnénk.
- Az egyik szálra az előző sorral megegyező számú gyöngyöt fűzünk, majd szemben haladva átfűzzük a másik fűzőszálat ugyanazokon a szemeken.
- A két sort a szálak meghúzásával igazítjuk szorosan egymásra.
- A következő sorok ugyanígy ismétlődnek.
- Befejezésekor a kapocs másik részéhez csomózzuk a szálakat, majd visszafűzzük egy darabon ugyanúgy a gyöngymintába rejtve. További csomókat is tehetünk a biztonság kedvéért.

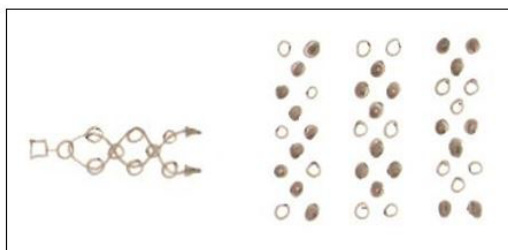
106. ábra. Lapos gyöngypántok

16.5.2. Kétágú gyöngyök, karkötők**Szükséges alapanyagok és eszközök**

- kása- és szalmagyöngy
- damil vagy cérna
- olló, 2 db tű (ha cérnán fűzünk), textil alátét

Elkészítés

- A damilszál végét kb. 5 cm hosszan visszahajtjuk.
- Ezt a dupla szakaszt átfűzzük a kapocs egyik felén, majd a dupla szakaszt áthúzzuk az ott keletkező hurkon.
- A két fűzőszálra 1 szem gyöngyöt fűzünk, majd a szálakat szétválasztjuk.
- Egy gyöngyöt fűzünk az egyik szálra.
- Két szem gyöngyöt fűzünk a másik szálra.
- Az (egygyöngyös) fűzőszál végét szembe átfűzzük a másik szál gyöngyén (szembefűzés).
- Ezután mindkét szálra 1-1 szem gyöngyöt fűzünk és ugyanígy ismétljük a fűzést.
- A befejezésekor a kapocs másik részéhez csomózzuk a szálakat, majd visszafűzzük egy darabon ugyanúgy a gyöngymintába rejtve. További csomókat is tehetünk a biztonság kedvéért.

107. ábra. Kétágú gyöngyfűzés

16.6. GYÖNGYSZÖVÉS – KARKÖTŐ

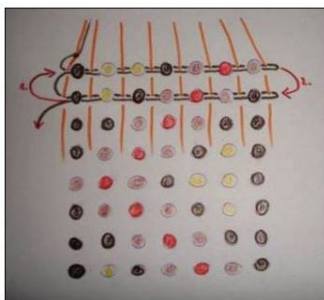
A karkötő szövése szövőkereten történik. A legegyszerűbb változata egy kb. 14 × 18 cm-es karton téglalap, amelyre erős, vékony fonalat feszítünk. Ezek lesznek a láncfonalak, amelyek közé beleszőjük a vetülékfonalra fűzött gyöngyszemeket.

Szükséges alapanyagok és eszközök

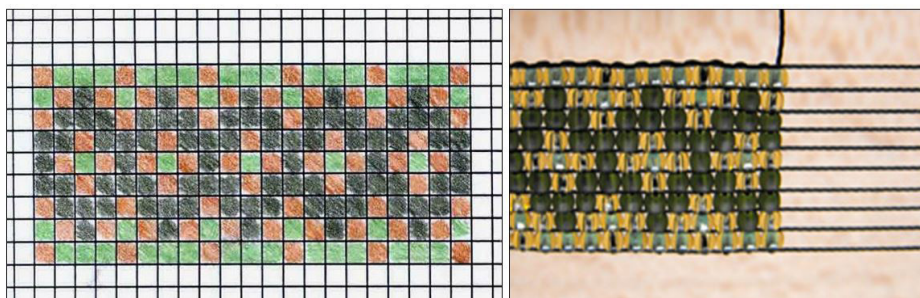
- kása- és szalmagyöngy
- hímzőfonal (a felvetéshez), bőrvarró cérna a szövéshez
- szövőkeret, olló, tű, textil alátét
- színes ceruza, négyzetrácsos lap

Elkészítés

- Négyzetrácsos lapra színes mintát tervezünk.
- A kartonlapra feltekerjük a fonalat, annyiszor ahány gyöngyszem szélességű lesz a karkötő +1-szer!
- A két végét középen, a hátoldalon összecsomózzuk.
- A gyöngyfűző cérna egyik végét a bal felső láncfonalhoz kötjük, a másik végét a tűbe befűzzük.
- A színes terv alapján balról jobbra haladva felszedegetjük az első sor összes gyöngyszemét.
- A felfűzött első sort az összes fonal alatt áthúzzuk, beigazítjuk a gyöngyöket a fonalak közé.
- Ezután az összes gyöngyön visszafűzzük a cérnát úgy, hogy a láncfonal felett haladjon.
- A második gyöngysor után visszafűzzük a cérnát az első soron át, hogy ne csússzanak el a szélső sorok.
- Folytatjuk a fűzést. A felfűzött sort az összes fonal alatt áthúzzuk. Beigazítjuk a gyöngyöket, majd irányt váltva a gyöngyökön visszafűzünk a láncfonal felett haladva.
- Az utolsó két sort duplán rögzítjük, a kezdéshez hasonló módon.
- Végül elcsomózzuk a vetülékcérnát vagy hosszúra hagyjuk.
- A kartonlap hátoldalán középen elvágjuk a fonalakat.
- Befonjuk a fonalvégeket és a fonat végére csomót kötünk.

108. ábra. Kezdő két gyöngysor rögzítése

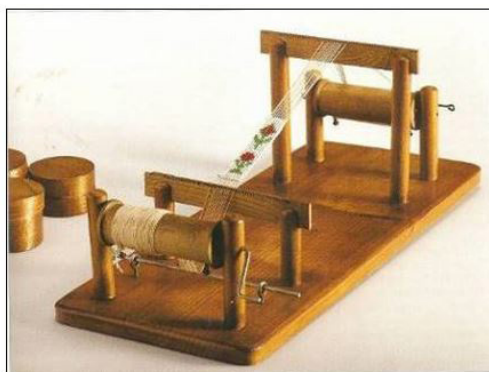
109. a–b. ábra. Színes mintaterv és a szövött minta

Háttérismeret a gyöngyhöz

A gyöngy (amely ótörök eredetű szó) és fűzése története egyidős az emberiség történetével. Gyöngyöt először és bizonyítottan Kr.e. 2200 magasságában találtak, használtak. Az első gyöngyök a tengeri kagylók, ill. a bennük található igazgyöngyök voltak. Egyiptomi sírok üveggyöngyből készült gyöngygallérokat rejtettek. Színük, formájuk, nagyságuk, anyaguk, a fűzési technikájuk, viselésük (fejen, fülön, nyakban, csuklón, csípőn, bokán, orrban hordva) a külvilágnak üzent, a hovatartozást mutatta. Az ékszerek díszítenek, figyelmet keltenek fel, utalhatnak az illető életkorára, vallására, vagyoni helyzetére, rangjára vagy misztikus amulettként gyógyító, óvó szerepet tulajdonítanak neki. A gyöngy tehát mindig fontos szerepet játszott a különböző kultúrákban. A régi Kínában a gazdagságot, bölcsességet, becsületet szimbolizálta, Japánban a szerencse, Indiában a gyermekáldás jelképe volt. Az arab országokban gyógyító és betegséget megelőző erejében hittek.

Hazánkban az újszülöttek csuklójára sok vidéken kötöttek piros gyöngyöcskékből fűzött láncot, mert azt tartották, hogy megvédi a gyermeket a szemmel veréstől és a betegségektől. A különböző fűznivaló gyöngyöket régen vásárokon és búcsúkon szerezték be az ügyes kezű lányok és asszonyok, és számtalan módját találták ki a színes gyöngyök összefűzésének. Természetes anyagra fűzték fel a korall, a gránát, a viasz és a XIX. századtól az üveggyöngysorokat úgy, hogy a kenderspárgát viaszba mártották, és ezt használták tűként. Sajnos a száz évnél idősebb gyöngyékszerekre nincs ép példa, mert a fűzőszál elporladt. A gyöngyékszereket – amelyek többsoros, egy szálla felfűzött gyöngyék – a különböző néprajzi tájegységeken: kaláris, galáris, gyöngykaláris, gránát, gyöngy elnevezésekkel illették. Sárközben viszont hálószerűen fűzött gyöngygallérokat viseltek. Jellegzetes színek, a piros (a vér és a szerelem jelképe) és ennek árnyalatai, ill. a bordó, zöld, kék, sárga, fehér és a fekete volt (OLÁH 2012).

A gyöngyök szövését Európában az észak-amerikai indiánok munkái nyomán ismerték meg. Guyanában, Dél-Amerikában az Amazonas mentén is készítettek gyöngyszövött díszű ruhadarabokat, kiegészítőket, ékszereket. Európában a szövött gyöngytárgyak (ruhadíszek, övek, karkötők, nyakláncok) a XIX. században jelentek meg (KATONA–TOMPOS 2016).

110. ábra. XX. századi német gyöngyszövőszék
Forrás: KATONA–TOMPOS (2016: 283)

111. ábra. Gyöngyszövött karkötők

17. Gúzskarika, korbács és kosárfonás

A kosárfonás a fa egyfajta megmunkálása. Könnyen megmunkálható anyag, ezért az ember már az ősidőkben fából készítette eszközeinek, használati tárgyainak egy részét. A vesszőfonásról (amely a 7., 8. és 9. technika alapja) elsőként a kosárfonás jut eszünkbe, de a fűzfavesszőt többféleképpen is formálhatjuk.

A *zöldvesszőt* lombhullástól rügyfakadásig tudjuk lementszeni, és addig tudjuk használni, míg a nedvességtartalma nem párolog ki. Ezt késleltethetjük árnyékos helyen vagy pincében tárolva, esetleg műanyag fóliába becsavarva. A kiszáradt zöldvesszőt 1-2 hetes áztatással vissza tudjuk áztatni, de időnként érdemes a vizet lecserélni rajta, mivel 2-3 nap után a víz bepállik. A *főzött vesszőt* száraz helyen tároljuk, munka előtt 1-2 órán át áztatjuk. Miután kivettük a vízből, gyorsan felhasználjuk, mivel melegben, szélben gyorsan szárad, és könnyen törik. Szükség esetén munka közben is nedvesítsük be! Vigyázat, túláztatás esetén szintén törekennyé válik a vessző!

17.1. GÚZSKARIKA-ELKAPÓ

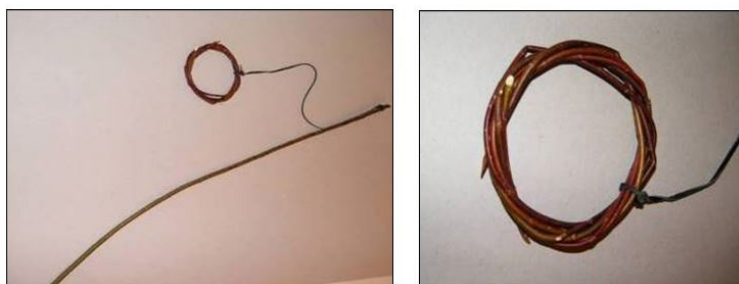
A gúzs régen mindennapi használati eszköze volt a felnőtteknek is (pl. kerti seprű ágainak szorítása, kapuforgató vesszőgúzs). A gúzskarika-elkapó kedvelt gyermekjáték volt és lehet a jövőben is.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- 100 cm hosszúságú nyers- vagy főzött vessző
- metszőolló, kötöző anyag

Elkészítés

- A gúzskarikához válasszunk három darab vesszőt, majd a térdünkön végighúзва kissé görbítsük meg a szálat.
- A vastag végétől indulva alakítsuk ki a megfelelő méretű karikát úgy, hogy a vastag végre a hozzánk közelebb lévő oldalára helyezzük a vesszőt. Tartsuk meg az ujjunkkal, a vékony végét fűzzük át hátulról előre. És addig ismételjük, amíg a vessző el nem fogy.
- A vékony végét vékony véggel toldjuk, oly módon, hogy a kilógó vékony véggel szembe beillesztjük a toldó vessző vékony végét. Szorosan megfogjuk, és most a vastag véggel folytatjuk a fűzést, hátulról előre.
- A harmadik toldás vastag véggel történik hasonló módon. Addig folytatjuk a fűzést, míg a vessző el nem fogy.
- Az elkészült gúzskarikáról metszőollóval levágjuk a fölösleget úgy, hogy a lementszett végek belesimuljanak a fonás síkjába.
- Egy erős, 40-50 cm hosszú fonalat kötünk a gúzskarikára. A másik végét pedig erős kötéssel egy bot végéhez rögzítjük.

112. a–b. ábra. Gúzs botra rögzítve és a gúzskarika lementszett ágvégekkel

17.2. KORBÁCS (SUHOGÓ)

Aprószentek napján (december vége) egyes vidékeken a fiúk házról házra jártak és ajándékért cserébe korbáccsal megsuhintották a ház lakóit, miközben ezt a mondókát adták elő:

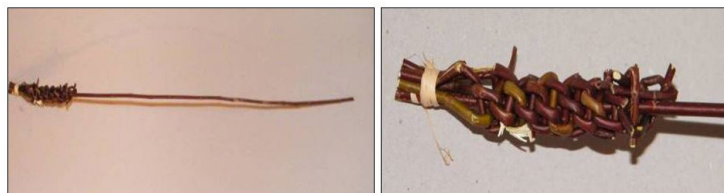
Aprószentek Dávid

Dávid korcsolyázik

Eltörött a korcsolyája

Van bükkfája, megcsinálja

Mégis faragatlan hagyja

113. a–b. ábra. Korbács és nyele

Szükséges alapanyagok és eszközök

- 80 cm hosszúságú nyers vagy főzött fűz vessző
- metszőolló, erős kötözőanyag

Elkészítés

- Választunk egy vastagabb vesszőt, és öt megközelítőleg egyenlő vastagságú vékonyabb vesszőt.
- A vastagabb végénél erősen összekötjük, ügyelve arra, hogy a vastag lehetőleg a köteg közepén helyezkedjen el. Kisebbeknek előre megköthetjük erős fonállal, vagy vesszővel.
- A vastag egyenesen marad, a vékonyakat pedig a kötés fölé közvetlenül merőlegesen lehajtjuk, egymástól egyforma távolságra.
- Az első szállal elindulunk jobbra, áthajtjuk egy szál felett, amelyikre ráhajtottuk. Azzal indulunk jobbra, leszorítjuk a legutóbbi szálát, és tovább megyünk a következő szál fölé.
- Megkeressük azt a szálát, amit legutóbb (másodikként) kereszteltünk. Azzal lépünk tovább, leszorítva az előző fonó szálát, keresztezve a következőt is.
- Ezeket a lépéseket folytatjuk kb. egy tenyérnyi magasságig.
- A fonás végén az utolsó szálát befűzzük a következő alá, a fölösleget levágjuk.

114. a–b. ábra. A korbácskészítés lépései. Forrás: Csiki Lóránt felvételei

17.3. KOSÁRFONÁS

Fonott kosarat nagyon sokféle alapanyagból készíthetünk. A hazai kosárfonás legkedveltebb alapanyaga a természetett amerikai fűz. Van, aki szeret a természetben talált vesszőfélékkel dolgozni, nem feltétlenül csak fűzvesszővel, hanem bármilyen ággal, amelyik legalább annyira hajlik, hogy a csukló köré tekerve sem törik el (jó fonószálnak). Kezd egyre népszerűbbé válni a *peddignád*, aminek egyszerűbb a tárolása, használata és könnyebb vele dolgozni és azonos technikával munkálható meg. A kúszó pálma szárából nyerik a peddignádat, amely akár 150 m hosszúra is megnőhet. Kedvező tulajdonságai, hogy különösen rugalmas, rost- és törésmentes.

Szükséges alapanyagok és eszközök

- peddignád, kb. 3 mm átmérőjű (ebből lesznek a karók) és kb. 2 mm átmérőjű (fonószálnak) köteg
- kosárfenék rétegelt lemezből, vagy farostlemezből
- metszőolló, ár (egy mogyoróbotba belekalapálunk egy kb. 3-3,5 mm vastagságú szeget, a fejét levágjuk, hegyesre köszörüljük)

Elkészítés

- A karókat leszabjuk, a hosszúsága: a kosár magassága, plusz a fenék lezárásához és a szegéshez ráhagyva még 15 cm.
- 10-15 percig áztatjuk a karókat, majd a kosárfenékbe három karót befűzünk.
- A bal oldali karót annyira húzzuk ki, hogy jobbra lehajtva a következő előtt, és a harmadik karó mögé behajtva 6-8 mm lógjon túl a karón. Így kettő álló karónk marad.
- Betűzünk egy újabb karót, és a baloldali álló karóval indulunk jobbra a második előtt, és a harmadik mögött.
- Ezt ismétljük mindaddig, míg minden nyílásba nem került karó.
- Miután nincs több szabad nyílás, a baloldali karóval elindulunk jobbra a már fekvő karó előtt, és a következő karót kicsit megemelve a harmadik mögé betűzzük. Ugyanezt tesszük az utolsó karóval is.
- Amikor a fenék szegése megtörtént, a fonószálból is áztatunk 100-150 cm hosszú darabokat.
- Az első szál végét beakasztjuk egy karó mögé, majd egy karó előtt haladunk, és a következő karó után kihajtjuk.
- A második szálát balra egy karóközzel hátrébb belülré beakasztjuk, haladunk vele szintén jobbra egy karó előtt, és a következő után kihajtjuk.
- Mindig a bal oldali szállal lépünk, egy előtt és egy mögött vezetve a szálát. Ezt a fonást kétszálás gyűrűfonásnak nevezzük.
- Amikor valamelyik szál elfogy, úgy vágjuk el, hogy a fonószál vége a kosár belsejében érjen véget, a karón 6-8 mm-t túllógva.
- Egy újabb beáztatott fonószálát illesztünk rá úgy, hogy a régi szál vége és az új szál vége keresztezze egymást, majd a következő szállal lépve leszorítjuk.
- A fonás során a megfont szálakat mindig lenyomva tartjuk, vagyis szorosan fonunk. Törekedjünk arra, hogy a karók függőlegesen álljanak. A tervezett kosár formájának megfelelően irányítsuk a karókat.

Kisiskolásokkal a csipkeszegést szoktuk alkalmazni.

- A szegés előtt a kosarat néhány percig beáztatjuk, külön figyelve arra, hogy a megmaradt karók jól elázzanak.
- Metszőollóval egy ferde vágással egyforma hosszúra vágjuk a megmaradt karókat, aminek a vége a ferde vágás által hegyessé vált.

- Elindulunk egy karóval jobbra ívben meghajtva egy karó előtt. A következő karó mellé, 2-3 cm-re a fonatba betűzzük. Ha túl szoros az oldalfal fonása, árral megtágíthatjuk a szálak helyét.
- Ugyanígy teszünk a jobbra következő még álló karóval is, mindvégig, míg el nem fogynak a karók.
- Még nedves állapotában az asztal lapjára lenyomjuk a kosár száját. Ezáltal a csipkeszegés kicsit kifelé nyílik, virágsziromszerűen díszíti a kosarunkat.

115. ábra. Csipkeszegett kiskosár

Háttérismeret a kosárfonásról

A kosárfonás nyersanyaga a fűzfa egyéves hajtása: selyem-, vörös, szürke vagy fehér fűzfa. A vessző két fajtája használható, a friss, zöldhajtás (fehér vessző) és a nemesített fajtája, az ún. amerikai főzött vessző. A vesszőt összele szedik le ezt követi a főzés, hámozás majd szárítás után osztályozzák. A főzött vessző a héjától kapja a színét, fajoként változik, de a szín általában piros. A friss, zöldes színű vesszőt kora tavasszal vagy júliusban a vegetálás időszakában vágják, ha azonnal hámozzák, a színe fehér lesz.

A kosárfonás során minden el(ő)készíthető, a nyersanyagtól a kész tárgyig, és gépi vagy villany energia sem szükséges hozzá, csak kézi szerszámok, mint metszőolló, kés, ár, kalapács, hasító, gyalu, vesszőhántó vas és egy egyszerű munkapad.

Az időszámításunk előtti időszaktól a 16. századig inkább csak régészeti leletek utalnak a fonott tárgyak készítésére. A kosárfonás történetére olyan agyagedényekből következtettek, amelyben vízszintes és függőleges, rövidebb és hosszabb rovátkák egy fonott kosár nyomaira emlékeztetnek (a tanítómester a fészekrakó madárvilág lehetett). Az égetett agyagedényeket úgy készíthették, hogy font kosarat körül tapasztották az agyaggal, ezt tűzbe tették és kiégették. A kosár elégett, de a nyomai megmaradtak agyagedényben.

A mocsaras és árterületek, folyó- és tópartok természetes otthont biztosítottak a vadon termő, szinte erdőséget alkotó füzeseknek. A vadon termő füzesek bőséges nyersanyagot biztosítottak a hazai kosárfonás számára, amely, mint háziipar évszázados múltat tekint vissza.

Szakirodalmi jegyzék

- ÁGH Zsófia (1993): *Útmutató a tárgyi és szellemi néprajz tanításához*. Tárogató Kiadó, Budapest.
- ANDRÁSFALVY Bertalan (1998): A néphagyomány oktatásának távlatai. In: KARÁCSONY M. Erika – KRAICINÉ SZ. Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. BTF, Budapest. 8–10.
- ANTALNÉ SZ. ÁGNES és mtsai (szerk.)(2013): *Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez*. Oktatási Hivatal, Budapest. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/kiadvanyok/utmutato_pedagogusok_minositesi_rendszerehez_v3.pdf (Letöltés ideje: 2016. 05. 25.)
- ANTALNÉ TANKÓ Mária (1999): *Gyimesi írott tojások*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- ARTNER Erzsébet (1993): *Kézművesség*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- ÁRVAI ANIKÓ – VETRÓ MIHÁLY (2010): *Szöveg*. Cser Kiadó, Budapest.
- BAKOS TAMÁS – BÁLVÁNYOS HUBA – PREISINGER ZSUSZANNA – SÁNDOR ZSUSZA (2000): *A vizuális nevelés pedagógiája a 6–12 éves korosztályban*. Balassi Kiadó, Budapest.
- BAKTAY PATRÍCIA – KOLTAI MAGDOLNA (1989): *Beszélő tárgyak*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BALASSA IVÁN – ORTUTAY GYULA (1998): *Magyar néprajz*. Corvina Kiadó, Budapest.
- BALOGHNÉ ZSOLDOS JULIANNA (2002): *A néphagyomány az iskolában*. Pedellus Kiadó, Debrecen.
- BÁLINT SÁNDOR (1934): *Néprajz és nevelés*. Prometheus Ny., Szeged.
- BÁLINT SÁNDOR (1977): *Ünnepi kalendárium I-II*. Mandala, Budapest.
- BÁLVÁNYOS HUBA – SÁNTA LÁSZLÓ (1997): *Vizuális megismerés, kommunikáció*. Balassi Kiadó, Budapest.
- BAUSINGER, HERMANN (1995): *Népi kultúra a technika korszakában*. (Szijártó Zsolt ford.) Osiris–Századvég, Budapest.
- BELLON TÍBOR – FÜGEDI MÁRTA – SZILÁGYI MIKLÓS (1998): *Tárgyalkotó népművészet*. Planétás Kiadó, Budapest.
- BENEDEK KRISZTINA (szerk.) (2008): *Játék tér, játék társ – Játékok a hagyományban, hagyományos játékok*. DVD oktatási segédanyag. Hagyományok Háza, Budapest.
- BESZPRÉMY KATALIN (2002): *Népi játszótér*. Hagyományok Háza, Budapest.
- BODÓCZKY ISTVÁN (1982): *Sárkányépítés*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- CHAVARRIA, JOAQUIM (1997): *Kerámia – Az agyagművesség, a korongozás, a formakészítés és -égetés, valamint a mázak történetének, anyagainak, kellékeinek és módszereinek részletes ismertetése*. (Káldos Zsolt ford.) Novella, Budapest.
- CSASZTVAN ANDRÁS (2009): A hagyományok továbbélése a jelen kultúrájában. In: „Eszmevándorlás” – *Hagyomány és közművelődés*. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, Budapest.
- CSÓKOS VARGA GYÖRGY (1998): *Fonás, vetés, szöveg*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- CSUPOR ISTVÁN – CSUPORNÉ ANGYAL ZSUSZANNA (1998): *Fazekaskönyv*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- DÖMÖTÖR TEKLA (1986): *Régi és mai magyar népszokások*. Néprajz mindenkinek 3. Tankönyvkiadó, Budapest.
- DRYDEN, GORDON – VOS, JEANETTE (2004–2005): *A tanulás forradalma*. (Fehér Judit és Polyánki Balázs ford.) Bagolyvár Kiadó, Budapest.
- ERLICH JÓZSEF – MOLNÁR GYÖRGY (2014a): *Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez – Technika, életvitel és gyakorlat*. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/pem/technika_k.pdf (Letöltés ideje: 2015. 02. 04.)
- ERLICH JÓZSEF – MOLNÁR GYÖRGY (2014b): *Kiegészítés az Oktatási Hivatal által kidolgozott Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez felhasználói dokumentáció értelmezéséhez – Technika, életvitel és gyakorlat*. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/pem/technika.pdf (Letöltés ideje: 2015. 02. 04.)

- FARAGÓ Krisztina – VARGA Péter (2015): *Kosárfonás*. Cser Kiadó, Budapest.
- GAUL Emil (1993): *Kézművesség kézikönyv*. Tölgyfa Kiadó, Budapest.
- GAZDA Klára (2008): *Közösségi tárgykultúra-művészeti hagyomány*. KJNT-BBTE, Kolozsvár.
- GÉCZINÉ LASKAI Judit (2013): *Hagyományismereti tankönyvek*. ELTE-PPK, Doktori (PhD) disszertáció.
- GÉCZI-LASKAI Judit (2015): *Kézművesség*. „Országos koordinációval a pedagógusképzés megújításáért”, TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0007 projekt. ELTE-TÓK, Budapest.
- GOLEMAN, Daniel (2003): *Érzelmi intelligencia*. (N. Kiss Zsuzsa ford.) Háttér Kiadó, Budapest.
- HAMRÁK Anna (2009): A technika és életvitel tantárgy helyzete és fejlesztési feladatai. <http://ofi.hu/technika-es-életvitel-tantargy-helyzete-es-fejlesztési-feladatai> (Letöltés ideje: 2014. 07. 12.)
- HANÁK Péter (1980): *Hogyan éltek elődeink?* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Helyi tantervi ajánlás, az EMMI kerettanterv 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet 2. melléklet 2.2.16, a 4. melléklet 4.2.18 és 5. melléklet 5.2.22 változatához. *Technika, életvitel és gyakorlat*. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200051.emm> (Letöltés ideje: 2014. 04. 02.)
- HILBERT Mátyásné – PÁLFALVI Judit – TÓTH Noémi (szerk.) (2015): *A gyakorlati képzés füzet, tanító szak*. ELTE-TÓK, Budapest.
- HOFER Tamás – FÉL Edit (1994): *Magyar népművészet*. Corvina, Budapest.
- JUHÁSZ József – SZŐKE István – O. NAGY Gábor – KOVALOVSKY Miklós (szerk.) (1985): *Magyar értelmező kézi-szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KAPOSI József (2013): A tartalmi szabályozás változásai. *Új Pedagógiai Szemle* 9–10. 19.
- KATONA Edit – TOMPOS Lilla (2016): *Gyöngy az úri és népi öltözködésben*. Cser Kiadó, Budapest.
- KATONA Imre (1992): *Az emberi élet első szakaszának néprajza: Gyermekkor – serdülőkor – ifjúkor*. Budapesti Művelődési Központ, Budapest.
- KÁRMÁN Mór (1895): *A tanárképzés és az egyetemi oktatás reformja*. Lampert, Budapest.
- KERBER Zoltán (2000): A kerettanterv hatása a NAT-ra és a helyi tantervre. *Új Pedagógiai Szemle* 50(4). 23–31.
- KISS Áron (1984): *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Könyvért, Budapest.
- KISS Sándor (2004): *Technika*. Kölcsey F. Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen.
- KÓS Károly (1985): *Mihez kezdünk a természetben?* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- KÓSA László – SZEMERKÉNYI Ágnes (2006): *Apáról fiúra*. Holnap Kiadó, Budapest.
- KOMENSKÝ, Jan Amos (1896): *Comenius Ámos János nagy oktatástana*. (Dezső Lajos ford.) Steinfeld, Sárospatak.
- KOVÁCS Imréné (2003): *Technika tantárgy-pedagógia szöveggyűjtemény*. ELTE-TÓFK, Budapest.
- KRESZ Mária (1949): *A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban*. Szerzői kiadás, Budapest.
- KÜLLÖS Imola (2008): Zárszó. In: Karácsony M. Erika – Kraiciné Sz. Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*, BTF. Budapest. 34–35.
- LANDGRÁF Katalin – SZITTNER Andrea (1984): *Szövés*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.
- LÁSZLÓ Ferenc (2000): Bartók Erdélye – Erdély Bartókja. *Forrás* 32(9). 91–96. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0009/laszlo.html> (Letöltés ideje: 2014. 07. 12.)
- LÁSZLÓ Gyula (1982): *50 rajz a honfoglalókról*. Móra Kiadó, Budapest.
- LENGYEL Györgyi (1981): *Keresztiszemes kézimunkák*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- MÉRÉNYI György (1997): *Tárgykultúra, környezetkultúra*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- NAGY Mari – VIDÁK István (1980): *Játékok vízparti növényekből*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- NÉMETH András – BORECZKY Ágnes (1997): *Nevelés, gyermek, iskola*. Eötvös József Kiadó, Budapest.
- Nemzeti alaptanterv* [Melléklet a 130/1995. (X. 26.) Korm. rendelethez.] Kiadja a Művelődési és Köznevelési Minisztérium megbízásából a Korona Kiadó, Budapest.

- Nemzeti alaptanterv (NAT)*. A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. In.: *Magyar Közlöny*. 2012/66/június http://epa.oszk.hu/00000/00035/00151/pdf/EPA00035_upsz_2012_01-03_023-029.pdf (Letöltés ideje: 2014. 07. 14.)
- NOVÁK Ágnes (2010): Anyagi kultúra (tárgykultúra, mesterséges környezet). In: VÁSÁRHELYI Judit (szerk.): *Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia. Alapvetés*. Harmadik, javított kiadás. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület. (o.n.)
- OLÁH Márta (2012): *Népi gyöngyékszerek*. Cser Kiadó, Budapest.
- ORTUTAY Gyula (1977): *Magyar néprajzi lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-543.html> (2014. 07. 23.)
- PLATTHY György – RÓNAI Béla (1989): *Népművészet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András (1997): *Neveléstörténet*. NTK, Budapest.
- RÁDU Ibolya (2002): *Ké(s)zcsodák*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- SÁNDOR Ildikó – BENEDEK Krisztina (2006): *Útravaló*. Hagyományok Háza, Budapest.
- SERFÖZŐ Mónika (2015): *Segédlet empirikus jellegű szakdolgozat elkészítéséhez pszichológia témakörben*. ELTE-TÓK, Budapest. http://files.nevelstudomanyi-tanszek.webnode.hu/200000219-4c32c4d2ce/Szakdolgozat_segedlet_serfozo.pdf (Letöltés ideje: 2016. 05. 22.)
- SZABÓ Attila (1997): *Művészettörténet képekben*. AKG Kiadó, Budapest.
- SZULOVSKY János (2005): *A magyar kézművesipar története*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, Budapest.
- TARJÁN Gábor (1993): *Mindennapi hagyomány*. Magyar Médiapedagógiai Műhely, Budapest.
- TÁTRAI Zsuzsanna – KARÁCSONY M. Erika (1997): *Jeles napok, ünnepi szokások*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- TEVAN Andor (1984): *A könyv évezredek útja*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- TRENCSENYI László (1993): A tiszta forrás vize – kólásdobozból. *Iskolakultúra* 6. 99–97.
- UJVÁRY Zoltán (1995): A gyermekjáték-kutatásról. In: T. BERECKI Ibolya (szerk.) (1995): *Gyermekvilág a régi magyar falun* – Az 1993. október 15-16-án Jászberényben és Szolnokon rendezett konferencia előadásai. Damjanich Múzeum, Szolnok. 7–14.
- VOIGT Vilmos (1972): *A folklór esztétikájához*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- ZELNIK József (1982): *Gyermeki játékok*. NPI, Budapest.
- ZOLTAI Dénes – SZERDAHELYI István (szerk.) (1972): *Esztétikai kislexikon*. Kossuth Kiadó, Budapest.

1. sz. Melléklet:

A tantárgy története

1. A tantárgy vázlatos története

A tantárgy hazai (és nemzetközi) neveléstörténetét az adott kor társadalmi és politikai viszonyai, a műveltség ideologikus megközelítései, majd a nevelés fokozatos intézményesedése jellemzi. Fejlődése párhuzamos az adott társadalom munkával kapcsolatos aktuális nézeteivel.

Az *Életvitel és gyakorlat (technika)* tantárgy tanítása – amely korábban változó neveken, mint gazdasági és kertészeti gyakorlatok, mezői gazdaság alapvonalai, női kézimunka, konyhakertészet és háztartás, műhelygyakorlatok, gyakorlati foglalkozás (ipari vagy mezőgazdasági/kertészeti választható változatban), technika (agro- és műszaki ismeretek), háztartási ismeretek (fakultáció), életvitel és gyakorlati ismeretek műveltségterület (technika, háztartás, pályaaorientáció fő témákkal), technika és életvitel tantárgy szerepelt – fokozatosan modernizálódó képzési struktúrával és tantervi tartalmakkal jelent meg.

A tantárgy történetének bemutatásához szükséges a nevelés és oktatás legfőbb törekvéseinek vázlatos áttekintése (KISS 2004).

A rabszolgák intézményes nevelése az i.sz. II. századig fel sem merült, akkor is csak hajósokat és írnokokat képeztek. A „nevelteknek” nem kell utánozniuk pl. a kovácsokat, mert a szabadok számára a munka méltatlan. *Platón* (i. e. 427–348) szerint a termelő munka „eldurvílja a lelket.” *Arisztotelész* (i. e. 384–322) szerint a gondolkodás „emberhez” méltó tevékenység, míg pl. a földművelés a rabszolgák dolga. Bár a termelés a rabszolgáknak nem állt érdekében, az egyre hatékonyabb eszközök megkönnyítették a munkát. Így a bányászat, mezőgazdaság és az építkezések újításai (pl. vízemelő rendszer, vaseke, őrlés eszköze, szövőszék, szállító- és emelő szerkezetek) már ekkor elindították a tudomány kibontakozását.

A feudalizmus csendesebb időszak, a középkorban a nevelést elsődlegesen az egyház szervezte. A kolostorokban és zárdákban a nemes származású lányok szövést, fonást, varrást és hímzést, a háztartás praktikumait tanulták. Ezzel szemben a városi iskolások olvasni és írni tanultak, a jobbágyság pedig a munkavégzést már ideje korán, gyermekként gyakorolhatta.

A kézműves céhekre már jóval intenzívebb képzés volt a jellemző. A szakmák fokozatos elsajátítása, az inasidő, a legényévek, a mestermunka, a vándorlás és a mesterré válás szakaszaival egyben a társadalmi hierarchiát is jelentette.

A XIV–XV. századi kézművesség és kereskedelem fejlődésének eredményeként a tudományok és művészetek virágzásnak indultak. A reneszánsz humanista eszményét a sokoldalúság jellemezte, a polgárság a munkát és annak erkölcsi értékét méltatta, az iskolai oktatás pedig a természettudományok és a termelés felé fordult. Számos reformokat sejtető eszme látott napvilágot. *Morus Tamás* (1478–1535) *Utópia* c. munkájában elsőként jelent meg a fizikai munka és a szellemi művelés párhuzama; a katonaság mindenkinek kötelező, és a földművelés és pásztorkodás; mellett egy-egy ipari mesterséget is megtanulhattak a fiatalok, akik a szabadidejükben művelődhettek is.

Tomasso Campanella (1568–1639) *A napváros* c. művében, Morushoz hasonló társadalmi bírálatában elmarasztalja a semmihez nem értő nemeseket és meghajol a nehéz sorsú, de dolgozó emberek előtt. Méltatja a tudományos ismeretszerzést, a mesterségek és foglalkozások gyakorlati elsajátítását is. Bár Morus és Campanella jövőképükkel a marxista pedagógia előfutárai, annak ellenére, hogy a nevelés társadalomformáló hatását eltúlozták, és Marxszal ellentétben még nem építhettek a kapitalizmus termelőerőinek megjelenésére.

Őket is felülmúlták azok az utópisztikus írók, akik regényeiket a társadalmi fejlődés szolgálata jegyében írták és ideáik a XIX. századi utópista szocialista generációig érték el. *Denis de Vairasse* (1630?–1672) *Historie de sevarambes* (A Szevarambok története) című művében az állam alapja a közösségi tulajdonon és az állampolgári egyenlőség, ahol társadalmi feladat az egyetemes és egyenrangú nevelés. A nevelés korszakolja a fizikai munkát; 7 éves kortól az alapismeretekre és a törvényekre, majd 3 éven keresztül földművelő munkára, 14 éves kor után párhuzamosan tanuljon és végezzen fizikai munkát a gyerekek és ezután választhat szakmát.

Étienne-Gabriel Morelly (1717–1778) *Code de la nature* (A természet kódexe) c. művében (1755) három társadalmi alaptörvényt jelöl meg. Ezek a magántulajdon megszüntetése; a létezéshez és a munkához való egyenlőség biztosítása; és a társadalom munkájában való részvételi kötelezettség megfogalmazása. A nevelést 10 éves kortól ún. közös, társadalmi akadémiákban vagy műhelyekben történik, ahol az elemi törvényekre vonatkozó ismeretek, az erkölcsi, filozófiai és metafizikai tudnivalók, a természettudományi és technikai ismeretek (fizika, mechanika és matematika) párhuzama jelenik meg.

François-Noël Babeuf (1760–1797) elődei gondolatait kibővítve, az állampolgári egyenlőség elvét és a műveltség egyenlőségét is hirdette: „a nevelés terén létesített egyenlőség vezet a legnagyobb fokú politikai egyenlőséghez.” Szerinte a nevelés jellemzői, hogy az nemzeti, közös és egyenlő, a harmonikusan fejlett személyiséget az értelmi, a testi és esztétikai nevelés együtt alakítja ki.

A XVIII-XIX. sz. fordulója gyökeres társadalmi változásokat hozott. *Friedrich Engels* (1820–1895) bírálta a felvilágosítókat, akiknek ígéreteiből kiábrándulás lett... Az utópisták pedig a munkanélküliség, a féktelen kizsákmányolás (női és gyermekmunka) ellen a nevelést hangsúlyozták.

Henri de Saint-Simon (1760–1825) genfi leveleiben (1802) a nevelésügyet és a termelést állította középpontba. A társadalom lényegi eleme a tudományok (a fizika, kémia, geometria és a társadalomtudomány) és az ipar. A közoktatás az egész népre kiterjesztendő, az erkölcsi nevelésre, a tudományos ismeretekre és gyakorlati tevékenységekre fókuszálva.

Charles Fourier (1772–1837) a korabeli nevelést bírálva Saint-Simonéhoz hasonló nevelési programot állít fel, amelyben a sokoldalú ember fizikai fejlesztésben, tudományos képzésben, a termelőmunkára való felkészítésben és erkölcsi nevelésben is részesül. Modern nevelési eszméi a képességek kibontakoztatását, a gyermeki aktivitást, az eszménykép szerepét, a nevelés légkörét és a motivációt is említik.

Robert Owen (1771–1858) textilgyáros három iskolatípust hozott létre: az óvodát; az 5–10 éveseknek nappali iskolát (elemi ismeretek és a termelőmunka előkészítésére) – ők otthon a ház körül is segítettek; a 10 évesnél idősebbeknek esti tagozatot hozott létre – ők a munka mellett termelési ismereteket sajátítottak el. 1820 után már a kommunista eszméket hirdette amerikai és angliai munkástelepein. Pedagógiai, oktatáspolitikai gondolatai a közösség eszméjét, a nevelés társadalmi funkcióját, a szellemi és fizikai munka egységét és a technikai nevelést hangsúlyozták.

A XIX. sz. közepéig a franciaországi kapitalizmus megváltozott: kialakult a proletariátus, a nehézipar megerősödött, megjelent a könnyűipar, a városi lakosság száma megduplázódott. Közben az 1800-as évek közepén a forradalmak hatására a korábbi álmok kezdtek megvalósulni. Az utópista szocialisták retrográd követői a munkásmozgalom ellen fordultak, a burzsoá értelmiségi csoportok elpártoltak a szocializmus eszméitől. Kialakult egy, a forradalmi kommunizmustól a materializmusig ívelő irányvonal.

Étienne Cabet (1788–1856) *Voyage en Icarie* (Utazás Ikáriába) c. regényében az ún. átmeneti időszakot jellemzi. Kiemeli, hogy az ifjú nemzedéket fel kell készíteni „a közösségi rend számára”. Az 5–18 évesek általános és kötelező képzését, sokoldalú és harmonikus nevelését hirdette, amelyben a fizikai munkavégzésnek nincs helye. Különbséget tett a szakmai képzés (18. év felett) és a családi körben munkákra nevelés között. Emellett az értelmi nevelésben a természettudományi és technikai képzést hangsúlyozta. Cabet illuzórikus utópiáját a forradalmi kommunisták élesen bírálták.

Auguste Blanqui (1805–1881) a babeufi tradíció (a politika hangsúlya) mellett azt a pedagógiai nézetet vallotta, hogy a műveltség és kommunizmus kölcsönös, de a gazdasági tényezők nem lényegesek. Az 5–15 éves korosztály ingyenes és kötelező anyanyelvoktatását, természettudományos nevelését, a technikai és a szakmai képzést szorgalmazta. *Théodore Dézamy* (1808–1850) Fourier-hez hasonlóan, az egyetemes nevelést a kommunákban tartotta reálisnak, az ipar és mezőgazdaság elméleti és gyakorlati megismerését tartotta fontosnak.

John Bellers (1654–1725) nézetei a közgazdaságot (ipari jellegű munka) és a személyiségformáló pedagógiai nevelést ötvözték. Munkakollégiumokban gondolkodott, ahol a különböző korú gyerekek a változatos foglalkozási ágak szerszámaival ismerkedhetnek meg. Bellers szerint a foglalkoztatott kéz hasznot hajt, a munka pedig az értelemet és az akaratot fejleszti.

Összességében az utópista szocialisták megközelítései azt szemléltetik, hogy a létfenntartást segítő gyermekmunka fokozatosan a munkavégzés személyiségfejlesztő irányává alakult, miközben feltárul a nevelés és a társadalom szoros kapcsolata és körvonalazódik a munka új társadalmi és etikai értékítélete is.

Comenius Ámos János (neve csehül Jan Amos Komenský) (1592–1670) nevéhez köthető a tantárgy történetének egy másik irányvonala. Műveltségisménye a sárospataki iskolában mutatkozott meg, ahol a mindenki számára elérhető általános értelmi és erkölcsi képzést hangoztatta. Tantárgyi rendszerében a fiúkat kézművességre, a lányokat háztartási ismeretekre, szövésre, fonásra oktatták. *Didactica Magna* (Nagy Oktatástan) c. művében a kisgyermekkortól kezdődő munkára nevelést, a kéz és hang gyakorlását, az értelmes szórakozást és pihenést jellemzi.

A XVII. sz. közepétől láttak napvilágot a nevelés és a munka, az ismeret és az élet, ill. a gyakorlat összekapcsolását hangsúlyozó nézetek. *Apáczai Csere János* (1625–1659) a kor szükségleteit kielégítő iskolát hangoztatta. A *Magyar Encyclopaediájában* (1653) – amely alapvetően természettudományos tankönyv volt –, A technika és a mezőgazdaságtan c. fejezetben, a „csinálmányok” címszó alatt a várépítés, szőlő- és kertgazdálkodás és az állattenyésztés szerepelt. A „tudni szükséges dolgok” részben pedig a gyakorlati élet, a gazdálkodás, a kézimunkázás, a család ellátása, a háztartás célszerű vezetése, valamint hasznos ipari és technikai ismeretek létjogosultságáról írt.

Tolnai Dali János (1606–1660) sárospataki tanár William Amesius: *Technometriáját* vagyis a különféle foglalkozások bölcséletét ismertette, amelyben a fizikai munka elismerése egyben az ember megbecsülésére nevel. A fizikai munka szerint egyenrangú a szabad művészetekkel (azaz a különböző tudományokkal).

John Locke (1632–1704), Comenius és Apáczai kortársaként az új kor pedagógiáját, a reális műveltség és gyakorlati hasznosság oktatási programját képviselte. A tanítványok társadalmi osztályától függően a tehetősebbeket a henyéléstől akarta megóvni, a szegényebbeket pedig a létfenntartásra nevelte.

A XVIII. sz. Európáját az ipar és kereskedelem jelentős növekedése jellemezte, amit az iskolák nehezen tudtak követni. Magyarországon, Szempcen (ma Senec, Szlovákia) gazdasági tanintézet, és Selmezbányán (ma Banská Štiavnica, Szlovákia) bányásziskola alakult.

Jean Jacques Rousseau (1712–1778), a társadalmi bajok okát a munka nélkül szerzett magántulajdonban látta. *Emil* c. művében a munka nevelő és képességfejlesztő hatását írta le. Eszerint a diákoknak ismerniük kell a mezőgazdasági munkákat és az ipari foglalkozásokat.

Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) a munkaoktatást, az önfenntartó gazdaságot gyakorlati megpróbálásának tekintette. Kísérletekben összekapcsolta az oktatást a termelőmunkával és a munka erkölcsformáló hatását is kiemelte. Ebben a korban a kézművességet a még nem gépesített kapitalizmus, a manufaktúra jellemezte.

Emanuel Fellenberg (1771–1844) svájci iskolarendszer-modellje a munkatevékenységet a társadalmi rendi különbségek megszilárdításában értelmezte. A szegények gazdasági iskolája fölé emelte a földművelési intézetet, a tudományos tagozatot, a reáliskolát pedig a felsőbb rétegeknek szánta.

A manufaktúralis kapitalizmusban a munkások nagy létszámának biztosítása egyben a hatalom gyakorlását is jelentette. A kézimunka tanítása, a reál tantárgyakon és a technikai-technológiai ismereteken alapult.

A XIX. sz. második felében a Pestalozzitól eredeztethető finn Uno Cygnaeus (1810–1888) féle sajátos munkaműveleti rendszer, az egész embert („annak fejét, a szívét, kezét”) kiművelő ún. *szlőjd*-mozgalom⁶⁶ a falusi iskolákban vert gyökeret.

Tessedik Sámuel (1742–1820) munkássága kapcsolódik a munka oktatásának európai fejlődéséhez. A Gyakorlati Gazdasági és Ipari Iskola megalapításával (1780) a gyakorlatias oktatást, a termelőmunka-ismereteket és azok személyiségére gyakorolt hatását hirdette, a cél a hazafiú, a pallérozott gazda és jó iparos képzése volt.

Váradi Szabó János (1783–1864) és *Gönczy Pál* (1817–1892) 1800-as évek végi tantervi mozgalma, a reális és életszerű gyakorlati természettudományi nevelést, a munkagyakorlatokat hangsúlyozta.

A reformkorszakban a sárospataki, debreceni, nagyenyedi és a marosvásárhelyi kollégiumok képviselték Comenius és Pestalozzi szellemiséget; tanításukban érvényesül az életre és munkára nevelés eszméje.

Az 1832–36. évi országgyűlés követeli először a politechnikum felállítását, majd 1842-ben egy újabb terv született: a *Scholae industriales*, egy ipari-mezőgazdasági és kereskedelmi tagozatú szakiskola indítványa. Ezt számos kezdeményezés követte (pl. Joó János, Fáy András, Gönczy Pál, Schvarcz Gyula), az oktatás gyakorlativá tételéért, a parasztság műveltségéért, a mezőgazdasági ismeretek tanításáért síkra szállva. *Eötvös József* 1868-as Népoktatási törvénye előírta, hogy a népiskoláknak és a tanítóképző intézményeknek 2 holdnyi területtel kell rendelkeznie, ahol a kert- és földművelést, a szőlő- és gyümölcsstermelést a tanulók gyakorolhatják (KÁRMÁN 1895).

Az 1905-ös tantervben⁶⁷ újdonságként jelent meg a kézimunka, a gyakorlati ismeretek, a gazdasági és háztartási gyakorlat. Az 1920-as évek elején a kultúrpolitika és közoktatásügy gr. *Kleblsberg Kunó* kezébe került, aki a kultúrát tartotta a fejlődés mozgatórugójának. Az első világháború után, az 1921-es törvény célja egy olyan gyakorlatközpontú nevelési rendszer kialakítása volt, amely az elemi iskolák műhelyeiben ébreszti fel a gyerekekben az érdeklődést, a munka örömét – fejlesztve a szellemet és cselekvőképességet, az ipari foglalkozás iránti érzéket és a kézimunka becsületét. *Weszely Ödön*, a *Bevezetés a neveléstudományba, a pedagógia alapvető kérdései* c. módszertana a művelődéstartalmakat az alábbiak szerint rendszerezte (NÉMETH–BORECZKY 1997).

MI. táblázat: Az 1921-es művelődéstartalmak rendszere

NÉPISKOLA	Gyakorlati ismeretek köre Ügyességek köre		Gazdaságtan és háztartástan tantárgy
			Kézimunka tantárgy
POLGÁRI ISKOLA	A nevelés nemei	Értékek	Normatív tudományok
	Technikai nevelés	Ügyesség	Technológia
	Gazdasági nevelés	Hasznosság	Gazdaságtan
	Hivatásra nevelés	Munka	Szaktudományok

Az oktatás „munkaiskolája” a gyerekek aktivitására épített. A kötelező tárgyak között szerepelt a kézimunka. Ennek célja a tanulók munkavágyának kielégítése és célzott irányba terelése, továbbá a kézügyesség, a szemmérték, a formaérzék és az ízlés fejlesztése, a legszükségesebb egyszerű munkák megtanítása volt. 1–2. osztályban játékos formában a papírhajtogatással és az agyagformálással foglalkoztak, 3. osztálytól a fiúk agyaggal és papírral dolgoztak, a lányok horgoltak, kötöttek, varrtak és hímeztek. A népiskolai tanítástan, neveléstan és módszertan a gyakorlati ismeretek, a gazdaságtan és háztartástan, az ügyességek köre és a kézimunka tantárgyakra tért ki. A polgári iskolában a technikai nevelés értéke az ügyesség, a gazdasági nevelése a hasznosság, a hivatásra nevelés célja pedig a munka volt (HAMRÁK 2009 és KISS 2004).

⁶⁶ *Szlőjd* (faragókés), amit a svéd és finn iskolákban a XIX. sz. végétől a papír, fém, agyag megmunkálására használtak.

⁶⁷ *Tanterv és Utasítás az elemi népiskola számára*. Kiadta a Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1905. évi június hó 16-án, 2202. eln. sz. rendeletével, Budapest, 1905.

1925-től az 1940-es évek közepéig minden osztályban szerepelt a gyakorlati foglalkozás (kézimunka) és közép-pontban állt a munka, ill. az „elmélettel megalapozott gyakorlatok” tartalmazták az életvitel tudnivalóit. A korábbi mezőgazdasági jelleg a technika fejlődésével kiegészült az ipari témájú tananyaggal.

Az 1946–48 általános iskolai tantervben az 1–4. osztályban kézimunka, az 5–8. osztályban műhely-, mezőgazdasági és háztartási gyakorlatok szerepeltek. A műhelygyakorlatok (1946) célja a nyersanyagok és szerszámok megismerése, a találgatás, ötletes és teremtő alkotás volt. Az eddig felvázolt gyakorlatban változó intenzitású volt a tantárgy státusza. Ám két pozitív változást hozó dátum kiemelendő: az 1957–58-as tanévek oktatási reformja során az 1–4. osztályban bevezették a *kézimunka*, az 5–8. osztályban pedig a *gyakorlati foglalkozás* (műszaki ismeretek és gyakorlatok) tantárgyakat. A másik erény, hogy a gyakorlati foglalkozás elsősorban politechnikai alapelvekre⁶⁸ épült (politikai ráhatással), amely a megmunkálási és szerelési műveletek ismeretének biztosításával a korábbiakhoz képest fellendítette az akkor *gyakorlati foglalkozás* elnevezésű tantárgyat. Az irányzat az értelmi képességek (konstruáló, produktív, reprodukív, fantázia, technikai gondolkodás) fejlesztését is kijelölte. Elrendelték a nemek szerinti csoportbontást, és újdonságként a tanítást szemléltetőeszközök és kézikönyvek is segítették. A középiskolákban heti egy napot termelőüzemben töltöttek a tanulók (ún. az 5+1-es formula).

Az 1950-es években a gimnáziumokban is kötelező politechnikai nevelés gyakorlati műhelyfeltételei (kertek, tanműhelyek) az 1970-es években jöttek létre. A tudományosabb elméleti háttérrel a technika tantárgy teremtette meg 1978-ban. A tanterv újdonsága abban állt, hogy már szerepelt benne a jártasságok és készségek kialakítása. A csoportbontás megmaradt, de a differenciálás célja az eszköznorma fenntartása és a balesetek elkerülésére volt. A 7–8. osztály fakultációi körébe visszakerült a háztartási ismeretek, amely a választható tárgyak közül a legnépszerűbb volt az országban. A szemléletváltást tükrözte az is, hogy előtérbe került a problémalátás, és -megoldás, a funkcionális szemléletű megközelítés és a rendszemléletű tanulási-tanítási folyamat. E tantervhez is készültek tanári útmutatók és tanulói munkafüzetek.

Összességében az 1958-as és az 1978-as reform⁶⁹ hatására létrejöttek a főiskolákon is a műszaki majd technika tanszékek, és megindult az egyetemi szintű technika szakos tanárképzés is (HAMRÁK 2009 és KISS 2007).

NEMZETI ALAPTANTERVEK

Még az 1978-as tanterv technikaszemléletének módosulásával sem azonosult minden iskola, amikor az 1990-es évek tartalmi szabályozási folyamata újabb nagy változást hozott a tantárgy életében. A közoktatás 1998-as modernizációja, a NAT nem tantárgyakat, hanem műveltségterületeket⁷⁰ körvonalazott. A műveltségterületekben gondolkodva pedig átstrukturálta a tantárgyi tartalmakat.⁷¹ Az *Életvitel és gyakorlati ismeretek* témáinak a technika, a közlekedés, a háztartástan és a pályaorientáció témákat irányozta elő. A technika, az alkotó, önálló problémamegoldó, megvalósító gondolkodásra, és elsősorban a működésre és a tevékenységre koncentrált. Az életvitelben⁷² pedig az egyén, a család, a közösségi élet mindennapjaiban fontos és hasznos ismeretei kerültek a tartalomba. A háztartástan önálló egységként maradt meg.

68 Az ún. politechnikai képzés bevezetéséhez ideológiai háttérrel szolgált az elméleti pedagógia fogalomtárában a politechnikai nevelés kategóriája (az értelmi, erkölcsi, esztétikai, testi nevelés mellett). Szerepeltek benne a termelésre vonatkozó ismeretek (a termelési folyamat alapelvei, néhány alapvető készség) is (PUKÁNSZKY–NÉMETH 1997).

69 A tantervi reformátalakulást az OKI Nevelési és Tantárgyi Főosztálya irányította, ebben 1978-ban hét főállású és több külsős munkatárs foglalkozott.

70 Anyanyelv és irodalom (magyar nyelv és irodalom; kisebbségi nyelv és irodalom), Élő idegen nyelv, Matematika, Ember és társadalom (társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek, emberismeret; történelem), Ember és természet (természetismeret; fizika; kémia; biológia és egészségtan), Földünk és környezetünk, Művészetek (ének-zene; tánc-dráma; vizuális kultúra, mozgókép-kultúra és médiaismeret), Informatika (számítástechnika, könyvtárhasználat), *Életvitel és gyakorlati ismeretek (technika; háztartástan és gazdálkodás; pályaorientáció)*, Testnevelés és sport.

71 Ugyanekkor a vizuális kultúra műveltségterületben újdonság volt a *tárgy- és környezetkultúra* tanítása.

72 A címben is szereplő átfogó fogalom tartalmán (és a fontossági sorrenden) vita alakult ki, bár a NAT a helyi tantervben kibővíthető azzal, amit az adott helyen fontosnak tartanak.

A NAT implementációs folyamatában helyi irányultságokat tükröző tantervek kerültek be az ún. tantervi adatbankba. Készült falusi (agrotechnikai), városi (ipari technikai) jellegű alternatíva, kiegészült komplex önellátó, egészség és prevenció témájúakkal, lakókörnyezeti, környezetvédelmi aspektusúval stb. (pl. Pautz-Westermann Kiadó, Apáczai Kiadó, Nemzeti Tankönyvkiadó, Újreál Gimnázium, Nyíregyházi tantervcsalád, ÉKP tantervek, Egészséges Életvitel, Önellátó Életvitel, Alkalmazzuk a technikát, Életünk és a technika). E tantervekről általánosan megállapítható, hogy az inkább elméleti háttérű ajánlásaik ellenére is erősödött a gyakorlatvégzés (HAMRÁK 2009).

A műveltségterület problémáiként felmerült az időelosztás, a csoportbontás és az óraszám, kérdése, ez utóbbi a 4–10. osztályokra jutó kb. heti 2 órával realizálódott. A tantárgy sajátosságából (készsegtárgy, gyakorlati tevékenység-orientáltság és tárgyi ellátottság igénye) adódóan a napi gyakorlatban folyamatosan gyengülni látszott az életvitel és gyakorlati ismeretek műveltségterület (amit legtöbb helyen továbbra is technika néven oktattak) helyzete. A tantárgy sajátos felszerelés-, alapanyag-, szerszámigénye és eszközrendszere, műhelyberendezése rendkívül speciális és meglehetősen költséges. Az előteremtésre egyértelmű szabályozás nem volt, helyenként változó megoldások születtek. A műhely berendezése, az ott használt szerszámok folyamatos karbantartása, cseréjére, pótlása is akadozott, ugyanis korábban ezt is a központi műhelyek láttak el. Az alapvető szolgáltatásért az iskolának vagy a fenntartónak kellett fizetnie, vagy más piaci beszerzést választottak.

A technikatánár munkája hosszas előkészületet igényelt, rámaradt az anyagbeszerzés, az előkészítő munka (gyakran a félkészé alakítás vezetett eredményre a tanítási idő rövidege miatt), a felszerelések kezelése, karbantartása, beszerzése is. Az elkötelezett tanárok mindent megoldottak, időt, erőt, költséget nem kímélve, baráti segítséget igénybe véve. Mégis egyre kevesebbnek mutatkozott a szaktanárok száma. A szakmai irányítás⁷³ hiánya további értelmezéssel különbözőségeket alakított ki, a szaktanár és az iskola egyre inkább magára maradt problémáival. Közben a munkafüzetek helyére a technikatankönyvek kerültek, ami egyre inkább a gyakorlati tárgy elméletivé válását eredményezte a felsorakoztatott problémák erősödő nyomása alatt. Ennyi zavaró tényező pedig jellemzően a tantárgytól való fokozatos és általános elhatárolódást eredményezte az oktatási szféra minden résztvevője részéről.

KERETTANTERV

A kerettanterv⁷⁴ (1999) a szigorúbb tartalmi szabályozással – a NAT és a helyi tantervek között – kijelölte a tanítás időarányait, módosítva a hagyományos tantárgyi struktúrát. A hangsúlyt a rendszer integritására és átjárhatóságára kívánta helyezni (KERBER 2000).

A kerettantervek tartalmi szabályozása és a tantervi keretek korlátozása a NAT-ban meghatározott új tartalmak és módszerek régi formák közötti elhelyezésének nehézségével járt. Az új szabályozás egyrészt visszatért az oktatási tartalmak hagyományos tantárgyi leírására, meghatározta a (minimálisan) kötelező óraszámokat, másrészt azonban továbbvitte a megkezdett reformokat. A műveltségi területek tananyagát – amit korábban a keresztantervek tartalmaztak – a kerettanterv kötelező tantárgyakká alakította. A szabályozás tervezésekor felmerült, hogy a technika kikerül a tantárgyak sorából és csupán modulként szerepel a dokumentumban, azonban ez nem következett be. A tantárgy elnevezése viszont módosult *technika és életvitelre*. Nagyobb lett a tantervi változtatás,

73 A szakfelügyelet felbomlott, a tantárgygondozói szaktanácsadás esetlegessé vált. (Az OKI-tól szétvált OKSZI már technika tantárgyi felelős nélkül állt fel.) A NAT-bizottság, a helyi tanterv kimunkálását az OKI-PTK éves munkatervi feladatként végezte, majd felbomlott, a szaktanácsadónak nem volt állandó szakmai fórumuk. 1990-ben megalakult a Technikatanárok Országos Egyesülete, amely a civil szakmai szerveződések működési problémái – hely, idő, kapcsolattartási nehézségek stb. – ellenére napjainkban is próbálja összefogni a szakmát.

74 A Kerettanterv a közoktatásról szóló 1993. évi LXIX. törvény értelmében a kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 28/2000. (IX. 21.) OM rendeletnek megfelelően lépett érvénybe 2001. szeptember 1-jén.

mint ahogy az a bevezetését elrendelő törvény⁷⁵ előírta. „Az általános műveltséget meghatározó szakaszban az iskolai nevelés-oktatás tartalmi egységét, az iskolák közötti átjárhatóságot a NAT-ban szereplő műveltségi területre épülő kerettantervek biztosítják.”

Ezzel szemben a kerettanterv tartalmában eltért a NAT-tól. Beemelt új tananyagrészeket, amelyeket korábban nem tartalmazott, ill. nehezebbé is vált a tartalom, mert a megszüntetett 9–10. osztály tananyagrészeit a 7–8. évfolyamra írta elő.⁷⁶ A tantárgy elméleti jellege tovább erősödött, a készségtárgyi, műhelytermi mivolta csökkent, a kevés gyakorlati tevékenység által történő tanulás vált jellemzővé. Változást hozott az is, hogy új tananyag-talmakat jelölt meg. Összességében ez is a gyakorlati tevékenység fokozatos megszűnéséhez vezetett, amely 45 percben irreális is volt. Egyértelmű, hogy a kerettanterv a tantárgy életében jelentős szemléleti és egyben arculat-változást eredményezett.⁷⁷

A 2012-es NAT-ig felvázolt elemzés (HAMRÁK 2009) rámutat arra, hogy milyen változtatások, fejlesztések fogalmazódtak meg a kerettantervi szabályozással kapcsolatban a ma hatályos tantervi szabályozás közvetlen előzményeként. A célok a mindenkori társadalmi szükségleteket, igényeket és értékeket fogalmazzák meg⁷⁸ arra a kérdésre reflektálva, hogy az adott tantárgy eszköztárának felhasználásával milyen embert akarnak nevelni. A törekvéseknek figyelembe kellett venniük a tanulók, a szülők és a pedagógusok közösségének igényeit. Ez egyben az oktatásban részt vevő közvetlen partnerek mindenkori érdeke is volt.

A tantervek közös eleme az az állásfoglalás, amely az ismeretek, jártasságok, készségek és képességek fejlesztéséről szól. Ezek eszközként a közvetlen manuális tevékenységet és az azzal mozgásba hozott alkotókedvet tekintették a magasabb rendű gondolkodási folyamatok kialakítási alapjának. Az 1946-os *műhelygyakorlatok* elnevezésű tárgy megfogalmazta azt, hogy a személy egyéni boldogulását támogatják a technikai ismeretek. Leírta, hogy a munkadarab csupán eszköz és nem cél, a legfőbb törekvés leginkább az általános értelemben vett nevelés. Ismeret- és munkadarab-központúságot egyik tanterv sem fogalmazott meg. Az 1962-es tanterv alapvetően a tartalomtudás kialakítását tűzte ki célul. A tudásról vallott társadalmi és tudományos felfogás szintén sokat változott az elmúlt évtizedekben. A jelenleg elfogadott és korszerű tudásfogalmat az ismeretek és képességek sajátos, egymást erősítő rendszere adja, amit a kialakított kompetenciával jellemeznek. A tantervi célok az 1978-as tantervben az eszköztudás felé irányultak, amely az ismeretek, jártasságok, készségek alkalmazás-képes tudássá formálását is megfogalmazta céljai között. A későbbi tantervek már erre építve rendelkeztek.

A tantervek törekvéseiben a természettudományos tárgyakkal való koncentráció már az 1962-es tantervben megfogalmazódott. Az 1978-as tanterv pedig egyértelműen meghatározza a tantárgy tapasztalatszerző szerepét más, elsősorban természettudományos tantárgyak ismeretanyagához és kiemeli a más tárgyakból szerzett ismeretekkel és tapasztalatokkal történő szintetizáló feladatot.

A NAT már nem fogalmaz meg ilyen elvárásokat és a kerettanterv sem említ ilyen kapcsolatot. De nem is teheti, hiszen a lecsökkent óraszámok miatt a természettudományos tárgyak – elsősorban a fizika és a kémia – tananyagával nem kerül kapcsolatba a tantárgy. Az informatikához való társulása sem ideális, mert feladatainak átvállalására az alacsony óraszámú technika tantárgy nem alkalmas.

75 1999. évi LXVIII. törvény a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény módosításáról 8.§ (8).

76 Az egészséges életvitel és a pályaorientációs anyagrészek kimaradtak, vagy átkerültek az osztályfőnöki órákhoz, ezzel a technika-háztartástan arányai is eltolódtak (ami külön problémát okozott a két szaktanár órarendi viszonyában).

77 A NAT és a Kerettanterv összehasonlítása, a tartalom fogalmainak statisztikai elemzése; az *anyag fogalmára*, az *eszközök* megjelenésére, a *tevékenységek* megnevezésére vonatkozik. Több esetben egyértelműsíthető a két felfogásbeli különbség. A kerettanterv fogalmi gyakoriságának különbségei jelzik a manuális tevékenységtől való elhatárolódás és a bonyolultabb rendszerépítő tevékenységek támogatásának szándékát (HAMRÁK 2009).

78 A társadalmi célok túlhangsúlyozását, ill. mindenek fölöttiségét, az azt elismerő céltételezését, a társadalompolitika szaknyelvén volun-tarizmusnak nevezik.

Összegezve, a technika tantárgytörténete leginkább a technológiai és művészeti neveléshez köthető. A kézi-munka tanítása 1905 óta volt kötelező tantárgy a népiskolákban és jogutódjaikban. A két háború közötti polgári iskolákban folyó háztartási, gazdasági, ipari és kereskedelmi gyakorlatokat az 1950-es években a gimnáziumi politechnikai nevelés váltotta fel, amelyhez a műhelyek az 1970-es évektől jöttek létre.

A közoktatás modernizációja részeként az 1990-es években több területen jelentős, a tárgy- és környezetkultúra tanítását érintő előrelépés történt. 1995-ben megjelent a Nemzeti alaptanterv, tantárgyközi tartalomként a környezeti nevelés, tantárgyként az életvitel, technika, háztartástan műveltségterület, továbbá a vizuális kultúra műveltségterületben a tárgy- és környezetkultúra tanítása is, demokratikus tartalmakkal, pluralista felfogással. A „kézműves” hagyományok iskolai oktatási gyakorlata helyenként megőrizte korábbi értékeit. 2000 óta jelentős változások érlelődtek az oktatási programokban és az intézmények működésében. Egyes elemeiben megjelentek a környezettudatos tantervek, tantárgyak, kritériumrendszerek.

A tantárgy történeti áttekintésével eljutottunk a műveltségterület jellemző korábbi, de egyben aktuális problémáihoz. A tantárgy historikus bemutatása és helyenkénti részletezőbb elemzése kirajzolja, hogy a technika tantárgy szerkezete és tartalmi, valamint tanításának módszertani kritériumai egyaránt megérették az újragondolásra. A korábbi (III. fejezetben), a 2012-es NAT előirányzatainak⁷⁹ megfelelően erre teszünk ajánlásokat.

2. A kézművesség vázlatos története

A XIX. sz. végén a kézműves-, ill. háziipar felkarolására, a magánvállalkozók, társadalmi szervezetek szervezték a kézműves termelést. A XX. sz. elején is folytatódott – nem sok sikerrel – a gyári termékek versenye miatt kiveszőben lévő, „kihaló mesterségek” (takács, szűcs, szűrszabó, festőasztalos stb.) megmentése. A kézműves termékek és a „népművészet” fogalma összekapcsolódott. Az 1929-ben megalakult *Országos Kézműves Testület* céljaként „a magyar kis- és kézművesipar gazdasági, társadalmi, kulturális érdekeinek” a képviselőjét jelölte meg, a *kézművesipar* szót a *kisipar* kifejezés váltotta fel. A nagyipar a kisipar ellentétpárja volt, „*amely kézműves módon árut termel*” (KISS 2004: 12). A két világháború közötti háziipar-pártolást a *népművészeti* és *háziipari szövetkezetek* országos hálózata vitte tovább, ahol helyet talált a szakképzetlen háziasszony, a paraszt és a régi értelemben vett kézműves is.

A hagyományos parasztság megszűnésével (az 1950-es évektől) az ideológusok a népművészet „alkotó továbbfejlesztését” kezdték hangsúlyozni, a *népművészet* helyett egyre használatosabb lett a *népi iparművészet* kifejezés. Több nagy múltú iparág jutott a kihaló mesterségek fázisába, egy-egy szakma utolsó hozzáértői ugyancsak népi iparművészek lettek. Hazánkban az 1970-es évektől megélénkült a hagyományok iránti érdeklődés. A Röplő, páva! népdaléneklő versenyek mellett a városi fiatalok körében hódítani kezdett – a hatalom ellenérzéseitől kísértén – a táncházmozgalom. A „nomád nemzedék” értékkeresése elvezetett a hagyományos népi kultúra újrafelfedezéséhez, s ahhoz a törekvéshez, hogy ezeket valahogy beépítsék a modern életvitelbe. A közművelődésben olyan játszótárszervezetek, ahol szerepet kaptak a népi játékok és hajdani foglalatosságok. Ez az uniformizált élet panelvilágából való kilépést is jelentette: az elemi alkotásvágy kiélését tették lehetővé azok a tevékenységek, amelyet egykor a parasztemberek házi munkaként vagy specialistaként, ill. a kézművesek hivatásszerűen folytattak: faragás, csuhéfonás, szövés, kézimunkázás, agyagozás, nemezelés stb., amit *népi kézművesség*, vagy *népi kismesterségek* néven emlegettek. Ez utóbbi mára beépült a hivatalos nyelvbe is: az Országos Képzési Jegyzék szerint immár megszerezhető a képesítés ahhoz, hogy valaki a „népijáték és kismesterségek oktatója” lehessen.

79 110/2012.(VI.4.) Korm. rendelet a NAT kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

2. sz. Melléklet:

A tanítói kompetenciataralmak

Kiegészítés az Oktatási Hivatal által kidolgozott Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez felhasználói dokumentáció értelmezéséhez – Technika, életvitel és gyakorlat (ERLICH–MOLNÁR 2014b).

1. Szakmai feladatok, szaktudományos, szaktárgyi, tantervi tudás

A tanulók életkori sajátosságainak és tudásszintjének megfelelően képes a technika történetiségének és rohamos fejlődésének tendenciáit bemutatni, a jelenkor technikai szintjét értékelteni. A technika alapelveinek (célorientáltság, tervszerűség, gazdaságosság, rendszerelmélet és modell elv) a technika alapkategóriáinak (anyag, energia, információ, rendszer, modell) értő, a mindennapi életvitel során tudatos gyakorlati alkalmazója. Az életvitelt befolyásoló korszerű, technikai eszközök, rendszerek megismerésére képes. Tájékozott a technika, életvitel és gyakorlat tantárgy tanításának európai, nemzetközi helyzetéről, tantárgy tanításának történetiségéről, a szaktudományok innovációiról. Ismeri a szaktárgy társadalomban betöltött jelentőségét, a tanításának célját a tanulók személyiség- és gondolkodásfejlődésében, az életvitelük fejlesztésében játszott szerepét. Ismeri a technika, életvitel és gyakorlat tantárgy sajátosságait, megismeri módszereit, fontosabb tanítási-tanulási stratégiáit, a didaktikai kutatásait, az aktuális tanterveket, a tantárgy oktatásának hagyományos és korszerű módszereit, eljárásait, az alkalmazható eszköztárat, berendezéseket, munkavédelem szabályait, az oktatást támogató nyomtatott és elektronikus információhordozókat. Képes a tanulói igényeknek megfelelő munkadarabot, példaanyagot választani, az ember alkotási folyamatát módszertanilag modellezni, a megtanítás stratégiáját alkalmazni, a tantárgy szintetizáló jellegét erősíteni az alkalmazott tudás terén.

2. Pedagógiai folyamatok, tevékenységek tervezése és a megvalósításukhoz kapcsolódó önreflexiók

Ismeri a technika, életvitel és gyakorlat szaktárgy tanításához kapcsolódó jogszabályi háttérrel, tanterveket, a tananyag-kiválasztás és rendszerezés szempontjait. Szakterületén felkészült és képes tanítási programok, önálló éves tanmenet, tematikus tervek, tanítás-tanulási egységek, tanítási órák tervezésére, óravázlat készítésére, a tanulók számára szükséges tananyagok, modellek, munkadarabok, taneszközök, információforrások, tudáshordozók megválasztására. Képes a különböző nyomtatott és digitális tananyagokat kezelni, a tanítási fejlesztési céloknak megfelelő tartalmakat kiválasztani, rendszerezni, szerkeszteni, alkalmazni. Önreflexióval tudja szabályozni a tanítás-tanulás folyamatát.

3. A tanulás támogatása

Ismeri a technika, életvitel és gyakorlat szaktárgy megértéséhez és kreatív alkalmazásához szükséges gondolkodásmód kialakulásában, kialakításában szerepet játszó pszichológiai tényezőket, a tapasztalás jelentőségét. Tisztában van a szóbeli, írásbeli, műszaki kommunikációs, manuális kifejezőkészség alapvető tanulás módszertani jellegzetességeivel, hibáival. Képes a motivációt, tanulói aktivitást biztosító, a tanulók gondolkodási, technikai probléma-megoldási és együttműködési képességeinek fejlesztését segítő módszerek megválasztására, alkalmazására. Képes a technika, életvitel és gyakorlat ismeretanyagának megfelelő csoportosításával, rendszerezésével, közvetítésével az érdeklődés, a figyelem folyamatos fenntartására. Képes a technika, az életvitel és a gyakorlat speciális összefüggéseivel, fogalmaival kapcsolatos megértési, gyakorlati tevékenységek nehézségeinek kezelésére. Felkészült a szaktárgy tanulásában kiemelkedő eredményeket elérő tanulók motiválására, segítésére, a tehetséggondozásra, valamint az informatikai ismereteknek a szaktárgy tanulása, életvitel és gyakorlat során való felhasználására.

4. A tanuló személyiségének fejlesztése, az egyéni bánásmód érvényesülése, a hátrányos helyzetű, sajátos nevelési igényű vagy beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel

Tudja érzékelteni, tudatosítani tanítványaival az emberi létet meghatározó természeti, társadalmi, technikai környezetet és érzékelteni ezeknek az életvitelt meghatározó együttesét. Képes a tanulók kezűgyességének, a kéz intelligenciájának fejlesztésére. A szellemi és a manuális munkára és annak eredményeinek megbecsülésére szoktatja tanítványait. Felkészült a tanulói kompetenciák, készségek, képességek kialakítására, fejlesztésére (kommunikációs készségek, problémamegoldó gondolkodás, rendszerező képesség, tudás alkalmazása a környezet megismerésére, információs technológiák, a mesterséges környezetben való eligazodás képessége, az egészséges életvitel szabályainak értése és alkalmazása, környezet átalakítására irányuló kezdeményezőképesség, vállalkozói kompetencia, a közlekedés szabályainak ismerete, alkalmazása, az alkotás élményeinek kialakítása, modellezés tudatos alkalmazása). A sajátos kompetenciák között továbbá az alkotó, konstruáló készségek kialakítására, a tervezés és a kivitelezés szakszerűségére, elfogadható egyéni, valamint közösségi magatartásra, térszemlélet fejlesztésére gazdálkodási szemlélet kialakítására, társadalmi értékrendnek megfelelő életvezetésre, kritikus szemlélet alakítására. Képes az átlagtól eltérő – tehetséges vagy sajátos nevelési igényű – felismerésére, differenciált bánásmód kialakítására, az egyéni adottságok felismerésére, a tantárgy jellegének megfelelő fejlesztésére.

5. A tanulói csoportok, közösségek alakulásának segítése, fejlesztése, esélyteremtés, nyitottság a különböző társadalmi-kulturális sokféleségre, integrációs tevékenység

Életviteli, technikai problémahelyzetek megoldásának korszerű módszereit, eljárásait választva tanulói, közösségi együttműködésre szoktat (projekt módszer, kooperativitás). Közlekedési, háztartásonómiai, modellező, tárgy- és makett-készítő szakkörök szervezésére, vezetésére képes. Technika, életvitel és gyakorlat szaktanterem igényes gondozója. Felkészít szaktárgyi tanulmányi versenyekre, képes azok tervezésére, szervezésére, kivitelezésére.

6. Pedagógiai folyamatok és a tanulók személyiségfejlődésének folyamatos értékelése, elemzése

Képes különböző értékelési eljárások alkalmazására, a tanulók tantárgyi teljesítményeinek, fejlődésének nyomon követésére, elemzésére. Képes a tanuló képességei, teljesítménye, érdeklődése, önmagához viszonyított fejlődése alapján pályakép alakítására, pályaaorientációra.

7. Kommunikáció és szakmai együttműködés, problémamegoldás

Technika, életvitel és gyakorlat tantárgy, mint a társadalomtudományok, természettudományok aktív cselekedetekbe ágyazott alkalmazója, szükségessé teszi a tantárgyközi együttműködést. Képessé kell válni a rokon tárgyakban is megjelenő, egymásra épülő ismeretanyagok ütemezésének egyeztetésére. Kész együttműködni a szaktárgya területén működő helyi (fővárosi/városi/területi), megyei és országos szakmai fórumokkal, alkotó munkaközösségekkel, szakdidaktikai műhelyekkel, szakmai egyesülettel. Képes kapcsolatot teremteni a közművelődési intézményekkel, terméktermelő vállalatokkal, üzemekkel.

8. Elkötelezettség és szakmai felelősségvállalás a szakmai fejlődésért

Elkötelezett az igényes tanári munkára, a folyamatos önművelésre. Részt vesz a technika, életvitel és gyakorlat tantárgy fejlesztési, innovációs tevékenységében. Fontosnak tartja a technika, életvitel és gyakorlat szaktárgyán belüli szakmai együttműködést. Tisztában van a szaktárgy etikai kérdéseivel. Tájékozott a technika, életvitel és gyakorlat tantárgyhoz, a szaktanári hivatásához kötődő információs forrásokról, szervezetekről.

3. sz. Melléklet:

Szempontok az óraelemzéshez

HILBERT és mtsai 2015 alapján.

Az alábbi szempontok a fent jelzett szakirodalmi segédanyagra támaszkodva iránymutatók a tanórák elemzéséhez.

1. Általános szempontok az óraelemzéshez

1.1. CÉLOK, FELADATOK ÉS MEGVALÓSULÁSUK

- Mi volt az óra szerepe a témát feldolgozó oktatási folyamatban? Mit kívánt megoldani/megvalósítani a tanító?
- Milyen mértékben felelt meg a tanítás-tanulás eredménye az óra rendeltetésének? Hogyan lehetett erről tájékozódni?
- Az óra megfigyelése, illetőleg a tanító saját közlése alapján megítélhető volt-e a felkészülés (a tervezés, az óravázlat-készítés) gondossága és célszerűsége?

1.2. A TANÍTÁSI ÓRA TARTALMA, SZERKEZETE, IDŐARÁNYAI

- A tanítás anyagának szintje és mennyisége megfelelt-e a tanulók felkészültségének? Miért?
- Hogyan kapcsolódott a korábban szerzett ismeretekhez?
- Elegendő mennyiségű és megfelelő minőségű volt-e az új ismeretek feldolgozásához felhasznált tényanyag és tapasztalat? Miből lehetett ezt megítélni?
- Megfelelő volt-e a jártasságok és készségek fejlesztését szolgáló tevékenységek tartalma, sorrendje? Miért?
- Milyen képességeket, magatartási szokásokat fejlesztett az óra?
- Milyen szerkezeti egységekből épült fel a tanítás-tanulás folyamata az órán?
- Jutott-e kellő idő az egyes szerkezeti egységek tartalmas és eredményes megvalósítására?

1.3. A TANULÁS KÖZVETLEN IRÁNYÍTÁSA A TANÍTÓ ÉS A TANULÓK SZEMÉLYES (INTERPERSZONÁLIS) KAPCSOLATÁBAN

- Mi volt az közvetlen irányítás egyes változásainak pedagógiai szerepe (a tanári közlésnek: elbeszélésnek, magyarázatnak, előadásnak; illetőleg a megbeszélésnek, beszélgetésnek)?
- Milyen szerepe volt a tanulók egymás közötti interakcióinak az órán?
- Hogyan valósult meg az órán a tanító és a tanulók közötti kommunikáció: a kezdeményezés (indítás, felhívás) – reagálás (válasz) – reflexió (elfogadás, megerősítés, felhasználás, korrekció, elutasítás) láncolata?
- Milyen arányban oszlott meg a tanító és a tanulók kezdeményezése?
- Milyen mértékben voltak szakszerűek, célszerűek, érthetőek és ösztönzők a tanító kérdései?
- Hogyan használta fel a tanulók kezdeményezését? (Jutalmazta vagy büntette, felhasználta vagy figyelmen kívül hagyta.)
- Hogyan ítélte meg a tanulók tévedéseit?
- Hogyan reagáltak a tanulók a tanító kezdeményezéseire? (Figyelemmel, érdeklődéssel, aktivitással, unalommal, könnyen a közös munkából való kikapcsolódással?)
- Törekedett-e a tanító arra, hogy feltárja a tanítás anyagának tantárgyközi kapcsolatait, illetőleg felhasználja a tanulók korábbi ismereteit vagy iskolán kívül szerzett tapasztalatait?

I.4. A TANULÁS KÖZVETETT IRÁNYÍTÁSA ESZKÖZÖK ALKALMAZÁSÁVAL

- Milyen oktatástechnikai eszközt használt-e a tanító az órán?
- Mennyire volt összhangban az eszközhasználat az óra cél- és feladatrendszerével?
- Milyen didaktikai funkcióval használta az eszközt (ismeretszerzésre, rögzítésre, ellenőrzésre, gyakorlásra)?
- Alkalmas volt-e a választott eszközök minősége és mennyisége a tanulók csoportos vagy egyéni munkájára? Miért?
- Hogyan készítette elő, hogyan szervezte meg a tanító a tanulók csoportos, páros vagy egyéni munkáját? Hogyan győződött meg arról, hogy a tanulók megértették a feladatot?
- Biztosított-e megfelelő időt a feladatok megoldására?
- Hogyan vett részt a tanító a tanulók csoportos, illetőleg egyéni munkájában? (Munka közben irányított, segített? Válaszolt a tanulók kérdéseire?)
- Hogyan győződött meg a tanító a csoportos vagy egyéni munka eredményeiről? (Hogyan ellenőrizte, hogyan értékelte a munkát?)

I.5. A TANÍTÁSI ÓRA „LÉGKÖRE”, HATÁSA

- Milyen hangulatban zajlottak az óra eseményei? (A hangulat néhány jellemzője: élénk, vidám – közönyös, fáradt, fásult – nyomott, szorongó – nyugtalan, zaklatott – féktelen, anarchikus.)
- Melyek voltak az óra légkörének domináns hatótényezői? (Az óra anyaga – témaeszközök – a munkaformák – a tanító személyisége – az osztály közösségének szokásai, hagyományai – jelenlévő vendégek – alkalmilag ható külső tényezők?)
- Hogyan függött össze az óra légköre a tanító személyiségének jellemzőivel?
- A tanító mely pedagógiai képességei nyilvánultak meg a tanórán? (Kommunikatív, konstruktív és szervező-képesség, pedagógiai tapintat, fantázia, intelligencia, kreativitás.).
- Milyen volt a tanító vezetési stílusa (direkt–indirekt; demokratikus, autokratikus vagy laissez faire)?
- Adott-e indítást a tanítási óra a megszerzett ismeretek bővítésére, kiegészítésére, továbbépítésére, vagyis az önálló tájékozódásra?
- Hogyan alakult az órán az aktív és passzív tanulók aránya?
- Mi volt jellemző a tanulók kapcsolatára (együttműködés, versengés, egymás iránti közöny, agresszív attitűd)? Mit jelenthetett a tanítási óra egésze a tanulók számára: maradandó, ösztönző élményt – hatástalan, formális jelenléte – a tananyagtól, az iskolától elidegenítő tapasztalatokat?
- Mit tanulhattak meg ezen az órán a tanulók a tananyagon kívül?

I.6. A DIFFERENCIÁLÁS

- Volt-e differenciálás az óra tervezésében? Az egész óra differenciált volt vagy csak egyes részei?
- Mi volt a differenciálás célja, és mi mindenre terjedt ki?
- Milyen szervezési előkészítést igényelt, és hogyan valósult meg a differenciálás?
- Kapcsolódott-e hozzá differenciált értékelés?
- Milyen segédeszközöket használt a tanító a differenciáláshoz?

I.7. AZ ALTERNATÍV PROGRAMOK

- A tárgyi környezet mennyiben felelt meg a program céljának, filozófiájának?
- A tankönyvcsaládok, oktatási segédeszközök milyen mértékben állnak rendelkezésre, hogyan használja-e azokat a tanító az eredményes munkához?
- A munkaformák miben térnek el a hagyományos munkaformáktól és milyen az eredményességük?

- Hogyan történik a tanulók értékelése?
- Hogyan zajlik a közösségi élet, milyen gyermek-gyermek, pedagógus-gyermek interakciók figyelhetők meg az órán?

I.8. ÉRTÉKFOGALMAK

- Hogyan érvényesül az emberi méltóság tisztelete az osztályban a tanítási órákon és azokon kívül (igényesség a feladatok megoldásában, önkontroll, kezdeményezés, önállóság, segítség, lelkiismeretesség, becsületesség, igazmondás)?
- Hogyan ítéli meg a tanító a tanuló tévedését, hibáját, vétségét?
- Hogyan dolgozzák fel az osztályban (a tanórán) a mesék, történetek, elbeszélések erkölcsi tanulságait? Milyen módokon fordított gondot a tanító az erkölcsi elemzések során a sokoldalú értékelésre, a problémák árnyalt elemzésére?
- Kitért-e a tanító az értékfogalmak értelmezésére? Hogyan?
- Hogyan viszonyult a más vélemények, értékelések kezeléséhez?
- Hogyan reagáltak a tanulók egymás értékelő véleményére?
- Törekedett-e az iskolán kívüli információhordozók (múzeum, színház, képtár, multimédiás tartalmak felhasználására)?
- Milyen mértékben jelennek meg a helyi értékek, sajátosságok a napi munkában és a tanórákon?

2. Szempontok a didaktikai feladatok dominanciája alapján

2.1. ÚJ ISMERETEK FELDOLGOZÁSA

- Milyen tényanyag szerepelt az órán? Ez milyen formában került a tanulók elé?
- Milyen szempontokat adott a tanító a tényanyag elemzéséhez?
- Hogyan jutottak el az általánoshoz? Milyen szabályokat és feltételeket állapítottak meg? Történt-e és hogyan fogalomalkotás?
- Hogyan történt az ismeretek rögzítése?
- Volt-e gyakorlati alkalmazás, s ennek milyen módjait figyelte meg?

2.2. AZ ISMERETEK GYAKORLATI ALKALMAZÁSA

- Helyesen választotta-e meg a tanító a gyakorlandó tartalmat?
- Az alkalmazáshoz szükséges ismereteket idézték-e fel az órán?
- Milyen módon érvényesítette a tanító a gyakorlás fontos szempontjait (tudatosság, fokozatosság, változatosság)?
- Gondolt-e arra, hogy a gyakorlás tartalma nevelő hatású is legyen?

2.3. ISMÉTLÉS, RENDSZEREZÉS

- Helyesen határozta-e meg a tanító az ismétlő ismeretek körét? Miért?
- Helyesen választotta-e meg a tanulói tevékenységeket a rendszerezéshez? Miért?
- Sikerült-e kiemelni a feldolgozott tartalom lényeges jegyeit? Hogyan, mivel?
- Felszínre kerültek-e, tisztázódtak-e a hiányos ismertek?
- Adott-e előzetes szempontokat a tanító a témakörök ismételteséhez?
- Sikerült-e az órán új szempontok alapján rendszerezni az ismereteket?

- Mennyire és hogyan támaszkodott a tanító a tanulók elképzeléseire, tapasztalataira?
- Sikert-e felismertetni a tartalom részei között a belső összefüggéseket?
- Mit tett annak érdekében, hogy a továbbfejllessze a tanulók ismereteit az rendszerezés során?

3. Tantárgyspecifikus szempontok az óraelemzéshez

- Érvényesült-e az órán a problémamegoldó jelleg?
- A modell tervezése során megfelelő hangsúlyt kapott-e a funkció, anyag és méret, valamint az esztétikai minőség összefüggése?
- Elegendő figyelmet fordított-e a tanító a kulturált munkavégzésre, a baleset-megelőzésre?
- Hogyan fejlesztette a tanulók problémamegoldó gondolkodását, kreativitását, döntőkéességét?
- Megvalósult-e a tanítási órán a gazdaságosság, tudatosultak-e a gazdálkodással kapcsolatos elemi összefüggések?
- Fejlesztették-e a feladatok a tanulók izom-ideg koordinációját és hogyan?
- Megvalósult-e a tanítási órán a környezettudatos szemlélet alakítása?
- A tevékenységek megfelelő szintű ismeretekhez juttatták-e a tanulókat?
- Hogyan alakította/gyakoroltatta a tanító az eszközök balesetmentes használatához szükséges munkaszokásokat?
- A feladatok motiválóak, gyermekközeli voltak-e, érvényesül-e a funkcionalitás?
- A tervezett feladatai fejlesztették-e a tanulók térszemléletét?
- Kaptak-e lehetőséget a tanulók saját munkájuk értékelésére, a hibák felismerésére?
- Hozzájárult-e a tanítási óra a tanulók önállósra való felkészítéséhez, a háztartás feladatainak megismeréséhez?
- Megfelelő feladatokat tervezett-e a tanító a személyes higiénés szokások alakítására, a ruházat és a lakókörnyezet tisztántartását szolgáló jártasságok fejlesztésére?

4. A tárgykultúra, tárgyi kultúra (indirekt közlés) értékelési szempontjai

- Milyen módon közvetítette a pedagógus a forma és funkció egységének követelményeit?
- Mely anyag- és technikaismeretek biztosították a tárgy elkészíthetőségét?
- Milyen módon inspirálta a pedagógus a tervező (kreatív) magatartást a tárgykészítésénél?

4. sz. Melléklet:

Népi kalendárium

A Népi kalendárium az alábbi szakmunkák felhasználásával készült: BALASSA–ORTUTAY (1998), BÁLINT (1977), DÖMÖTÖR (1986), KISS (1984), TARJÁN (1993), TÁTRAI–KARÁCSONY (1997).

JANUÁR – Fergeteg hava, Boldogasszony hava

JANUÁR 1. ÚJÉV

Január hónap elnevezése latin eredetű, nevét a római Janus istenről kapta, aki a kezdet, a kapu, a határkö istene volt. Januárt nevezték Boldogasszony havának, és Télhónak is. Január elseje, újév napja, mint évkezdet minden népnél szerencsevarázsló és gonoszűző nap. A napot vidámság, evés-ivás jellemzi, elmaradhatatlanok az újesztendei jókívánságok. A falvakban főként a gyermekek járják köszöntőversikékkel a házakat, de a felnőttek is meglátogatják egymást egy-egy újévi koccintásra. Újév napjához rengeteg időjóslás kapcsolódik: például ha nincs fagy januárban, meghozza azt március és április. Sok jóslás fűződik az úgynevezett elsőhöz: az első újévi látogató lesz a lány férje, amivel először foglalkozik az ember, azt fogja egész évben csinálni.

JANUÁR 6. VÍZKERESZT

Vízkereszt vagy a karácsonyi háromkirályok napja tulajdonképpen a karácsonyi ünnepek zárónapja. Ezen a napon szokás utoljára meggyújtani a gyertyákat a karácsonyfán, ekkor bontják le a fát. A nap összetett jellegű keresztény ünnep, amelynek fő tárgya a kis Jézus imádására keletről Betlehembe érkező „három királyok” (napkeleti bölcsek) tisztelete, második vonása Jézus Krisztusnak a Jordán folyó vizében való megkeresztelkedésének megünneplése, harmadik vonása pedig az úgynevezett kánai menyegző csodájáról, a víz borrá változtatásáról való megemlékezés.

A csillag által vezetett bölcsek ajándékai közül az arany és a tömjén is azt fejezi ki, hogy Jézust Istennek kijáró tisztelettel övezték. Harmadik ajándékuk, a mirha, amely az ókorban elterjedt elképzelés szerint a tejképződést segíti elő, azt a tanítást fejezte ki, hogy Jézus, aki valóságos Isten, egyben valóságos ember is. Sok helyen népszokás a csillagozás vagy a háromkirályok járása, ami hasonló a betlehemezéshez, csak kevesebb benne a párbeszéd forma. Legfontosabb kelléke természetesen a csillag, amely a három királynak mutatta az utat Betlehembe. A csillagot egy rúdon viszi a fehérbe öltözött három király egyike. A királyok közül Boldizsár arcát bekormozzák, hogy szerezsen voltát jelezzék. A másik két király Gáspár és Menyhért voltak. A csillagozók sorba veszik a házakat, verset mondanak, amiért élelmet és pénzt kapnak a házigazdától.

E naptól kezdve szenteli a vizet a keleti egyház, a középkortól pedig a nyugati egyház is. A víz megkereszteléséből, (megszenteléséből) ered a magyar vízkereszt elnevezés. A liturgikus vízszentelést vízkereszt vigíliáján végezték a templomban, de haza is hordták meghinteni vele a házat, a gonosz szellemek ellen. Ezen kívül hittek gyógyító hatásában, mely mindenféle betegségre jó volt, de használták a mezőgazdaság és állattartás területein is. A víz és tömjén szenteléséből alakult ki a házszentelés. Az ajtóra vagy a szemöldökfára felírják az évszámot és alá a három király nevének kezdőbetűit: G+M+B. Vízkeresztkor szentelt vízzel megszentelik az udvart, az ólat, a lakást, hogy megvédjék az ott élőket, embert, állatot a rossztól, a gonosztól. A családtagok még isznak is a szentelt vízből. A többit pedig elteszik, mert gyógyító erőt tulajdonítanak neki ők is, mint mások is. A karácsonyi búzának a felét a kútba dobják, másik felét pedig a jószágok kapják, mert ennek is gyógyereje van. Vízkereszttel kezdődik a *far-sang*, ami a fiatalok és az idősek számára egyaránt a vidám összejövetelek, tréfás játékok időszaka.

JANUÁR 13. VERONIKA NAPJA

Topolyán és általában mindenütt azt tartják az évtizedes tapasztalatok alapján, hogy ez az év leghidegebb napja.

JANUÁR 17. REMETE SZENT ANTAL NAPJA

Remete Szent Antal (i.sz. 250) szerzetes volt, akit a háziállatok védszentjeként tiszteltek. A középkorban előfordultak járványszerű mérgezések, melynek tünetei hasonlítottak az orbáncéhoz. Szent Antal tüzének nevezik az orbáncot és az ehhez hasonló mérgezést. A betegeket imádságokkal, ráolvasással próbálták gyógyítani. Az ehhez kapcsolódó hiedelmek a hitújítás korában elhalványultak, de később újra éledtek Pádai Szent Antalként.

JANUÁR 18. PIROSKA

Piroska napjához fűződik a mondás: *Ha Piroska napján fagy, negyven napig el nem hagy.*

JANUÁR 20. FÁBIÁN ÉS SEBESTYÉN NAPJA

Január 20-án ünnepeljük Fábián és Sebestyén napját. Szent Fábián a III. században élt, egy ideig pápa is volt. Szent Sebestyén ókeresztény vértanú, római császári testőrparancsnok volt, akit keresztény hite miatt 298-ban Diocletianus császár kivégeztetett. Ő a polgári lövészegyletek, a nyilasok és puskások védőszentje. A hagyomány szerint ez az első tavaszébresztő nap, ekkortájt kezdenek a fák mézgásodni, nedvet szívni. Az ország Sebestyén-kultusza a pestisjárványokkal, a jószágvésszel függ össze. Amikor a járványok kialakulnak a nép hozzá imádkozik.

JANUÁR 21. ÁGNES NAPJA

Ágnes napja varázslónap. Topolyán, ha kivezetik az istállóból a lovat e napon, összeszedik a patájából kihulló trágyadarabokat, a tyúkok fészkebe teszik, hogy sokat tojjanak, majd később elkotoljanak, és jó kotlók legyenek. Időjárásjósló nap, a régiek megfigyelése szerint, ha ezen a napon derült az idő, akkor jó termés lesz az évben. E napon böjtölve, és néhány egyéb előírást követve a lányok megálmodhatják jövődöbelijüket.

JANUÁR 22. VINCE NAPJA

A szőlősgazdák egyik védőszentjének napja. Népi megfigyelések szerint olvadás esetén jó bortermésre lehet számítani, ezt egy mondás is kifejezi: *Ha megcsordul Vince, tele lesz a pince.*

A drávaszegi falvakban ún. vincevesszőt vágta, amit a szobában vízbe állítottak. A kihajtott vesszőkből jó-solták meg a következő év termését. A gazdák szerint ezen a napon sok bort kell inni, hogy bő legyen a termés. Az időjárás is meghatározó volt, például szép, napos idő esetén jó bortermést reméltek, rossz idő esetén viszont rossz bortermést jóstak. Bálint Sándor néprajzkutató említi, hogy Vincét ősidőktől kezdve úgy tisztelték, mint aki legyőzi a tél sötét hatalmait és előkészíti a lassan közeledő tavasz útját. Nevének a *vinum*=bor szóval rokon hangzása magyarázza, hogy a szőlőművesek Vince névnapjának időjárásából a következő bortermésre szoktak jósolni. Hetekkel előbb megbeszélnek a gazdák, kinek a szőlőjében ülik meg a Vincét. A megbeszélte napon szalonnát, kolbászt, hurkát, kenyeret csomagolnak, és szánkón a hegyre mennek a legtávolabbi szőlőbe. Mulatozás közben természetesen a borosüveg is kézről kézre jár. Evés után gömböcöt (lásd: Kisgömböc meséje) akasztanak egy tőkére, hogy a gömböcöz hasonló nagyságú fürtök teremjenek. Mielőtt hazamennék, vincevesszőt metszenek, és nótaszóval vonulnak haza a dombról. A szőlővesszőket a meleg szobába öblös szájú üvegbe helyezik. Ha ezek kihajtanak, akkor nem fognak elfagyni a szőlőszemek. Vince időjárását mindenütt figyelemmel kísérték a szőlősgazdák.

JANUÁR 25. PÁL NAPJA

Ezt a napot pálfordulónak is nevezik, arra a bibliai történetre utalva, mely szerint a Jézust üldöző Saul ezen a napon tért meg, és innentől Pál apostol néven emlegetik. Pál fordulása termésvarázsló, de főleg jósló nap. A szép, derült idő sokfelé azt jelentette, hogy még hosszan tartó hidegre lehet számítani. Általános hiedelem szerint Pál fordulásakor a tél ellenkezőjére fordul, vagy jégtörő, vagy jégcsináló lesz. Ha az ember meglátja az árnyékát, hosszú télre kell számítani. Az állatok is jelezték e napon az időt. A medve ugyanis, ha e napon kijön a barlangjából, jó idő lesz. Termésjósló jelek is felfedezhetők e napon. Az egész napi jó idő pl. jó termést jelent. *Ha Pál napján fúj a szél, szűk szénatermés várható.* Ha ez a nap ködös, az a jószág pusztulására figyelmeztet.

Topolyán nem elégedtek meg a regulák jóslataival, ők maguk vallatták meg a jövőt. Pálpogácsát sütöttek. Életkor szerinti nagyságban annyi pogácsát készítenek, ahány családtag van. Mindegyik pogácsába egy-egy lúdtollat tűztek. Ha sütés közben valaki pogácsáján megégett a toll, akkor halál várt rá az évben, ha pedig megpörköldött, akkor valami betegség leselkedett az időre.

FEBRUÁR – Jégbontó hava, Böjtelő hava**FEBRUÁR 2. GYERTYASZENTELŐ BOLDOGASSZONY**

A régi rómaiaknál tavaszkezdő nap volt. Nagy ünnepséget rendeztek, a lupercaliát. A Plútótól, a sötétség istenétől elrabolt gabonaistennő, Ceres keresésére indultak a gyertyás-fáklyás körmenettel. A keresztény egyház azután gyertyaszentelő ünnepé szelídítette az ünnepet. A szentelt gyertya pedig egészség-, szerencsevarázsló eszközzé vált. Ezen a napon (a római katolikus egyház) Szűz Mária megtisztulására emlékezik. A templomok körül körmenetet tartottak, és közben zsoltárokat énekeltek. Nagyon fontos dolog volt a gyertyaszentelés. A szentelt gyertya Krisztus jelképe. A gyertya méhviasza Jézus tiszta teste; a viasz alatt való bél az ő ártatlan szent lelke, a tűz pedig a világosság az ő istensége. A szentelt gyertya már az ókeresztény korban Krisztus jelképe: magát fölemészti, hogy másoknak szolgálhasson. Úgy tartották a gyertya megvédi a gonosz szellemektől a csecsemőket, a betegeket, a halottakat. Nagyobb ünnepeken is meggyújtották a szentelt gyertyákat.

Ehhez a naphoz kapcsolódik az a hiedelem is, miszerint ha ezen a napon kisüt a nap, és a medve meglátja az árnyékát, akkor visszamegy, és még negyven napig tart a tél.

FEBRUÁR 3. BALÁZS NAPJA

Balázs napja egészség-, termésvarázslás, gonoszűzés, madárűzés, időjárásjóslás és főként a gyermekek balázsjárásának napja.

Szent Balázs püspök és vértanú eredetileg orvoslással foglalkozott – nevéhez sok csodás beteggyógyítás fűződik. Legtöbbet emlegetett tette egy özvegyasszony halszállkától fulladozó gyermekének megmentése. Az asszony hálából ételt és gyertyát vitt a szent életű püspöknek. Ennek emlékére van a Balázs-áldás vagy balázsolás, amikor a pap két gyertyát tart a hívők álla alá, és e szavak kíséretében: *Szent Balázs püspök és vértanú közbenjárására szabadítson meg téged Isten a torokbajtól és minden más betegségtől megáldja őket.* Szent Balázs a középkorban a diákoknak egyik kedvelt védőszentje volt, napját fényesen megünnepelték. Innen ered a balázsjárás, az iskolás gyermekek házról házra járó, adománygyűjtő, iskolába toborzó, köszöntő szokása. Kisbodakon (Moson vm.) Balázs napján 10-12 éves gyermekek fehérbe öltöztek (fehér gatyá, ing), fejükön koronászerű papírcsákót viseltek, a Balázs püspököt megszemélyesítő gyermeknek püspöksüvege volt. A játékban tízen szerepeltek: az előjáró, a püspök, a generális, a kapitány, az orvos, a zászlótartó, a kiskatona, az őrmester, a káplár és a paraszt. A játék Szent Balázs dicséretével és az ajándék megköszönésével fejeződött be. A perselybe összegyűjtött pénzt az iskola vagy a templom céljaira fordították, az ajándékképpen kapott tojást eladták, a szalonnát megették.

A Nógrád megyei Mátraszélén a balázsolók ezt a köszöntőt énekelték:

*A Szent Balázs doktorunknak, hogy ma vagyon napja,
Többször is, hogy megérhessük, az Úristen adja!
Kérjük ajándékát, a Szent áldomását,
Távoztassa mindnyájunknak torkunknak fájását!*

FEBRUÁR 5. ÁGOTA NAPJA

E naphoz általános vélemény szerint gonoszúzó hagyomány tapad. Körülsöprik a házat, az ólakat, hogy kiűzzék a házi férgeket, bogarakat. Most van az ideje a tavaszi munkák megkezdése előtt, hogy megszabaduljon az ember, az állat a házban elszaporodott, bajt, betegséget terjesztő, kárt okozó férgektől, bogaraktól.

FEBRUÁR 6. DOROTTYA NAPJA

Időjárásjósló-nap. Ilyenkor már némi enyhülés tapasztalható. Az Ágotától megszorított időjárást, a hideget Dorottya tágítja, azaz enyhíti.

FEBRUÁR 10. SKOLASZTIKA NAPJA

Skolasztika vagy középkori alakjában Kolos napja termőnap. Általános szokás, hogy ezen a napon szedik, gyűjtik az oltóágot. A most szedett és gondosan eltett oltóággal oltják majd a gyümölcsfákat gyümölcsoltókor.

FEBRUÁR 12. EULÁLIA NAPJA

Szlavóniában a földművesek az évszázados tapasztalatok szerint úgy vélik, sőt biztosak benne, hogy az ekkor vetett mag jó termést hoz. Éppen ezért – ajánlják – igyekezzék is mindenki kihasználni az alkalmat.

FEBRUÁR 14. BÁLINT NAPJA

Bálint napján ha hideg, száraz az idő, akkor jó lesz a termés. Az ország különböző részein más-más hiedelem kötődik ehhez a naphoz. Bálintot főleg a nyavalyatörősök és a lelki betegek tisztelik. Az ünnep modern formája Angliából indult a XV. században, és a XIX. században már üdvözlőkártyákat is küldtek egymásnak az emberek ezen a napon. Belgiumban, Angliában, Észak-Amerikában a szerelmesek napja (Valentin), Németországban viszont szerencsétlen napnak számít.

FEBRUÁR 15. FAUSZTINUS NAPJA

A dorozslóiak már nekifognak a gyümölcsfák nyeséséhez, rendezkednek a szőlőskertben, gyümölcsösben, mert jó termést várnak a korai nyeséstől, munkától.

FEBRUÁR 16. JULIANNA NAPJA

Julianna ókeresztény vértanú volt. A néphagyomány Júlia napjától az idő melegebbre fordulását várja. Ha mégis havazik aznap, akkor „bolondoznak a Julisok”, vagy megrázzák a dunyhájukat.

FEBRUÁR 19. ZSUZSANNA NAPJA

Zsuzsannát hamis vád alapján házasságtöréssel vádoltak. Ehhez kapcsolódik a „Zsuzsanna-játék”, mely többszereplős népi játék, és amelyben Zsuzsanna történetét játsszák el. A népi hiedelem szerint, ha ezen a napon megszólal a pacsirta akkor közel a tavasz, már nem kell számítani nagy havazásokra. A pásztorok úgy tudják, hogy Zsuzsanna leginkább rápisil a hóra, és az elolvad.

FEBRUÁR 22. ÜSZÖGÖS SZENT PÉTER NAPJA

Félreértés alapja az *üszögös*. Az *üszékössége* szó változott üszögössé. Ezen a napon nem végeznek semmilyen munkát, mert a hiedelem szerint szerencsétlen nap, és minden, amibe befognak üszkös lesz. Azt tartják, hogy amilyen ezen a napon az idő, olyan lesz József napkor is. A név keletkezését Csefkó Gyula próbálta megfejteni. Az egyházi használatban lévő Pétörnek üszékössége = Péter székfoglalása, püspökké választása szószerkezetből vált a népnyelvben Üszögös Szent Péter – értelmesebbé téve a prédikációk során hallott szószerkezetet. A Winkler-kódexben (1506) szerepel először Üszögös Szent Péter.

FEBRUÁR 28. ROMÁN NAPJA

E nap estélyén Székelykevéen egyesek tüzet raknak az utcán, és átugrálják, hogy egészségesek legyenek, legyen végre szép idő. A tűzrakók, ugrálók nem csak férfiak, hanem fiatal menyecskék.

FEBRUÁR 24. MÁTYÁS NAPJA

Február 24-én van Mátyás apostol ünnepe. Érdekes az ehhez a névhez fűződő Jégtörő jelző magyarázata. A középkorban szokásos volt a szenteket jellemző tárgyakkal ábrázolni, hogy az egyszerű, írástudatlan hívek is rájuk ismerjenek. Így ábrázolták Szent Mátyást vértanúságának eszközével, a bárdal. (Az apostolt Jeruzsálemben lefejezték.) A néphit az idő lassú enyhülését, a hó olvadását kapcsolatba hozta az apostollal, aki megkönnyőrül az embereken, és bárdjával megtöri a jeget, elűzi a hideget. Közismert időjárési regula fűződik ehhez a naphoz: *Ha Mátyás jeget talál, akkor töri, ha nem talál, akkor csinál.*

HÚSHAGYÓ KEDD

Ezen a napon ér véget a vízkereszttől tartó farsangi időszak. A fonóházi mulatozások húshagyó keddig, a farsang végéig tartottak. Erdélyben az utolsó fonóházi összejövetel a fonóvégzés felért egy kisebb lakodalommal. Ilyenkor tésztát sütöttek, italt vittek, töltött káposztát főztek. Erre az estére az asszonyok elhívták férjeiket is, akik zenészeket fogadtak, és hajnalig tartott a tánc. Ezt követően azután az egész falut megmozgató nagy népi mulatsággal, a farsangtemetéssel búcsúztatták az elmúlt vidám heteket. A farsangtemetés legfontosabb kelléke a telet jelképező szalmabábu, amit ingbe, gatyába, lájbiba öltöztetnek, zoknit húznak a lábára, kalapot tesznek a fejére és a halott siratáshoz hasonlóan rettenetes zokogás, jajveszékelés közepette elsiratnak. A sirató asszonyoknak öltözött férfiak fejüket bekormozva álarcban, hosszú fekete szoknyában gyászolják „az elhunytat” miközben a rangos hétköznapi ruhát öltött halottvivők kezét lábát megfogva végighurcolják a falun.

A menet élén halad a „pap” a „keresztel”, ami általában egy – aszalt szilvával, pattogatott kukoricával, szalagokkal – feldíszített gereblye, a két zászlóvivő vállukra vetett – mogyorófaboton vöröshagymafüzérrel körbetekert káposzta – „zászlóval”. A menetet a falubéli gyermeksereg és a muzsikások követik utcáról utcára, miközben a főszereplő a siratóének szövegének megfelelően hajladozik, letérdepel, lefekszik a halottvivők kezében. A sirató-asszonyok a falun végig magasztalják a szalmababut, dicsérve hibáit, leszólva erényeit. A nagyobb hatás kedvéért egy-egy ház előtt elhaladva „felmagasztalják” az ott lakókat színesen elmesélve ismert történeteiket.

A pap és kántor a tényleges temetésen, a bábu égetésén hallatják hangjukat, a kenetteljes gyászbeszéd és „zsoltáréneklés” során. A menetet, kecskék golyák követik ugrándozva. Belecsípnek a járókelőkbe, megkergetik a lányokat. Közben a szalmabábu „özvegye” talpig fekete gyászban zokogja el fájdalmát. Miután az elhunytat kellőképpen elsiratták, a falu végén kiráncigálják ingéből gatyájából és a halom szalmát meggyújtva énekelnek, táncolnak. A faluba visszatérve a kocsmában, majd este a farsangi bálban folytatják a vígságot.

BÖJTI IDŐSZAK – HAMVAZÓSZERDÁTÓL HÚSVÉTIG

A böjt kezdetének elnevezései: hamvazószierda, szárazszierda, böjtfogadószierda. Az e nap után következő csütörtökön, az úgynevezett csonkacsütörtökön még el lehetett fogyasztani a maradékot. A szlavóniai Kórógyon mondogatták: *Inkább a has fakaggyon, mintsem az étel megmaraggyon*. A hívő római katolikusok hamvazószierdától húsvétvasárnapig – kivéve csonkacsütörtököt – nem ettek húst és zsíros ételeket. A farsang három utolsó napja: farsangvasárnap, farsanghétfő és húshagyókedd. A legtöbb népszokás ezekben a napokban volt. A farsang jellegzetes étele a fánk, amelynek mágikus erőt tulajdonítottak, pl. a Szerémségben azért sütötték, hogy a vihar ne vigye le a háztetőt. Ugyancsak kedvelt étel ilyenkor a rétes, pl. a Bács megyei Topolyán szerencsét hoz, ha jól nyúlik. Általában a sok étel fogyasztásától a következő év bőségét remélték. A nagyböjt a római katolikus egyházban a húsvéti előkészület ideje, böjtöléssel, egyházi és népi ájtatosságok végzésével. Jézus negyven napi böjtölésének és kínszenvedésének emlékére tartják. A negyven napos böjt a VII. századtól vált szokássá, 1091-ben II. Orbán pápa iktatta törvénybe. Hamvazószierdától húsvétvasárnapig tart, utolsó előtti hete a virághét, amely a virágvasárnapkal zárul. Ezt követi a húsvétvasárnapig tartó nagyhét.

A húsvét mozgóünnep, melynek időpontját 325-ben a niceai zsinat a tavaszi napéjegyenlőséget (március 21.) követő holdtölte utáni első vasárnapban állapította meg, így a húsvét március 22-e és április 25-e közötti időre eshet. A nagyböjt első napjának – hamvazószierda, böjtfogadó szierda stb. – elnevezése utal egyrészt az e naphoz kötődő hamvazás egyházi és laikus szokására, másrészt jelzi a böjt kezdetét. A templomban a mise után az elmúlt évi szentelt barka hamuját a pap megszenteli, és keresztet rajzol a hívek homlokára: *Emlékezzél ember, hogy porból vétettünk, porrá leszünk!* A hamuszórás, a hamuhintás a bibliai bűnbánat ősi jelképe, egyházi szertartásként a XII. századtól vált általánossá. Böjt idején tilos volt a lakodalom, bál, mindenféle zenés, hangos mulatság. Böjtben gyóntak, áldoztak, a haragosok igyekeztek kibékülni. A nagyböjti bűnbánati időben a lányok és menyecskék egyszerűbb, sötétebb színű ruhákat viseltek. A nagyböjtben a hívő katolikusok húst, zsíros ételeket nem ettek, olajjal, vajjal főztek. Sokáig a tej és a tojás evését is tiltotta az egyház, csak a reformáció terjedésével enyhült annyira a böjti szigor, hogy a XVII. század elejétől a pápa engedélyezte a tejes ételek és a tojás fogyasztását. Volt, aki csak napjában egyszer evett a nagyböjt egész ideje alatt, ezt nevezték negyvenelésnek. Az egyház az 1920-as években már csak a hamvazószierdát, a pénteki napokat és a nagypéntektől nagyszombat délig terjedő időt írta elő szigorú böjtnek, amikor csak egyszer lehetett jóllakni, és nem volt szabad húsfélét fogyasztani.

Böjtben jellegzetes ételeket ettek, ilyen a cibereleves. Többféle alapanyagból készülhetett, például korpából. Nagy cserép- vagy faedénybe roz- vagy búzakorpát tettek, s arra forró vizet öntöttek. A néhány nap alatt megerjedt korpáról a savanyú levet leszűrték. Kölest, hajdinát, kukoricát főztek bele, majd liszttel, tejföllel behabarták. Az aszalt gyümölcsből főzött savanyított levest is ciberének nevezték. Ezenkívül a böjt idején általában kenyeret, halat és száraz növényi eledleket ettek.

MÁRCIUS – Kikelet hava, Böjtmás hava

MÁRCIUS 1. ALBIN NAPJA

Székelyeink Baba Marta-napnak is emlegetik e napot. Azt tartják, ha Baba Marta mérges, azaz március első napja rossz időt hozott, akkor még kellemetlen, rossz időjárást várhatunk.

MÁRCIUS 4. KÁZMÉR NAPJA

Baranyában úgy vélekednek, hogy most kell tenni róla, hogy a patkányok kitakarodjanak az istállóból, esetleg a házból, ha már oda is befészkeltek magukat.

MÁRCIUS 9. FRANCISKA NAPJA

Azt tartják a bácskai meg a baranyai öregek, hogy amilyen időjárás uralkodik Franciska napján, olyan lesz egész márciusban.

MÁRCIUS 10. 40 VÉRTANÚ NAPJA, ILDIKÓ NAPJA

Időjárás mutató nap. Azt állítják az időjárást figyelő földművesek és pásztorok, hogy e nap időjárása 40 napig tart. Különösen az e napi hideg, fagy okoz gondot, mert ha fagy 40 vértanú napján, még 40 napig várhatjuk a zord időt. A magyar nép a tennivalóit a csillagokhoz igazította, főként a Nap és a csillagok egymáshoz viszonyított helyzete volt meghatározó. A munkákat is negyvennapos ciklusokban számolták, alapul véve a Napot, ami mintegy negyven napra homályosítja el a nappálya mentén lévő csillagok fényét. A népi parasztkalendárium negyvenes napjai az időjárás meghatározásban fontos szerepet játszó napok, melyeket követő negyven nap időjárásáról adtak felvilágosítást. Ilyenek például: vízkereszt (január 6.), Pál fordulása (január 25.), gyertyaszentelő (február 2.), a negyven vértanú (március 10.), József (március 19.), Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.), Medárd (június 8.).

MÁRCIUS 12. GERGELY NAPJA

Gergely napja a középkorban sokfelé tavaszkezdő, melegváró nap a Julianus-naptár szerint a tavaszi napéjgyenlőség napja volt. A naphoz kapcsolódó legismertebb népszokás a gergelyjárás, az iskoláskorú gyermekek országosan ismert, színjátékszerű játéka. Az egyház I. Gergely pápát, az iskolák alapítóját ünnepli. A nap ünneplését IV. Gergely pápa rendelte el 830-ban. Elsősorban köszöntő, adománygyűjtő célja volt. A diákok ezekből az adományokból teremttették meg a tanulásukhoz szükséges anyagi feltételeket. Ezen a napon vetélkedőket, diákpüspök-választást és felvonulásokat rendeztek. Gergely napjához időjárás- és termésjóslás is kapcsolódott. Ismert mondás, miszerint ha ezen a napon esik a hó: *Megrázza még szakállát Gergely*. Régen e napon a honti gyerekek acélt és tűzkövet tartva kezükben így köszöntöttek: *Acélt hoztam, tüzet ütöttem kegyelmeteknek*. Az acélt úgy dobták a földre, hogy az egy darabig forogjon; a tavaszba forduló napot idézték vele. Zalaszentbalázs szőlősgazdái szerint az e napon metszett tőkéről sok bort szüreteltek. A sióagárdiak ekkor metszették szőlőjük sarkaiban „örködő” négy tőkét. Névünnepe vetőnapnak számított búzára, rozsra, hüvelyesekre és palántás növényekre.

MÁRCIUS 18. SÁNDOR NAPJA

Az első meleghező nap. A népi tapasztalat Sándor, József és a hivatalos tavaszkezdés, Benedek napjához fűződő hiedelmet így fogalmazza meg: *Sándor, József, Benedek zsákban hozza a meleget. (Ám ha üres ez a zsák, nem kapod csak a harmadát – fűzik hozzá a Muravidéken.)*

MÁRCIUS 19. JÓZSEF NAPJA

A gyermek Jézus gondviselőjének, Józsefnek az ünnepe. A három jeles nap közül (Sándor, József, Benedek) szokásokban és hiedelmekben a leggazdagabb József napja. E naphoz fűződik az időjárás – és természetjóslás, sőt a haláljóslás is. Ezen a napon érkeznek a fecskék. Ide kapcsolódik ez a kedves mondás: *Fecskét látok, szeplőt hánynok!*

MÁRCIUS 21. BENEDEK NAPJA

A bencés rendet alapító Szent Benedek ünnepe. Benedek napján zsírt és fokhagymát szenteltek, amelynek gyógyító erőt tulajdonítottak. A tavasz első hivatalos napja. Ünnepen a Nap erőre kap, diadalútját kezdi el. A tavaszi napéjgyenlőség ideje ez, amikor is egyforma hosszúak a nappalok és az éjszakák. A földek méhében születésre feszül már minden csíragaztat, s a rügyek is pattanni készülődnek; de még várniuk kell, amíg a Nap égi társa a Hold megtelik, erőre kap a fönti bába is, aki világra segíti a Naptól fogant életet. Majd húsvét hajnalon, amikor

halottaiból támad föl az Úr, legyőzve a pusztulást, szinte varázsütésre megújul a határ, a kert, az erdő; zöld-arany színe ragyog föl a mindenkinek, s vele ragyog a rítusát, dolgát tevő ember lelke is.

MÁRCIUS 22. LAETÁRE NAPJA

A nők számára guzsalyütő nap. Most már végképp fel kell hagyniuk a fonással, szövessel, itt vannak a tavaszi munkák a nyakukon. Nem szabad téli munkára fecsérelni az időt. A kerti, a kinti munka fontosabb, sürgősebb, minél hamarabb hozzá kell fogni.

MÁRCIUS 24. GÁBOR NAPJA

Vetni kell a káposztát és a káposztafélét – mondják a kertészkedő háziasszonyok Szlavóniában. De vigyázni kell, ha távolabbi földre esik a vető, úgy nézze, hogy ne találkozzék útközből kakassal, mert majd repce nő a káposzta helyett.

MÁRCIUS 25. GYÜMÖLCSOLTÓ BOLDOGASSZONY NAPJA

Jézus fogantatásának ünnepe. Egyike az év legjelentősebb Mária-ünnepeinek. E nap alkalmas a fák oltására, szemzésére. Gyimesben úgy hitték, ha ezen a napon rossz idő van, akkor rossz tavasz várható. Az örömhírvivés ünnepe ez. Gábrriel arkangyal megjelent Máriának és megkérdezte tőle: akar-e az isten Fiának édesanyja tenni. Azzal a pillanattal, amikor Mária kimondta: *Legyen nekem a te igéd szerint!*, megkezdődik a Megváltás, a Fiúisten emberré lesz. Ahogy a vad alanyba beoltják a nemes oltó ágat, az Isten Fia ugyanígy oltotta be magát az emberiség vad fájába, hogy azt megnemesítse. A magyar vallásos néphagyományban Gyümölcsoltó Boldogasszony az oltás, a szemzés szakrális napja. Az ünnepet Rómában már a VII. században bevezették, neve *Annuntiatio Domini* volt, vagyis az Úr hírüladása. Keleten a legrégebbi időktől az egyik legnagyobb ünnep.

Egyes források szerint az egyház Mária ünnepével Magna Mater (Nagy Anya) pogány ünnepét akarta eltakarni, akit minden isten anyjaként, a növés és a termékenység istennőjeként tiszteltek. A magyar mitológiában Boldogasszony ősi anyaistennő, a születést segítő lény neve.

ÁPRILIS – Szelek hava, Szent György hava

HÚSVÉT

A nagyböjt hamvazószerdától húsvétvasárnapig, negyven napon át tart. A VII. századtól vált szokássá, 1091-ben II. Orbán pápa iktatta törvénybe. A húsvéti ünnepkör virágvasárnaptól fehérvasárnapig tart. A nagyhét a nagyböjt virágvasárnaptól húsvétig terjedő utolsó hete. Jézus szenvedésének, kereszthalálának és feltámadásának ünnepe: kereszthárás, passiójáték, nagyhéti takarítás, nagypénteki munkatiltalom, feltámadási körmenet jellemzi.

A konyhában a nagyszombat sonkfőzéssel, kalácsütéssel, a húsvéti előkészületekkel telik. Húsvét vasárnapja a keresztény egyházakban Krisztus feltámadásának emlékünnepe. A magyar elnevezés onnan származik, hogy a hívők nagyböjt után e napon kezdték meg a húsevést. A húsvét jellegzetes étele a bárány, amely Jézust jelképezi. A bárányt változatosan, sokféle formában készítik, pl. tartalmas bárányfejlés, az erdélyies csípős, pikáns tárkonyos bárány, báránypörkölt, tejfölös báránypaprikás. Húsvét hétfőjének hagyományos étele a tavaszi rántott csirke.

A húsvétvasárnap Jézus feltámadásának ünnepe. A tavaszi napéjegyenlőséget (márc. 21.) követő holdtölte utáni első vasárnap. Mozgó ünnep, melynek időpontját a niceai zsinat 325-ben állapította meg. Étlszentelés bálók, táncmulatságok jellemzik. A húsvéthétfő húsvét másnapja, locsolkodás, locsolóversek jellemzik. Helyileg kialakított hagyományos formái voltak a húsvéti locsolásnak. Például az Ipoly vidékén már előző este jártak a legények,

ez volt az úgynevezett tojáshajtás. Lányos házanként 8-10 tojást szedtek össze. Előre megbeszéltek háznál szalonnát kaptak, ott a tojásrántottát elkészítették és megették. A héjat annak a lánynak a háza elé szórták, akire valamilyen oknál fogva haragudtak. Azután indultak el locsolni. Külön jártak locsolni a még legényszámba nem vett fiúk a keresztanyjukhoz és a rokon lányokhoz. Galgamácsán az öntözés után volt a maskurázó tojásszedés. A gyűjtött tojást a legények eladták, a húsvéti táncmulatság költségeire használták fel. A fehérvasárnap a húsvét utáni vasárnap: komálás, mátkálás jellemzik.

ÁPRILIS 1.

A naptárreformok előtt évkezdő napnak tartották. Vidáman, mókázással, bolondozással ünnepelték a természet megújulását, újjáéledését. Mióta a naptárreformmal január elseje lett az évkezdés ideje, április elvesztette évkezdés funkcióját, csak „komolytalan újév”, bolond nap lett. A régi faluban fűzfavesszővel fenekeltek el minden hét és tíz év közötti gyermeket, hogy növekedésének rakoncátlansága múljon, s vele a határ zöld-arany vegetációjáé is. A népi hagyomány szerint ez a nap nem alkalmas vetésre, mert nem lesz bőséges a termés.

ÁPRILIS 6. VILMOS NAPJA

Természsólyó nap révén figyeljék az időjárást. Ha esik az eső, szűk lesz az esztendő – vélik Szerémségben az öregek.

ÁPRILIS 5. VINCE NAPJA

Megcsordul a jégcsap az ereszen. Ha eddig nem, most már biztosan itt a tavasz.

ÁPRILIS 12. SZÁZNAP – GYULA NAPJA

Az év századik napja. Mivel féregűző nap, Bácskában, Baranyában a tisztaság, a takarítás napja. Kitakarítják a lakást, kiűzik a férgeket a lakásból, istállóból. Az emberek, a lovak megfürdenek, a teheneket leöntik, lemossák.

ÁPRILIS 14. TIBOR NAPJA

Ha ilyenkor már szép zöld a vetés, a rét is kizöldült, akkor jó szénatermésre számíthatsz – vélik a Muravidéken. Azt is megfigyelték, hogy ezen a napon szokott megszólalni a kakukk meg a pacsirta.

ÁPRILIS 24. SZENT GYÖRGY NAPJA

Sárkányölő Szent György ünnepe, aki évszázadokon át a lovagok, fegyverkovácsok, lovas katonák, vándorlegények, s utóbb a cserkészek patrónusa. Az igazi tavasz kezdetét a néphagyomány e naptól számítja. Minden esztendőn Szent György, a napvitéz győzi le, szabadítja ki a királylányt, a megújult nő-növényi életet a sárkány, a „poshadt tó ura” fogságából, s ő tisztítja meg a vizeket is. Napján a régiak processzióval járták a határt, megtisztították előbb a bírót és a pap kútját, majd kint a határban, s a legelőn a forrás- és csordakutakat. A férfinép körmenete volt ez, a harcosé. S ezután ki lehetett hajtani már a legelőre a jószágokat; kürt, tülök szólt, s pattogott az ostonon a rafia.

ÁPRILIS 25. MÁRK NAPJA

Szent Márk evangélista ünnepe. Búzaszentelés napja. Mise után a hívek kereszttel lobogókkal kivonultak a határba, ahol a pap megszentelte a vetést. Mindenki vitt haza magával a megszentelt búzaszálakból, melyeknek gonoszűző erőt tulajdonítottak.

ÁPRILIS 28. VITÁLIS NAPJA

Rámutató negyvenes nap. A bánátiak azt figyelték meg, hogy 40 napig e nap időjárásához hasonló várható. Dologtöltő nap is a férfiak számára. Semmit sem szabad vetni ezen a napon.

MÁJUS – Ígéret hava, Pünkösöd hava

MÁJUS 1.

Már régóta közös kirándulások, majálisok, ünnepi lakomák szokása is tartozik a naphoz. A majálist, a vidám népmulatságot rendszerint valamelyik közeli erdőben tartották, a magukkal vitt ételt, italt fogyasztva. Később egész sokadalommá szélesedett a majális. Volt ott zsákban futás, póznamászás, birkózóverseny, erőmérés, lóverseny, ének és tánc, katonazene. Már a XV. században is május első napján a házakat zöld lombokkal díszítették fel. A májusi zöld ágat, a májusfát a székelek jakabfának, jakabágnak, hajnalfának is hívták, másutt májfának nevezik. A májusfa a tavasz, a természet újjászületésének a szimbóluma, de jelentette a lányok elismerését, a nagylányokhoz való tartozást. A májusfaállítás hazánk egész területén ismert. A májusfát elsősorban a legények állították a lányoknak május elsejére virradóra. Régen a fát főként lopták a legények, s ezért a hatóságok igen sokszor tiltották a szokást. A májusfával adta tudtára a legény a falunak, hogy melyik lánynak udvarol. A májusfa a Jászságban nyárfa vagy jegenye, krepp-papírral díszítik, általában szalagok, üveg bor és más ajándékok is kerülnek rá. Palóc területen a legény csak a fát állította fel, s a leány és édesanyja díszítették. Sok helyütt pünkösdkor vagy május végén „kitáncolták” a fát, vagyis a fa kidöntése táncmulatság keretében, muzsikaszó mellett történt. A legények csoportokban, éjszaka állították a zöldfát, ami lehetett valóban sudár fa, vagy zöldellő, virágzó ág. Nagy szégyennek számított, ha valamelyik lány nem kapott májusfát, de az is, ha szalagok helyett rongyokkal teleaggatottat kapott, mert ez azt jelentette, hogy rossz a híre. A hagyomány szerint állítottak májusfát a falu központi helyén is, amit pünkösdkor döntöttek ki.

A szokás új formája a májusi virág küldése. A legények szépen feldíszített cserepes virágot küldenek annak a lánynak, akinek udvarolnak, s a virág az ablakba kerül. Májusi felvonulást első ízben 1890-ben rendeztek Budapesten a magyar munkások.

MÁJUS 4. FLÓRIÁN NAPJA

Szent Flórián a tűzoltók és más tűzzel dolgozók védője. A Muravidéken, Flórián napján nem asszony, hanem férfi rak tüzet. Mielőtt begyújtana, megmossa a kezét, a vizet pedig szétpermetezi, hogy a tűz, amely ezen a napon különösen haragos, ne okozzon veszedelmet. A tűzgyújtást azonban nem lehet korán végezni, csak délelőtt tíz óra után, mint ahogy mondják, hogy *a házbu' ki ne siessen*, azaz fel ne gyújtsa a házat.

MÁJUS 12. PONGRÁC

A három fagyos nap, a három „-ác végű” fagyosszent Pongrác, Szervác, Bonifác napja közül az elsőn, Pongrác napján évszázados tapasztalat szerint a tavaszi meleg időjárás hirtelen hidegre fordulhat, sőt fagy is jelentkezhethet, ami „leszüreteli a szőlőt”, tönkreteszi a vetést. Védekezésül trágyát égettek, füstöltek a gyümölcsösökben, veteményes kertekben.

MÁJUS 13. SZERVÁC

Szervác napja a fagyosszentek második napja. Baranyában hallani a következőt: *Sok bort hoz a három ác, ha felhőt egyiken se látsz.*

MÁJUS 14. BONIFÁC

A három „-áccal” végződő nevű fagyosszent harmadikának, Bonifácnak napja. A három fagyosszent idején Zentán és környékén három napig nem szabad kapálni, mert nem terem a szőlő. *Szervác, Pongrác, Bonifác, mind a fagyosszentek, Hogy a szőlő el ne fagyjon, füstöljenek kentek!* Hogy a fiatal palánták ne károsodjanak, uborkát, paradicsomot, babot általában csak a fagyosszentek elmúltával ültették el.

MÁJUS 16. NEPOMUKI SZENT JÁNOS

A gyónási titkot megőrző cseh vértanú ünnepe, akinek a szobra többnyire vizek közelében áll. A hajósok, dereglyések, hídvárosok, vízimolnárok védőszentje volt. Tiszteletére valóságos vízi körmeneteket rendeztek. Estefelé kihozták a szent szobrát, zöld ágakkal, templomi zászlókkal, fáklyával, égő gyertyákkal dereglyére vagy kompra vitték, és egy feldíszített emelvényre állították. A dereglyét kivilágított, feldíszített csónakok követték.

MÁJUS 21. KONSTANTIN NAPJA

Doroszlón azt tartják, hogy még ezen a napon lehet palántázni, tököt vetni, bundivát is – sütni való tököt, mint Doroszlón nevezik –, hogy télen süthessenek. Doroszlón az asszonyok hétéves tökmagot ültetnek, mert az terem a legjobban.

MÁJUS 25. ORBÁN NAPJA

A kádárok, kocsmárosok, szőlőtermesztők védőszentje. A néphagyomány a fagyosszentek közé sorolja. Az Orbán-napi hideg a szőlőnek árt leginkább, ezért sokfelé szobrot emeltek számára, és ezen a napon körmenetben keresték fel. A szőlőtermelő falvak a szőlőhegy védelmét és a bő termés biztosítását várták tőle. *Söpri a termés a faggyal* – mondják Topolyán. Baranyában úgy vélik, vigyázni kell, mert Orbán lecsípi a kukoricát. A Muravidéken hallani: *Míg Orbán a kemence hátán ül, addig nem hagyjuk el a nadrágot*, mert még rossz időt hozhat.

MÁJUS 28. EMIL NAPJA

A Muravidéken ettől a naptól kezdve nem szabad kendert vetni, pedig a kenderre mindig és minden földműves háztartásban nagy szükség volt. Nemcsak vásznat szöttek belőle, a vászonból pedig ruhaneműt, asztalneműt és mászt készítettek, hanem gyógyírként is szolgált embernek, állatnak. Doroszlón pl. kendermagot etettek a gilisztás gyerekekkel, lóval. A kendermagtól elment a gilisztá. A lónál igen hatásosnak bizonyult, ha a kendermagot rozsdával keverték.

MÁJUS 31. PETRONELLA NAPJA

Ha Petronella derűs napra ébred, jó kendertermés lesz, volt az általános muravidéki megfigyelés. A háziasszonyok a mák virágzását is figyelemmel kísérték, mert ha bőven virágzik a mák, szalonna lesz bőven, de zsír is a főzéshez. A szalonnát sebek gyógyítására is fel lehet majd használni. De nemcsak gyógyít, hanem az időjárást is mutatja a szalonna. Ha csöpög, mindenki tudja, hamar megjön az eső.

PÜNKÖSDI ÜNNEPKÖR

Áldozócsüörtők: Jézus mennybemenetelének ünnepe, a húsvétot követő negyvenedik nap. Nevét onnan kaphatta, hogy az egyház a húsvét környéki, évi egyszeri kötelező áldozás határidejéül valamikor ezt a napot adta meg. Sok templom búcsúnapja.

PÜNKÖSD

A húsvétot követő ötvenedik nap. Pünkösöd az egyház születésnapja.

Pünkösöd a tavaszi időszak és az egyházi év harmadik fő ünnepe. Az ószövetség idején aratási ünnep és a sínai-hegyi szövetségekötés emléknapja volt. Elnevezése a görög pentekoszté, az ötvenedik szóból származik, mivel húsvét után az ötvenedik napon van a helye a naptárban. A húsvéthoz alkalmazkodó pünkösöd is tehát mozgó ünnep a niceai zsinat (Kr. u. 325.) határozata óta.

A pünkösödhöz fűződő legarchaikusabb szokás a pünkösdi királyválasztás. A pünkösdi királyt – akit versenyjátékokkal, főleg lóversennyel, bothúzással választottak ki – egy évig a legények vezetője, bírása volt, hivatalos min-

den lakodalomba és összejövetelre, mulatságra. Minden kocsmában „ingyen rovása” volt (vagyis a község fizette a fogyasztását), lovát, marháját társai őrizték, apróbb vétségeiért pedig testi fenytéssel nem illették. A legények engedelmességgel tartoztak neki. (Európa jelentős részében a középkor óta választanak pünkösdi királyt.) A pünkösdi királynéjárás a Dunántúlon még napjainkban is élő népszokás, ha nem is eredeti tartalmában és formájában. A lényege a kislányok termékenységvarázslással egybekötött köszöntése. A köszöntés négy főmozzanatból áll: négy kislány vezet egy ötödiket, majd egy házhoz érve, az udvaron megállva a kiskirályné feje felett kendőt feszítenek ki. Énekelve körbe járák a királynét és végül termékenységvarázsló mondóka kíséretében felemelik. Az ünnephez énekes, táncos, dramatikus gyermekjátékok is kapcsolódhatnak, amelyek egyik legismertebb szövegmotívumát szinte minden magyar gyermek ismeri még napjainkban is. Ez a *Bújj, bújj zöld ág* című dalocska. A legszebb kislányt választották meg kiskirálynénak, ami nagy tisztesség volt. Mise után házról házra jártak jókívánságokkal, versekkel, énekekkel köszöntve a háziakat, virággal szórták be a szobát. A játék végén a háziak megkérdezték a lányokat: *Hadd látom a királynétokat, édes-e vagy savanyú?* Fellebbentve a díszes kendőt megcsiklandozzák a kislány állát. Ha a királyné mosolyog, de a fogát a világért sem villanthatja ki, megnyugszanak a háziak, mert jó lesz a termés. Ekkor a háziak almát, tojást, kolbászt, pénzt ajándékoztak a jókívánóknak.

PÜNKÖSDÖLÉS

Ez a szokás hasonló a pünkösdi királynéjáráshoz, de ez elsősorban adománygyűjtésre szolgált. Az Alföldön és Észak-Magyarországon volt jellemző, s nem csak lányok voltak a szereplői. Volt, ahol király és királyné párost jelenítettek meg, de volt, ahol lakodalmi menetet menyasszonnyal és vőlegénnyel. A kis leánykák fejükre pünkösdi rózsából kötött koszorút téve, fehérbe felöltözve házról-házra járnak, minden ház előtt körbe állva körülfogják a pünkösdi királynét, s midőn valahová bemennek, Dicsértessék az Úr Jézus Krisztussal beköszöntenek és kérdezik: *Szabad-e pünkösdő'nyi?* Ha nem szabad, szépen tovább mennek, ellenkező esetben pedig éneklük: *Meghozta az isten piros pünkösdi napját, mi is meghordozzuk királynéasszonykát;* vagy *Mi van ma, mi van ma, piros pünkösdi napja;* vagy *A pünkösdek jeles napján Szentlélek Isten küldötte erősítse meg szívünket.*

SZENTHÁROMSÁG NAPJA

Pünkösdi utáni vasárnap. Kultusza a barokk korban teljesedett ki. Számos szobrot állítottak tiszteletére, sok helyen pedig a templom búcsúnapja. Úrnapja: az Oltáriszentség ünnepe, pünkösdi utáni második csütörtök, körmenet.

ÚR NAPJA

Ez is mozgó ünnep, a Szentháromság vasárnapját követő csütörtök. Ezen a napon az egyház újra megünnepeli az Utolsó vacsora misztériumát, minthogy erre a nagyheti gyász miatt nem volt igazi alkalom. Az Úrnapját (*Corpus Domini*) a 13. század óta ülik meg. Az egyház szándéka szerint ez az ünnep azt hangsúlyozza, hogy Jézus mennybemenetele után is a hívek között maradt az Oltáriszentség képében. Mindenütt körmeneteket tartanak. Körbehordozzák az Oltáriszentséget, a négy égtáj szerinti, zöld ágakkal, virágokkal díszített alkalmi oltároknál megállnak, imát mondanak. A vallásos körmeneteket – különösen a középkorban – nagy vigasságok követték. Krónikások jegyezték fel, hogy 1501-ben, a budavári úrnapi ünnepségen a főtér díszes szökőkútjából bor folyt, s mindenki ihatott belőle kedve szerint. A népi hitvilág a Szentség körülhordozásának a gonoszt, a betegséget, a természeti csapásokat elűző varázserőt tulajdonít. A magyar nyelvterület katolikus vidékein e napon koszorút fonnak virágokból, elviszik a templomba, megszenteltetik. A tornácra, az ajtó fölé akasztják az úrnapi koszorút. Ha jön „a nagy idő”, három szál virágot kihúznak a koszorúból, és egyesek tűzben, mások szentelt gyertya lángjában égetik el, a hamuját a védendő termés földjébe, a szőlő négy sarkába elássák. A Balaton-felvidéken az úrnapi körmenet sátrának növényeit hazavitték és kis kereszt alakba összekötve a szőlőterület négy sarkára szúrta a szőlősgazda, ezzel is bekertelve, védve a szentelmény erejével a szőlőterületét és a szőlőtermését.

JÚNIUS – Napisten hava, Szent Iván hava

JÚNIUS 8. MEDÁRD NAPJA

Medárd az utolsó fagyosszent. Időjárásjósoló nap. A közhiedelem szerint, ha ezen a napon esik az eső, akkor negyven napig esni fog. Ha tiszta az idő Medárdkor, akkor kellemes, szép, jó nyárra lehet számítani. A népi rigmus így szól: *Medárd napján, ha esik, 40 napig mindig esik*. Szőlőtermelő vidékeken úgy tartották, hogy a Medárd napi eső nem használ a szőlőtermésnek.

JÚNIUS 10. MARGIT NAPJA

Vértanú Szent Margit ünnepe, a retek-, és káposzta-, lenvetés ideje. Retkes melléknevet Margit a Muravidéken kapta. A gazdasszonyok ugyanis azt tanácsolják, ha esik az eső Margitkor, legjobb lesz retket vetni, mert alkalmas rá az időjárás. A retket, káposztát és a lent vetették ezen a napon. A gazdálkodók szerint, ha a kukoricaszál ilyenkor eléri a szekér tengelyét, akkor azon lesz termés. Nem nyitották ki egész nap az ablakot, nehogy sok légy legyen az éven. Monostoron úgy tartották, hogy „Margit asszony” minden konyhába beereszt egy kötővel a legyekből.

JÚNIUS 13. PÁDUAI SZENT ANTAL NAPJA

A háziállatok patrónusa, az egyház legfőbb „alamizsnás” mestere. Dologtiltó napnak tartották. Páduai Szent Antal ünnepét a ferences rendi szerzetesek terjesztették hazánkban. A templomokban gyakran látni szobrát adománygyűjtő perselyekkel. Ezen a napon nem fogták be az állatokat, vagy láncon hajtották át, hogy erősek legyenek, mint a lánca. Az emberek Páduai Szent Antalhoz imádkoztak, hogy megőrizze állataikat a vadállatoktól. Helyenként dologtiltó nap volt. Az asszonyoknak, nem volt szabad lisztet nyúltni, nehogy kelések legyenek a kezükön. Bács-Bodrog vármegyében férjjósoló napnak tartották a lányok.

JÚNIUS 14. ÉLIÁS NAPJA

Háztetőket tépett le, kocsikat borított fel, fákat csavart ki tövestül régen a dühöngő szélvihar Éliás napján. Somlón is emlékeznek olyan esetre, hogy hordókat döntött fel és görgetett le a vihar, sőt boros szekeret is magával ragadott a mély dűlőutakon lehömpölygő áradat. Már hajnalban lehetett következtetni a beálló időváltozásra. Ha a kelő napot szürke felhő övezte, biztosan megérkezett délutánra a neve napját ünneplő Éliás. Már hajnalban lehet következtetni a beálló időváltozásra, mondják Borús Rózsa topolyai adatszolgáltatói. Ha a kelő napot szürke felhő övezi, biztosan megérkezik a neve napját ünneplő Éliás. Különben Éliás olyan buta, azt sem tudja, mikor van a neve napja. De mikor rájön, akkor úgy örül, hogy összehajtja az eget a földdel, akkora lármát csap. Éliás zajos, viharos öröme ellen a régi topolyai öregek szentelt gyertya gyújtásával védekeztek.

JÚNIUS 15. VIDA – VID – VITUS NAPJA

Mindenütt azt tartják, hogy most fordul meg az időjárás. A rákok – a muravidékiek szerint – e napon kijönnek a folyó partjára, várják a változást. A Vid-napi időjárás termésjósoló is. Jó idő esetén jó termés, rossz idő után rossz termés várható. Ha Szent Vid napján eső esik, hibás lesz az árpa, mondogatták már régóta. Vitus napján rendszerint viharos, zivataros az idő, ilyenkor gyertyát gyújtottak. Vid vértanú, szent életét a *Martyrologium Hieronymianum* 450 táján említi, más források szerint 303 táján halt vértanúhalált. Legendája szerint Szicíliában született pogány szülőktől. Vitus a vitustánc, nyavalyatörés, örvény, hisztéria, kígyócsípés, kutyaharapás esetében segít.

JÚNIUS 24. SZENT IVÁN NAPJA

A nyári napforduló ünnepe, a szertartásos tűzgyújtás egyik jeles napja. A szegedi kirajzású falvakban e napot Búzavágó Szent János napjának szokták emlegetni. A nyári napfordulat napja ez, melyet ősidőktől fogva Európa-szerte lángoló tűz gyújtásával ünnepeltek. A tüzet háromszor kellett átugrani, hogy a tűz tisztító ereje átjárja az illetőt. Ez a Szent Iván vigíliáján, estéjén Európa-szerte gyakorolt kultikus-játékos célú tűzgyújtás és a tűz átugrása a tűz tisztító, gyógyító, termékenyítő, szerelemvarázsló erejébe vetett archaikus hiten alapult. Június 24. előestéje volt a szertartásos tűzgyújtás legfontosabb időpontja. A más időpontokban gyújtott ünnepi tüzek népszerűsége nem vetekedhetett a nyári napforduló időpontjában gyújtott tűzzel. A tüzet azért gyújtják – a falun kívül, dombon, temetőben –, hogy a gonosz szellemeket, sárkányokat elűzzék. Ezért a tűzzel csontokat, szemetet égetnek, hogy nagy füstje legyen. (*Mintha az ördögnek akarnának tömjénezní.*) A tüzet a lányok át szokták ugrani, ebből jósolnak férjhezmenetelükre vonatkozóan.

A szokás a XVI. században már általánosan ismert volt. Szintén a XVI. sz. óta ismert ez a szólás: *Hosszú, mint a szentiváni ének*. Heltai Gáspár 1570-ben ezt írta: „Hallottam, hogy igen hosszú a Szent Iván éneke, hogy az ördög megkezdvén, el nem végezhetette, hanem megfulladt rajta.” A XIX. századtól a magyar proverbiumgyűjtemények a szólást a tűzgyújtást kísérő több részes, igen szép rítusének-sorozatra vonatkoztatták, mely a Nyitra környéki magyarok közt volt ismeretes. Akárcsak a pünkösdlő ének, ez is gazdag mitikus motívumkincset ölel át. A szentiváni tűzgyújtáshoz sokféle hiedelem fűződött. Bod Péter feljegyzése szerint (1750-es évek) üszögöket vittek a gyermekek, és felszúrták a káposztáskertben, hogy a hernyó a káposztát meg ne egye, vagy a vetések közé, hogy a gabona meg ne üszkösödjék. A tűzugrás alkalmából a tűzbe dobott gyümölcsnek gyógyító erőt tulajdonítottak. Szokás volt mezei virágokból, füvekből koszorút kötni s ezt a ház elejére akasztani, tűzvész ellen.

JÚNIUS 27. LÁSZLÓ NAPJA

László időjósnap, figyelik is az időjárást. Muravidék népe azt tanácsolja: *Jól figyeld meg László napját, Jó előre megjósolja az idő járását.*

JÚNIUS 29. PÉTER-PÁL NAPJA

Szent Péter és Pál apostolok vértanúhalálának feltételezett napja. Péter-Pál napja az őszi ünnep, az aratás kezdő időszaka. A Muravidéken megkezdik aratni a rozsot. Szabadka, Kispiac, Bánát, Muravidék, Szlavónia, Szerémség, Baranya népének tapasztalata szerint erre a napra már megszakad a búza gyökere, szőkül, zsendül, pár hét múlva lehet aratni. Topolyán ilyenkor kimentek a gazdák a határba, megnézték a búzát, egy-két kaszasuhintást végeztek. Ez a nap ugyanis tilos nap, és dologtiltó.

JÚLIUS – Áldás hava, Szent Jakab hava**JÚLIUS 2. SARLÓS BOLDOGASSZONY NAPJA**

A római katolikus egyház emlékezik meg Szűz Máriának Keresztelő Szent János édesanyjánál tett látogatásáról. Viszonylag kései keletkezésű Mária-ünnep, a XIV. században vált általánossá. Boldogasszony a várandós anyák, a szegények, a szükségben szenvedők és a halottak oltalmazója. Hazánkban az aratás kezdőnapjaként tartják számon. A nap elnevezése az aratás egykori módjára utal, amikor a nők még sarlóval arattak. A búza beérése, az aratás kezdete kapcsolódik ehhez az asszonyi és vegetációs jellegű naphoz. A szegedi kirajzású helyeken (Padé, Jazovo, Csóka, Szaján, Debellács, Telecska, Horgos, Majdán, Ürményháza, Rábé, Torda, Verbica, Magyarcsernye, Udvarnok, Hetény, Kisorosz, Törökkanizsa stb.) azt tartották, hogy az asszony sarlóval arasson egy keveset, szedjen kalászt, hogy a jószág el ne pusztuljon. Az asszonyi sarlós aratás hagyománya Szlavóniában még a XIX. században is gyakorlott volt. Az asszony nyomában járó férfi kötözött.

JÚLIUS 5. SAROLTA NAPJA

A Muravidéken termésjósolónak tartják. Azt tapasztalták, hogy ha esik az eső Saroltán, nem lesz diótermés.

JÚLIUS 13. MÉRGES MARGIT, PISIS MARGIT

Az általános népi megfigyelés azt mondja, hogy Mérges Margit vagy Pisis Margit többnyire esőt, zivatart hoz, ezért kapta jelzőit is. Negyvenes nap lévén az a hiedelem, ha esik, dörög, villámlik, vihar dühöng Margit napján, akkor 40 napig ilyet várhatunk.

JÚLIUS 15. HENRIK NAPJA

Az új kenyér sütésének napja. Kipróbálják az új lisztet. Szlavónia református községeiben (Kórógy, Szentlászló, Haraszi, Rétfalu) új kenyeret sütnék az új lisztből, és úrvacsoraosztáskor vesznek belőle magukhoz.

JÚLIUS 20. ILLÉS NAPJA

Évszázados megfigyelések szerint ezen a napon, illetve e nap táján gyakoriak a viharok. E napon munkatilalom volt, mert úgy gondolták, hogy aki ilyenkor a mezőn dolgozik, abba belecsaphat a villám, a termést pedig elveri a jég. Doroszlón azt vallják, hogy Illés, Anna, Jakab három szeles nap. Ezeken a napokon vihar vagy szél dühöng. Ha az egyikén nem, akkor a másikon: *Illés meg Jakab Annát kergeti, Illés rossz, mert áldást nem hoz.*

JÚLIUS 21. DÁNIEL NAPJA

A Muravidéken zivataros napnak tartják. *Zivatart hoz Dániel* – fogalmazták meg a regulát.

JÚLIUS 22. MÁRIA MAGDOLNA NAPJA

Mária Magdolnából, a bűnbánó szentből Jézus hét démont űzött ki az evangéliumok tanúsága szerint, ezután Mária Magdolna csatlakozott Jézushoz. Jelen volt a keresztre feszítésekör és halálakor, valamint a keresztről való levételekor és eltemetésénél. A bűnbánók, a megtért bűnösök, a foglyok, az eltévelyedettek, az asszonyok, fodrászok, fésűkészítők, kertészek, kádárok, szőlészek, borkereskedők patrónája. Megvéd a szembetegségektől, a pestistől, a féregtől, és a szőlőt pusztító zivataroktól. Mária Magdolna dús hajával Krisztus lábát törölgette, ezért szokás volt a kislányok hajából egy keveset levágni, hogy még hosszabbra nőjön. Időjárásjósó hiedelem kapcsolódik ehhez a naphoz: úgy hitték esnie kell az esőnek, mert Mária Magdolna siratja bűneit. *„Mária Magdolna elpityeredik, de nem sír soká.”* Ez a nap is még zivataros. Termésjósó is. Azt mondják a Muravidéken: *„Ha eső esik bőven terem a vetemény, de rosszul terem majd a dió meg a mogyoró.”* Szájában tiltó nap is. Sem sütni, sem mosni nem ajánlatos ezen a napon.

JÚLIUS 25. JAKAB NAPJA

Szent Jakab az apostolok közül elsőként szenvedett vértanúhalált. Jakab az első apostolok egyike és Péter mellett Jézustól kiváltságos szerepet kapott. Eredetileg ő is halász volt a Genezáreti-tónál. Egyik legelső tanítványnak szegődött, majd Jézus apostollá választotta maga mellé. Ő a búcsújárók, utasemberek, hajósok védőszentje. A néphagyomány szerint Jakab napra kellett learatni a zabot, mert ami kint marad az elvész. A Jakab napi időből jósoltak a várható téli időjárásra. Tápén a Jakab-napi északi szélből hideg telet jósoltak. A tiszta éjszaka bőség a kertben. A délelőtti időjárás a karácsonyi, a délutáni a karácsony utáni időjárást mutatja meg. Ha sok gomolyfelhő gomolyog az égen, akkor sok és nagy hóra kell számítani a télen. Ha igen fényes a nap, nagy hideg lesz, ha esik az eső, hideg lesz, ha süt a nap és esik, jó idő lesz. Jakab zivatart hozó kedvére utal Doroszló megfigyelése: *Jakab, ha marokra találja a zabot, akkor szétszórja. A zab aratását Jakab-napig be kell fejezni, mert ami gabona Jakab-napig kint marad, az kint is veszik.* A szőlőtermesztők szerint e napon abbahagyja a szőlő a növekedést, édesedni kezd.

JÚLIUS 26. ANNA NAPJA

Szűz Mária édesanyjának ünnepe. Szent Anna a gazdasszonyok, bányászok, szabók valamint a járványos betegségben szenvedők, haldoklók egyik pártfogója. Különösen tisztelt védőszentje volt a katolikus asszonyoknak, főként a meddő és terhes és szülő nők foháskodtak hozzá pártfogásért. Kultusza a középkorban a keddi naphoz kötődött. Több vidéken a meddő asszonyok a keddet megböjtölték. A Szent Annának szentelt kedd sok helyen évszázadok óta asszonyi dologtíltó napnak számított. A hagyomány szerint Anna nap szakad meg a virágos kender töve, ezért ilyenkor kezdték a felszedését. *Anna asszony reggelre már hűvös, ne játssz vele!* – mondják Topolyán. Nagy eső szokott esni e napon. Mindenféle rovar, légy előjön, éppen ezért csukva kell tartani az ajtókat, ablakokat. Az Annák ugyanis kötényükben hordják a legyeket, bogarakat, s ahol nyitva találják az ablakot, ajtót, beöntik a bogarakat. Egész évben nem lehet majd tőlük megszabadulni. Doroszlón is, mint Topolyán, Annához fűzik a legyek szaporodását.

JÚLIUS 30. ABDON NAPJA

Ha ezen a gonoszjáró napon a gyümölcsfát fejszével megkopogtatják, kipusztul – tartják Baranyában és Bánátban. Egyébként ez a nap a házi férgek, különösen a patkány kiűzésére alkalmas. Jó lesz már gondolni a közeledő ősze, télre és megszabadulni a házi tisztátalanságoktól, vélik a háziasszonyok Baranyában és Bánátban.

ARATÁSI SZOKÁSOK ÉS HIEDELMEK

Július az aratás hónapja. A kenyérgabona betakarításának sikerét számos hiedelemmel és szokással igyekeztek biztosítani. A munkát foháskodással, imádsággal, kalapemeléssel kezdték. A munkánál használatos eszközeit a templomkertben gyűjtötték össze, ahol a pap megszentelte. Az aratók a búzatábla szélén letérdeltek, keresztet vetettek. Az első learatott búzaszálnak, az első kévének nagy jelentőséget tulajdonítottak. Amelyik baromfi ebből evett egészséges és termékeny lett, ha az arató derekára kötötte, elűzte a fájdalmat, vélték a hiedelmek szerint. Az aratókat elsőként meglátogató gazdát a learatott gabona szalmájával megkötözték, és csak akkor engedték szabadon, ha borral vagy pénzzel kiváltotta magát. A legtöbb hagyomány azonban az aratás végéhez kapcsolódik. Egy kis darabon talpon hagyták a gabonát, hogy jövőre is biztosítva legyen a jó termés. Az utolsó kévéből készült az aratókoszorú, amit a gazdának váltság ellenében nyújtottak át. Az aratókoszorút a mestergerendára akasztották, és vetéskor a koszorúból kimorzsolt szemeket a vetőmag közé keverték. Az utolsó kalászból egy kis csomót mindenki hazavitt. Az aratókoszorú különféle formájú és nagyságú lehetett: korona, csigaszerű, koszorú alakú. A magának arató család nem rendezett ünnepséget. Az aratóbálokat elsősorban az uradalmakban rendezték. Sokféle aratási ünnepélyt is rendeztek, ahová az aratók aratással, búzával kapcsolatos dalokat énekeltek: *Arass rózsám, arass, megadom a garast. Ha én meg nem adom, megadja galambom.*

AUGUSZTUS – Újkenyér hava, Kisasszony hava**AUGUSZTUS 1. VASAS SZENT PÉTER NAPJA**

Szent Péter ünnepe, annak emlékére, hogy egy angyal kiszabadította Heródes börtönéből, ahol láncra verve őrizték. Péter napja a Muravidéken a szőlőtermelőknek dologtíltó nap, mert úgy vélik, a szemek lehullanának a fűtről. Ha ezen a napon esik az eső, akkor bőséges kukoricatermés várható, de ha nem esik, *gyűhet a Duna vize is, nem lesz kukorica.*

AUGUSZTUS 4. DOMONKOS NAPJA

Domonkos napjáról csak azt tudjuk, hogy a bánátiak szerint ellentétes téli időmutató nap, azaz más lesz a téli időjárás, mint a Domonkos napi.

AUGUSZTUS 7. DONÁT NAPJA

Donát ókeresztény vértanú (meghalt 361-ben), a szőlőskertek, szőlősgazdák védőszentje. A szőlő különös gondoskodást igényel, s ezért a régiek igyekeztek minél több szent segítségét igénybe venni. Donát attribútuma a törött kehely. Donáthoz különösen a villámcsapás, jégeső távoltartásáért imádkoztak. A szőlőkben szobrot, kápolnát állítottak neki. A falvakban, városokban a templomok harangjait többnyire neki szentelték. Leghíresebb a kassai dóm 16. századi nagyharangja, amelyen Szent Donát képét is megörökítették, nyilvánvalóan abban a hitben, hogy a harangzúgás „visszaveri” a mennydörgést. Egy legenda szerint 1652-ben ereklyéit a bortermő Rajna-vidékre hozták Rómából, a kísérő papba belevágott a villám, de egy haja szála sem görbült meg, s ezt a szent ereklyéinek tulajdonították. Annyi bizonyos, hogy a német eredetű hiedelemkör kialakulásában Donát nevének Donar, Donner, azaz Thor germán viharisten nevéhez való hasonlósága főszerepet játszott.

AUGUSZTUS 10. LŐRINC NAPJA

Lőrinc napja a népi hiedelem szerint az utolsó fürdőnap, mert már hideg a víz. A kígyó is már elbújik. Ha nem bújik el, akkor el akar pusztulni, a kerékvágásba fekszik, hogy ott lelje halálát, hiszik a muravidéki Göntérházán. Ezek a hiedelmek azonban a szeptember ötödikei Lőrinc-naphoz fűződő hiedelmek, naptári félreértés eredményei. Mint rámutatónap a félreértés következményeképpen mutatja meg az őszi időjárást.

AUGUSZTUS 15. NAGYBOLDOGASSZONY NAPJA

Ezen a napon Mária mennybemenetelét ünnepli az egyház. Nagyboldogasszony napja sokfelé búcsúnap. A moldvai magyarok e napon mindenféle virágot, gyógynövényt szenteltek, hogy majd ezzel füstöljék a betegeket. A Muravidéken dologtíltó nap, nem szabad sütni, mert a tűz kitör a kemencéből. A Drávaszögben azt tartották, hogy ezen a napon keresztet kell vágni a gyümölcsfába, hogy egészséges legyen, és sokat teremjen. A nap időjárása termésjósló is. Ha a „nagyasszony” fénylik, jó bortermés van kilátásban. A két asszony köze (augusztus 15. – szeptember 8.) varázserejű időszak. Ekkor kell szedni a gyógyfüveket, ki kell szellőztetni a hombárt, a téli holmit, a ruhafélét, hogy a moly bele ne essen. A hiedelem szerint ez időszakban ültetett tyúk összes tojását kikölti. A búzát is ekkor kell megszellőztetni, hogy ne legyen dobos, ne essen bele a zsizsik. Nagyboldogasszony az egyházi év legnagyobb Mária-ünnepe. A Nagyboldogasszony elnevezés kizárólag a magyar nyelvben, magyar szóhasználatban létezik, az egyház e napot hivatalosan Szűz Mária mennybemeneteleként ünnepli. Magyarországon nagy egyházi ünnep annak emlékére, hogy a szent király az országot Szűz Mária oltalmába ajánlotta.

AUGUSZTUS 18. ILONA NAPJA

Asszonyi dologtíltó nap. A Muravidéken, Göntérházán nem szabad kenyeret sütni, mert aki süt kenyeret, az számítsa rá, hogy a kiscsibéi eldöglenek. A Bácskában kotlóültetésre, kenyérsütésre üres nap ez, azaz nem szabad kotlót ültetni, csirkét keltetni, kenyeret sütni, kemencét befűteni, mert megbetegszenek, elhullanak a csirkék.

AUGUSZTUS 20. SZENT ISTVÁN NAPJA

Államalapító királyunk ünnepe. Mária Terézia 1774-ben országos ünneppé nyilvánította. Első alkalommal 1818-ban rendeztek ünnepélyes körmenetet, Szent István jobbjának a tiszteletére. Ehhez a naphoz köthető az aratási felvonulás megrendezése. A kalászköböl kötött koszorút vivő lányokat a lovaskocsikkal követték a többiek. Első útjuk a templomhoz vezetett, ahol hálaímeit mondtak az aratás befejezésére.

Augusztus huszadika az új kenyér ünnepe is. Úgy tartják, István napkor mennek el a gólyák, ehhez a naphoz kötötték a málnaszedés idejét. Ha jó az idő Istvánkor, akkor bőséges gyümölcstermésre készülünk, de ha rossz idő járja, gyenge termést várunk. Ha a cséplés befejeződött, akkor tartották általában Magyarországon a dologvégző

ünnepséget. Ezen a napon általában mindenütt az új búzából őrölt lisztből sütik az új kenyeret. A bort, búzát, békességet, mint a kívánt bőség és a nyugodt munka jelképét mondogatták. Általános megfigyelés szerint a nyári István negyvenes nap. Ez azt jelenti, hogy 40 napig olyan idő lesz, mint ezen a napon.

AUGUSZTUS 24. BERTALAN NAPJA

Bertalan apostol ünnepe, aki a szücsök és csizmadiák védőszentje volt. A Bertalan-napkor köpült vajnak gyógyító erőt tulajdonítottak. Bertalan napját sokan őszkezdő napnak, a kánikulát végző napnak tartják. Több jelére is felfigyelhet az ember a természetben. A golyák hosszú útra készülnek, a halak már nem nőnek, csak híznak, az elpusztulni akaró kigyó nem bújik be a földbe, mint a többi, hanem a kerékvágásba húzódik, hogy eltapossák. A szőlőkben elszaporodnak a seregélyek, meg kell tehát kezdeni a seregélyek üldözését. Kerepelnek, zajt ütnek, mert különben oda a termés, kicsipkedik a szemet a hívatlan vendégek.

SZEPTEMBER – Földanya hava, Szent Mihály hava

SZEPTEMBER 1. EGYED NAPJA

E napon kezdték meg a búza, rozs vetését. A néphit szerint, aki Egyed napján veti el a búzát bő termésre számíthat, ez volt régen a disznók „hízóba fogásának” napja is. Ehhez a naphoz is kapcsolódnak időjárásjósló mondások: például ha Egyed napján esik, akkor esős lesz az ősz is, gyenge lesz a tél és bő lesz a kukoricatermés. Ha viszont szép az idő, az ősz is kellemes, a bor jó ízű, ízletes, „itatós” lesz. Ehhez a naphoz kapcsolódó, többfelé ismert tréfás találós kérdés: *mikor van a túrós csusza nevenapja?* Egyed napján. Ünnepe naptári helye miatt is többfelé őszkezdő napnak számít. Egyes erdélyi református magyar szórványokban a múlt században ezen a napon, a jószágoltalmazó Egyed ünnepén álltak szolgálatba a fő pásztorok. Ettől kezdve hat hétig *nem vettek tisztát magukra*, és minden pénteket megböjtöltek. E naptól kezdve nem szabad a szőlőskertben szekérrel járni, sem abroncsos edényt hordani. Virradat előtt a gazda meztelenül körüljárja a szőlőjét, négy sarkán összeköti a gallyakat, hogy ezzel elzárja a gonosz elől. A Tizennégy Segítőszent egyike. Főleg a bűnösök szószólójaként, a szoptató anyák védőszentjeként, szórványosan a jószág patrónusaként tisztelték. A középkori egyházban köménymagot szenteltek az ő nevében a jószág betegsége, megrontása ellen.

SZEPTEMBER 4. ROZÁLIA NAPJA

Rozália a katolikus barokk népeletnek egyik legjellegzetesebb alakja, az egykorú járványos betegségek kiemelkedő hazai védőszentje. Életéről keveset tudunk, csak annyit, hogy egy barlangba visszavonultan élt, és itt is halt meg. A földre feküdt, bal karját tette vánkosul a feje alá, jobbával pedig a feszületet tartotta. Legtöbbször így ábrázolják. Szűz Szent Rozália himnusza még a múlt század kolerajárványainak idején is egyike legkedveltebb, ponyván is számtalanszor megjelenő régebbi ájtatosságainknak. *Idvez légy Szent Rosalia, Pestis ellen orvosság, Szűzességnek szép rósája, Egész élted tisztaság.* Rozália, népies alakváltozataiban Rozi, Rúza, Rozáli, még a közelmúltban is egyike volt a legkedvesebb paraszti nőneveknek. A kultusz virágjában ezzel iparkodtak Rozália segítségét megnyerni, hogy nevének viselőjét oltalmazza meg a bajtól, a járványos betegségektől.

SZEPTEMBER 5. LŐRINC NAPJA

Lőrinc napra már a déli fekvésű szőlőkben elkezdtek érni a kései érésű szőlőfajták is. Minden jel az időjárás fordulására, a lassan beálló ősze mutat. A nap időjárásából következtetni lehet az ősze: ha szépen süt a nap, hosszú, kellemes őszi napok várnak ránk. Lőrinc rontónap. Belepisil a szabad vizekbe, nem is lehet többé fürdeni a szabadban. Belehugyozik a dinnyébe is, ezért lucskos, íztelen lesz a nyári fajta dinnye.

SZEPTEMBER 8. KISASSZONY NAPJA

Kisasszony napja, más néven Kisboldogasszony napja, az egyházi naptár szerint Szűz Mária születésének ünnepe. A XI. század óta tartják számon. Az egész magyar területen kedvelt búcsúnap. Egyes helyeken ezen a napon kezdtek meg a gabona vetését. Kisasszony napjára virradó éjszaka kitették a vetőmagot, hogy az Úristen szentelése fogja meg. A hiedelem, hogy az ilyen búza nem üszkösödik meg, és bőven terem. Ez a nap jelezte a dióverés kezdetét, és a fecskék útra kelését is. Ha ezen a napon esett, és bugyborékos volt, csapadékos őszt vár ránk a néphit szerint. Sokfelé ez a nap a cselédek szolgálatba lépésének az ideje is. Hegyvidékeink parasztsága úgy véli, ha Kisasszony napján nem köszönt be az éjszakai fagy, akkor hosszú, meleg lesz az őszt. Ennek különösen a szőlészek szempontjából van nagy jelentősége, hiszen a régi mondás szerint is: *Szeptemberi meleg éjszakák finom bort érlelnek. Ha hidegre fordulnak Máriák, savanyúak lesznek.* Ezen a napon a hívő asszonyok kimennek a napfelkeltét várni, mert az arra érdemesek a fölkelő napban megláthatták Máriát. Ősi pogány őszezdő nap. A fecskék is összesereglettek, hogy melegebb égtáj felé repüljenek, ezért nevezik ezt a napot „fecskenhajtó Kisasszonynak”. Dologtöltő nap lévén, az asszonyok sem dolgoznak, különösen a fonás tilos.

SZEPTEMBER 12. MÁRIA NAPJA

Szűz Mária neve napja. Számos templom, kápolna helyezte magát Mária nevének oltalmába, ezért egyes vidékeken a búcsú napja. Ez jó alkalom volt a vendégségre, amikor messziről is eljöttek a családtagok egymást meglátogatni, nagy volt a sütés-főzés. Megjelentek a vásárosok is, úgyhogy a búcsú igazi népünnepély volt. A Mária keresztnév igen kedvelt volt a parasztság körében, és máig gyakran előfordul. A kultusz azonban német, illetve németes jellegét máig megőrizte. Kunsziget öregjei szerint, ha ezen a napon szép az idő, akkor a vénasszonyok nyara hosszú és derűs lesz.

Az újkorban Bécs felszabadulása után vált a török alóli felszabadulás ünnepévé, kultusza a XVIII. századtól a magyar területen rohamosan terjedt. A kultuszt a passauai Máriahilf (Segítő Boldogasszony) kegykép ihlette. A hagyomány szerint 1683-ban Lipót császár Bécs ostroma alatt e kegykép előtt imádkozott a győzelemért.

SZEPTEMBER 15. HÉTFÁJDALMÚ SZÜZANYA

Mária anyai fájdalmára való emlékezés. Költészetünk egyik legrégebbi emléke az Ómagyar Mária-síralom ennek a kultusznak állít emléket.

A Pieta mint az isteni és emberi szenvedés megfoghatatlan szimbóluma, a középkor végének alighanem leg-egyetemesebb áhítatforrása lett. A pápai búcsú kiváltságok feltétele lett, hogy a Krisztus kínszenvedéséről és Mária keserűségéről szóló imádságokat a Pieta előtt kell végezni. Ez eleinte a feszületet is jelenthette, de legáltalánosabban és később kizárólag a Mária ölében nyugvó halott Krisztust. Szokás a Fájdalmas Szűzet halott Fia nélkül, pusztán hét törrel vagy karddal átvert szívvel is ábrázolni. Sajátos egri szőlőműves terminus: „fájdalmasra szed”, vagyis már a fájdalmas búcsúra megszüretel. A szőlőszedést befejező szüreti mulatságot hazánk minden szőlőtermő vidékén megtartották. A táncmulatság helyét, az épületet, a sátrat, lugast szőlőfürtökkel díszítették fel, s aki lopott a szőlőből, annak büntetést kellett fizetnie. Ott, ahol ilyen közös szüreti mulatságot nem tartottak, a szüret befejezését ünnepi vacsorával ünnepelték, amelynek elengedhetetlen része a mai napig is a birkapaprikás.

SZEPTEMBER 18. PÉTER NAPJA

A Muravidéken Péter időjárását is kíváncsian figyelik, hisz a nyakukon van a vetés, márpedig *40 napig olyan időt várj, mint Péterkor.* Ha esik, két ökörrrel, de sokszor négygyel sem tudsz kievickélni a sárból, tapasztalták a mura-vidéki falvakban.

SZEPTEMBER 21. MÁTÉ NAPJA

Veszelszki Antal 1799-ben kiadott *Száz esztendőös kalendáriumában*, amit a falusi majoros gazdáknak ajánlott, és adott ki az év 12 hónapjának kalendáriumi szokásairól és tanácsaival, azt írta „Rövid paraszt Praktika”-ként: *Ha Máté napján tiszta idő legyen, a bornak esztendőre nagy bőséget várják*. Ezen a napon Máté evangélistára emlékezünk. Vámszedő volt, mielőtt Jézushoz csatlakozott volna. Ábrázolásain ifjú alak áll mellette, mert evangéliumát Jézus nemzetségfájának elmondásával kezdi. Olykor könyvet, alabárdot adnak a kezébe. Több Vámos elnevezésű falu választotta patrónusának a vámon ülő Mátét. Sok vidéken ez a nap jelezte az őszi búza vetésének kezdetét. Ezt a munkát férfiak végezték. Máig élő hagyomány az ültetésre váró búza szentelése. A vetés régebben szinte országszerte karácsonyi abroszból vagy házi szövésű sütőabroszból történt, ugyanabból, amelynek vásznából az aratógatya is készült. A gazda ilyenkor ügyelt szavaira, szinte szótlanul dolgozott, s a munka végeztével magasra dobta a vetőabroszt, hogy akkorára nőjön a búza. A Máté napi időjárásból a szőlősgazdák jó idő esetén jó borteremésre számíthattak.

A régi szegedi öregek vetés előtt imádkoztak. *A vetőmagra keresztet vetettek: „Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe elvetöm, szaporodj!”* Göcsejben az első szántás első fordulóján a gazda az ekeszarvára akasztotta az olvasóját és imádkozott. Vetésnél pedig a múlt század elején a magvető megmosta a lábát és tiszta fehérneműt vett magára. Nyelve alá három búzaszemmet tett, és egészen a vetés elvégzéséig ott is tartotta. Ha szóltak hozzá vagy köszöntek neki, nem válaszolt. Mint mondták, azért, hogy a madarak nyelve leragadjon, és ne kapjanak rá a vetésre. A bánáti katolikus bolgároknál a vetőmagot szenteltvízzel hintették meg. Hitük szerint a hétnek azon a napján jó vetni, amelyen az ember Péter és Pál ünnepe után először látja meg a Fiastyúkot.

SZEPTEMBER 25. GELLÉRT NAPJA

Gellért (meghalt 1046.) Csanád első püspöke volt. Bencés szerzetesként hazánkba, Szent István udvarába jutott, majd a király tanácsadója, Imre herceg nevelője lett. Később a bakonybéli remeteségbe vonult vissza, de közben a király őt emelte a csanádi püspöki székbe. Szent István halála után, a vallási és trónviszályok idején Gellért a lázadók kezére került, őket ölték meg, letaszítva a Duna melletti, később az ő nevét viselő magas hegyről. Holttestét Csanádra vitték, egyik ereklyéje a szegedi Fogadalmi Templomban látható.

Szent Gellért hegye a hazai mondavilágban a boszorkányok gyülekezőhelye. Egy budai szőlőmunkás mondta a múlt század végén, hogy még most is vannak boszorkányok a hegy belsejében. Topolyán az ördöggel szövetségre lépni akarók éjszakája Gellért éjszakája. Aki el akarja sajátítani a boszorkánytudományt, az ezen az éjszakán éjfélkor menjen a keresztútra, vigyen magával krétát, húzzon vele maga köré kört, hogy védve legyen. A körből tárgyalhat azután az ördöggel, akit arról ismer fel, hogy tüzes nyelve van, a szeme világít, iszonyatosan fekete és kénköszagú, bűdös. Ha megkapta a „tudományt”, a boszorkányságot, akkor öregasszony képében vagy fejetlen ló, óriási bakmacska, parázsló szemű vörös kutya, anyadisznó, és még ki tudja, minek a képében nem, kísérthet, okozhat kárt, bajt a másik embernek.

SZEPTEMBER 29. MIHÁLY NAPJA

Szent Mihály arkangyal ünnepe. A hagyomány úgy tartja, Szent Mihály a túlvilágra költöző lélek bírója, kísértőrőtsa. Ezzel függ össze a hordozható ravatal Szent Mihály lova elnevezés is. Torockó népe szakrális szemlélete szerint a halál és temetés Szent Mihály gondviselésében inkább menyegző, mint fekete gyász. A halottnak ősi szegedi hiedelem szerint Szent Mihály a vőfélye, ő kéri ki és viszi a menyasszonyt, az emberi lelket az örök menyegzőre, Urának örömébe. Az ő oltalmára bízák, amikor a Szent Mihály lova néven emlegetett ravatalra téve, utolsó útján a sírhoz kísérik. Tápai szólás szerint aki meghalt, azt *mögrúgta a Szent Mihály lova*. Az eszköz és kifejezés egyébként országszerte ismeretes. Szent Mihály naphoz sokféle időjárással kapcsolatos hiedelem fűződik. Ha Mihály itt találja a fecskéket, akkor hosszú-szép ősze lehetett számítani. A pásztorok az állatok viselkedését kísérték

figyelemmel, s abból következtek a várható időjárásra. A természetben, az időjárásban is változás áll be, Szent Mihály napja az őszi napéjegyenlőség tájára esik, mintegy ott áll a tél kapujában. *Szent Mihály-nap után egyicce víz, két icce sár. Egy göcseji mondás szerint Szent Mihály öltöztet, Szent György vetkőztet.* Szamosháton pedig azt mondják, hogy *aki Szent Mihály-nap után szalmakalapban jár, attól nem kérnek tanácsot.* A juhászok úgy tartották, *ha Mihály éjszakáján összefekszik a birka, akkor nagy tél lesz, ha pedig szét, akkor enyhe. Az idő hidegebbre fordul, a bánátiak szerint megszakad a fű gyökere.* Úgy is mondják, hogy *Szent Mihály nap után harapófogóval sem lehet kihúzni a füvet.* A palicsiak szerint *a hal a víz fenekére húzódik, nincs többé halfogás.* Ez a nap a kisleányok kezdetét is jelentette. Ez az időszak Szent Mihály napjától Katalin napjáig tartott. A gazdálkodóknak a számadás napját is jelentette, a pásztorok hazahajtották az állatokat, elszámoltak, kezdetét vette a kukoricatörés. Valamikor eddig legelt a Szent György napkor kieresztett marha a pusztán. Dunántúlon ez a nap a gulyások jelentős ünnepe volt. A pásztorok Csíksban ekkor térnek vissza a havasokról, és télire gazdáik gondviselésére bízzák a jószágot. A juhászok is ilyenkor adják át a juhokat, kapják meg a bérüket, és a többi cselédhez hasonlóan vagy újból elszegődnek a régi gazdához, vagy új gazda után néznek. A szegődtetés, a „váltakozás” napja Szent Mihály napja. A cselédek ekkor változtatnak helyet, ekkor költözködnék. Ekkorra már megforrt a déli szőlőhegyek – az évi átlagnál korábban szüretelt – szőlőinek bora. Ezért hívták a dél-magyarországi területeken Borszűrő Szent Mihály napjának az egyébként a gazdasági év szempontjából mindenhol az országban oly jelentős napot. Ekkortól lehetett szűrni a bort, ekkortól kezdődhetek a lakodalmak. Sok helyen – elsősorban az Alföldön és Eger környékén – Szent Mihály napja a szüret megkezdésének időpontja. Ennek mindent alárendeltek Eger városában: szünetelt a bíraskodás, a diákok szabadságot kaptak (igaz, szüreti munkájukat mindig elvárták). Főangyal, ill. arkangyal, a mennyei seregek fejedelme. Az egyház oltalmazója, küzdelmeinek pártfogója. Ősi hagyomány szerint patrónusa a keresztény katonának is, főleg, ha a pogányság ellen a hitért küzdenek. A világ végén harcolni fog minden hívő keresztény lélekért, hogy kiragadja a sátán hatalmából. A haldoklókat is oltalmazza, majd átvezeti őket a másvilágra. Ő teszi mérlegre az ember jócselekedeteit és gonoszságait. Mihály tehát az Utolsó Ítélet arkangyala. Hol a világítelő Krisztus társaságában, hol pedig önállóan, két kezében karddal és mérleggel jelenik meg a középkori templomaink kapubejárata fölött, vagy bent a diadalíveken. Országszerte emlékeztetések voltak a szentmihályi vásárok, amelyeket a nagyobb városokban tartottak. A távolabbi helyekről, akkor még lovaskocsival, vagy ökrös szekérrel mentek a vásárba. Így árultak a vargák, a csizmadia, a kádárok, a szíjjártók, a szűrszabók stb. Sok árus mondókával csalogatta a vevőket: *Asszonyok, asszonyok, gatyamadzag, pöndölmadzag, vékony madzag, vastag madzag, széles madzag, keskeny madzag, fehér madzag, sárga madzag, Nem dicsérem, jól megmériem, Tessék kérni!* De nemcsak azért mentek a vásárba, hogy megvegyék, amire szükségük van. Ez szórakozást, ismerkedést, hírszerzést is jelentett az embereknek. Ilyenkorra már megforrt az újborkor, beindul a pálinkafőzés, kezdődhet a lakodalmazás őszi időszaka. Az apátfalvi öregek szerint a legény Szent Mihály napján vitte el a lánynak a jegykendő, ha még Katalin napja előtt meg akartak esküdni. Ez az időjárás még alkalmat adott arra, hogy a szabadban főzzenek és táncoljanak, esetleg a szabadban felállított asztaloknál étkezzenek, mert a kis falusi házak nem voltak alkalmasak a nagy vendégsereg befogadására. E naphoz is kapcsolódik női munkatiltalom: aki ilyenkor mos, kisebesedik a keze, aki pedig mánorol, annak egész évben dörögni fog a háza felett az ég.

OKTÓBER – Magvető hava, Mindszent hava

OKTÓBER 4. ASSISI SZENT FERENC NAPJA

Szent Ferenc 1181-ben született Assisiben. A ferences rend megalapítója, aki az evangéliumi szegénységet, alázatosságot, irgalmasságot hirdette. Ha ezen a napon ültettek kőt, nyírfaágat tettek a fészekbe, hogy a csirkék el ne pusztuljanak. Úgy gondolták, a nyírfaág mindaddig, míg a csirkék ki nem kelnek, megvédi őket az ártó, gonosz

hatalmaktól. Ezen a héten szokás volt kanászostorral durrogtatni a hegyen a gonosz szellemek elűzésére, és ez az idő volt a legalkalmasabb a vetésre, a szüret kezdetére.

OKTÓBER 15. TERÉZ NAPJA

Szent Teréz a XVI. században élt. Ez a nap sokfelé a szüret kezdete, elsősorban az erdélyi magyar borvidékeken, de Somló hegyén is, Egerben Teréz-szedés a neve. A Bánságban és Bácskában asszonyi dologtöltő nap volt, amikor nem moshattak és kenyeret nem süthettek. E nap környékén szokott hazánkban beköszönteni az úgynevezett vénasszonyok nyara. Ilyentájt a hűvös de nem fagyos éjszakákat langymeleg, napos, kellemes nappalok követik. Ez a kellemes időszak igen kedvező a szüretelőknél és a lakodalmasoknak.

OKTÓBER 20. VENDEL NAPJA

A legenda szerint Szent Vendel a VII. században élt ír királyfi volt, remetéskedett, majd egy birtokoshoz szegődött, annak nyáját ellenőrizni. A jószágtartó gazdák és pásztorok védőszentjüként tisztelték. Ha állatvész ütött ki, azt mondták Vendel viszi az állatokat. E napon nem fogták be a jószágot és vásárra sem hajtották. Sokfelé búcsúnapként is szolgált. A templomból körmenettel vonultak Szent Vendel szobrához, akit pásztoröltözetben, lábánál kutyaival és báránnyal ábrázoltak. Vendel társulatokat, azaz vallási egyesületeket hoztak létre a juhtartó gazdák. A pásztorok ünnepe, mulatozásuk napja volt.

OKTÓBER 21. ORSOLYA NAPJA

A hajdúböszörményi pásztorok úgy tartották, ha ilyenkor szép az idő, akkor az karácsonyig meg is marad. Úgy vélték, amilyen Orsolya-napkor az idő, olyan lesz a tél. Kőszeg környékén hagyományosan ezen a napon kezdték a szüretelést.

OKTÓBER 26. DÖMÖTÖR NAPJA

A keleti egyház kedvelt szentje, a IV. században a nagy keresztényüldözések idején vértanúhalállal halt meg. Az ország keleti felében ő volt a juhászok pártfogója. Juhászüjévnek is nevezik, mert ezen a napon számoltatták el, vagy hosszabbították meg a juhászok szolgálatát. A Dömötör-napi hideg szelet a kemény tél előjelének tartják.

Az Alföldön ezen a napon állatvásárokat tartottak, többnapis mulatságokat rendeztek. Juhásztort, juhászbált rendeztek Hortobágyon, Szegeden. E napon a juhászok a plébánia udvarán birkapaprikást főztek, a juhásznék bélest sütöttek. Ez volt a bezáró mulatsága a juhászávnak.

OKTÓBER 28. SIMON – JÚDÁS NAPJA

Hegyalján ilyenkor kezdték Tokajon a szüretet. A szüreti szokások a szőlőszedés utolsó napjához kapcsolódnak. Közvetlen a szüret után gyakori a szüreti felvonulás, majd az ezt követő bál. A szüret időpontja a 18-19. században valamilyen jeles naphoz kötődött.

Simon, Júda napja is szorosan kötődött a juhászélethez – mint az ezt megelőző Demeter-nap is. Ekkorra a nyájak behajtását mindenképpen be kellett fejezni. Amennyiben szép idő van e napon, akkor jó termésre van kilátás a következő évben.

NOVEMBER – Enyészet hava, Szent András hava

NOVEMBER 1. MINDENSZENTEK NAPJA

E nap estéjének halott-tiszteleti szokásai a római Feralia őszi halotti ünnepeiből nőttek ki. Mindenszentek napján a család minden tagja meggyújt egy-egy gyertyát. Akié a leghamarabb ég el, az hal meg elsőnek. A népi tudatban a Mindszentek napja azoknak a halottaknak az emlékét őrzi, akiknek a neve nem szerepel a naptári év ünnepei között. A csendes emlékezés napja. A Mindszentekhez szorosan kapcsolódik a következő napi ünnep, a Halottak napja. A hozzátartozók temetőjárása már októberben megkezdődik. Helyrehozzák a sírokat, krizantémval, őszirozásával, az elmúlás virágaival díszítik őket. Ilyenkor az ismeretlen holtakra is gondot fordítanak az emberek. Mindenszentek estéjén az eltávozottak emlékeztére megszólalnak a harangok, és gyertyák gyúlnak. Ez alatt az idő alatt a lelkek jelképesen megpihennek. Az ősök sírjánál összegyűlik a rokonság, és a halottak üdvéért imádkozik.

NOVEMBER 2. HALOTTAK NAPJA

Városon és falun egyaránt a halottakra emlékezés ünnepe. Rendbe hozzák a sírokat, feldíszítik, gyertyát gyújtanak a halottak tiszteletére. A néphit szerint ilyenkor hazalátogatnak a halottak, ezért régen sokfelé számukra is megterítettek, kenyeret, sőt, vizet tettek az asztalra. Egyes vidékeken a temetőbe vitték ki az ételt, s a sírokra helyeztek belőle, a maradékot pedig a koldusoknak adták. Szeged környékén „mindönszentek kalácsa”, „kóduskalács” néven üres kalácsot ajándékoztak a szegényeknek. Székely népszokás szerint egész kemencére való cipót sütöttek, amelynek Isten lepénye vagy halottak lepénye volt a neve. Ezt kiosztották a templom előtt gyülekező szegények között. Aki virágot szakít a sírról, azt elviszi a halott. Az égő gyertyát nem szabad más sírra tenni, mert annak a halottnak a bűne, akinek a sírjáról elvették, átszáll a másik lelkére. Többfelé úgy tartották, hogy Mindenszentek és Halottak napja közti éjszakán a halottak miséznek a templomban, és amíg a harang szól, hazalátogatnak szétnézni. Ezért minden helyiségben lámpát gyújtottak, hogy az elhunytak eligazodjanak a házban. Erre a hétre munkatilalom is vonatkozott. Nem volt szabad mosni, meszelni, a földeken dolgozni, mert mindez bajt hozhat a ház népére, megzavarja a holtak nyugalma. Ehelyett öröltek, kukoricát morzsoltak.

NOVEMBER 11. MÁRTON NAPJA

Szent Márton 316-ban született Pannóniában. A középkor egyik legnépszerűbb szentje, kultusza hazánkban is virágzott: emlékét helynevek is őrzik. A XIV. századi krónikákban a tisztújítás, jobbágytartozás lerovásának napja. Az erdélyi pástorok e napon kérték járandóságukat. Régen Márton-nap a gazdasági élet fontos őszi zárónapja volt. Ekkor hajtották be a gulyát legelőre. Sorra járták a házakat, köszöntőt mondtak, nyírfavesszőt ajándékoztak a gazdának, aki megőrizte, s tavasszal az állatok kihajtására használta. A legenda úgy tartja, Szent Márton alázatból ki akart térni püspökké választása előtt, a ludak óljába rejtőzött, azok gágogásával elárulták. Innen a „Márton lúdja” elnevezés. Ilyenkor vágják le a tömött libákat, úgy tartották: *Aki Márton napján libát nem eszik, egész éven át éhezik.* Márton az új bor bírása, tartja a hiedelem, azaz ilyenkor már iható az új bor. A Márton napi időjárásból következtettek a télre: *Ha Márton fehér lovon jön, enyhe tél, ha barnán, kemény tél várható.* Sokfelé azt tartják a Márton napi idő a márciusi időt mutatja. A Márton napi lakomán elfogyasztott lúd csontjából is időjárásra következtettek: ha a liba csontja fehér, és hosszú akkor havas lesz a tél, ha viszont barna és rövid akkor sáros.

Dologtiltó nap volt. Tilos volt mosni, teregetni, mert a jóság pusztulását okozta volna. Márton-napon országsszerű lakomákat rendeztek, hogy egész esztendőben ehessen, ihassanak. Úgy gondolták, minél többet isznak, annál több erőt és egészséget isznak magukba.

NOVEMBER 19. ERZSÉBET NAPJA

Árpádházi Szent Erzsébet (1207–1231) a katolikus egyház egyik legtiszteltebb női szentje. Időjárásjóslás fűződik ehhez a naphoz: ha e napon havazik, azt mondják Erzsébet megrázta pendelyét. *Szent Erzsébet napja tél erejét szabja.* Mindenütt azt tartják, ha esik Erzsébetkor, akkor lágy tél lesz, nem kell félni a téli zimankótól, erős hidegtől, fagyoktól. A magyar-német középkori kapcsolatokban fontos elem Árpádházi Szent Erzsébet alakja, aki Hessenben, Marburg an der Lahnban halt meg, és az áldozatkészség, a szegények és elesettek ápolása, a könyörület szeretete szimbóluma lett. A gazdák azt mondják, amilyen Erzsébet, olyan lesz decemberben karácsonykor. Ezen a napon mindenféleképpen be kell fejezni az őszi búza vetését.

NOVEMBER 25. KATALIN NAPJA

Szent Katalin a IV. században élt, hitéért mártírhalt. Okossága miatt volt a diákok, tudósok, egyetemek védőszentje. E naphoz férjjósló hiedelmek és praktikák is kapcsolódnak. Mezítláb különféle ágakat loptak a fákról, amely ha karácsonyig kizöldült, következtettek a leány közeli férjhezmenetelére. A kizöldült ágat nevezték Katalin-ágnak. A legények is ezen a napon tudakozódhattak jövőjüket illetően. Párnájuk alá lopott leányinget tettek, hogy megálmodják jövőbelijüket. Időjárásjóslás is kötődik e naphoz: *Ha Katalin kopog, akkor karácsony locsog, viszont ha Katalin locsog akkor karácsony kopog.* Katalin az utolsó mulatós-bálos nap, mert ezt követi az advent kezdete. Rámutató nap, január időjárására utal. A házasságra vágyó lányok védőszentje, vértanúságának az eszköze a kerék miatt a fuvarosok, kerégyártók, bognárok, molnárok, fazekasok tisztelték. Napjához férjjósló hiedelmek és praktikák kapcsolódtak. A vízbe tett gyümölcs, ha kizöldül karácsonyig, a lány közeli férjhez menetelét jósolja.

NOVEMBER 30. ANDRÁS NAPJA

Szent András apostol a keleti egyház védőszentje az I. században élt. A hagyomány szerint átlósan ácsolt kereszten halt mártírhalt, ezért hívják az ilyen keresztet andráskeresztnak. András a téli évnegyed kezdőnapja, a legjelentősebb házasságjósló, varázsló nap. A lányoknak többnyire magányosan, titokban kellett ezeket a praktikákat elvégezniük. Bőjtöltek, a párnájuk alá férfi ruhaneműt rejtettek. Az is eredményesnek bizonyult, ha András napján hallgatták honnan jön a kutyaugatás, ugyanis abból az irányból várhatták leendő férjüket. Se szeri, se száma a gombócfőzésnek, ólomöntésnek, András napi jóslásoknak, amit a kíváncsi lányok még ma is alkalmaznak. A gombócba egy férfinevet rejtettek, főzni kezdték, amelyik elsőnek jött a víz tetejére, az lett az illető férjének neve. Úgy gondolták, ha fokhagymával megkenik az ólak ajtaját, állataikat megvédik a farkasoktól.

DECEMBER – Álom hava, Szentkarácsony hava**KARÁCSONYI ÜNNEPKÖR**

Advent: Az egyházi év kezdete, a karácsonyra való négyhetes lelki előkészület ideje, kezdete a Szent András napját (november 30.) követő vasárnap előestéje. Eredete az V-VI. századra nyúlik vissza, s az első időszakban háromnapos böjttel volt összekötve. A szó latin eredetű, jelentése: megérkezés, az Úr érkezése. Bod Péter református lelkész, egyházi és történetíró ezt írta a XVIII. század közepén:

Így neveztetnek a mostani rendtartás szerint a karácson előtt való négy hetek. Régen voltak hat hetek a Szent Márton napjától fogva, aholott kezdi most is a görög eklézsiában négy hetekre szorított ilyen fundamentumon, mert a Krisztusnak négy adventusa, eljövele vagyon. Midőn a testben megjelent. Midőn a szívbe beszáll és az embert megtéríti. Midőn halála óráján elmegy az emberhez. Midőn eljő az utolsó ítéletre. Rendszerint kezdődni szokott Szent András napján.

Régen éjféli harangzúgók jelezték kezdetét, egyben az egyházi év megnyitását is. A vallásos emberek szigorú böjtöt tartanak ezen idő alatt, falun hajnali misére jártak, amit a középkorból eredeztetett kifejezésekkel angyali vagy aranyos misének is hívtak, és Szűz Mária tiszteletére ajánlottak. Adventkor az eladósorban levő lány a hajnali misére való első harangozáskor a harang köteléből három darabot tépett, amit aztán a hajfonó pántlikájában hordott, hogy farsangkor sok kísértője legyen. Alföldön volt szokás, hogy a hajnali misére való harangozáskor a lányok mézet vagy cukrot ettek, hogy ettől édes legyen a nyelvük, s mielőbb férjet „édesgessenek” magukhoz. Erdélyben volt szokás, hogy a hajnali mise ideje alatt az összes ajtót, ablakot zárva kellett tartani, mivel ilyenkor a boszorkányok állati alakot öltenek, házakba, ólakba próbálnak jutni, s ott rontást okozni. Az Ipoly mentén járta az a hiedelem, hogy az elázott pénz Advent idején tisztul. Salgótarján környékén azt tartották, hogy ilyenkor tüzes emberek jártak, kiknek a szájukból tűz áradt. Az ilyen tüzes emberek ellen a néphit szerint olvasóval (rózsafüzér) lehetett védekezni.

Ősi időkből származik a varázskör gondolata. Koszorút fontak az emberek szalmából, fűzfavesszőből vagy zöld fenyőágakból, és vörös meg aranyszín szalagokkal díszítették. A zöld a termés színe volt, a piros az életé, a sárga és az arany a fényé. A koszorú vagy a kör az örökkévalóság jelképe volt, és a varázserő is, amely nem törik meg, nem múlik el. Azt tartották, hogy az ilyen szent koszorúkkal minden gonosz szellem elől el lehet zárni a házat.

DECEMBER 1. ELZA NAPJA

December első napjával megkezdődik a hó végi ünnepekre való előkészület. Többek között befogják a karácsonyi pulykát is hízni. Az időjárást illetően negyvenes nap. Mindenütt azt tartják, ha e napon fúj a szél, akkor 40 napig szeles lesz az idő

DECEMBER 3. FERENC, DISZNÓÖLŐ SZENT FERENC, DISZNÓÖLŐ FERENC NAPJA

Azt tartották a Dunántúlon, hogy e nap kiváló alkalom a disznók levágására, feldolgozására, már elég hideg van, van ideje és lehetősége a húsnak, hogy kifagyjon.

DECEMBER 4. BORBÁLA NAPJA

Szent Borbála emlékünnepe, aki Kis-Ázsiában élt. Keresztény hitéért halt mártírhálát. A bányászok, tűzérek, védőszentje. A Borbála nap hiedelemszokásai a magyar nyelvterületen csak szórványosan terjedtek el. Ilyen például a női munkatilalom. Tiltott dolog volt a fonás, varrás, söprés. Borbála napi női látogató nem hoz szerencsét a házra. A boszorkányok e napon szereztek be a rontáshoz szükséges ruhadarabokat, ezért tilos volt a ruhát kint hagyni. Tilos ajándékozni, kölcsönadni, mert az elvinné a szerencsét a háztól. Javasolt munka a borfejtés, tollfosztás. Ha a Borbála-napon vízbe tett gyümölcság kivirágzott karácsonyra, a lány férjhezmenetelére jósoltak.

DECEMBER 6. SZENT MIKLÓS NAPJA

Szent Miklós püspök a IV. században élt a kis-ázsiai Myra városában. A pékek, gabonakereskedők, diákok, eladó-lányok, révészek, vízimolnárok, polgárvárosok pártfogója. A Mikulás szó a Miklós név szlovák megfelelője, csak a XIX. században került be a köznyelvbe. Az ország egyes területein szokás volt a mikulásjárás, amely eredetileg középkori diákszokás volt. A falvakban a XX. század első évtizedeiben városi hatásra terjedt el az ajándékozás szokása. Alakja közismert, jóságos tekintetű, ezüst szakállas idős emberként ábrázolják, aki püspöki süveget és piros talárt visel, kezében pedig püspöki pásztorbotot tart. Általában a jó gyermekek ajándékosztó barátjának tekintik. Az időjárással kapcsolatos hiedelmek szerint ilyenkor már havazik, mire azt mondják: Miklós megrázta a szakállát, melyből a karácsonyi időjárásra következtek.

DECEMBER 13. LUCA NAPJA

Szent Luca a legenda szerint keresztényhitért halt vértanúhalált. A szembetegségben szenvedők pártfogója. A név a latin *lux*, az a „fény” szóból ered. Ehhez a naphoz kapcsolódó hiedelmek: például a férj- és házassági jóslás, halál- és beteg-jóslás, termésjóslás, időjárásjóslás.

A decemberi asszonyi ünnepek közül hazánkban legjelentősebb Luca napja. Lányoknak, asszonyoknak tilos ilyenkor dolgozniuk. Számos történet szól arról, hogyan büntette meg Luca azokat, akik szőni, fonni, varrni, mosni mertek az ő ünnepén. Luca büntetésből a fonó asszonyhoz hajítja az orsót, kóccá változtatja a fonalat, bevarrja a tyúkok tojókját. Luca napján alakoskodni is szoktak. A Luca-alakoskodó fehér leplet hord, arca elé vagy fejére szitát tesz. Ellenőrzi a fiatalokat, a lustákat megszégyeníti. Luca napján kezdik készíteni a Luca székét, amelynek segítségével Karácsony böjtién felismerik a boszorkányokat. Alig van olyan falu, ahol nem ismernék a Luca székéről szóló babonás történeteket. A lucaszéken készítője minden nap dolgozik valamit, úgy, hogy éppen Karácsony estéjére készüljön el. Ezért terjedt el a mondás: *Lassan készül, mint a Luca széke*. Akkor elmegy az éjféli misére, és ott megismeri a falu boszorkányait, mert ilyenkor szarvat hordanak. Utána azonban menekül haza, különben széttépnek a boszorkányok. Legjobb, ha mákot szór el az úton, mert a boszorkányok kötelesek a mákot felszedni, s így a történet hőse megmenekül a bosszújuktól. Az ország nyugati részében Luca-nap hajnalán „kotyolni” járnak a kishűk. Szalmát vagy fadarabot visznek magukkal (legjobb, ha ezeket valahol elcsenik), s arra térdelve mondják el köszöntőjüket. Utána kukoricával vagy vízzel öntik le őket a háziak, ők pedig a szalmával, fával „megvarázsolják” a tyúkokat, hogy egész évben jól tojjanak.

Luca-Luca, kitty-kotty, kitty-kotty, Tojjanak a tiktyok, lúdgyok, jó tojók legyenek.

Annyi pénzök legyen, mint a pelva kuttyolban a pelva.

Akkora szalonájok legyen, mint a mestergerendája.

Akkora kolbászok legyen, mint a falu hossza.

A köszöntőt mondó gyerekek ezután ajándékokat kapnak.

Luca-napkor a fonóban együtt mulatott a falu egész ifjúsága. Ettek, ittak, muzsikáltak, társasjátékokat játszottak. Sötétedéskor beállítottak a lucák: fehér lepedőben, belisztezett arccal jöttek a legények a lányokat ijesztgetni. Őrségben fűzfavesszőből suprát fontak, s azzal verték ki a fehérnéből a rossz szellemet, s egészséget, mértékleteséget kívántak neki. Palóc vidéken lepedőbe öltözött legény, derekán borjúkötéllel járta a házakat. Arcát liszttel, nyúlborrel, vagy szitával fedte be (vele, általa az áhított tisztaság, a szűzség volt jelen – a nyúl a keleti zodiákusban a szűz havának jelölője). Kopogtatás nélkül lépett be az ajtón, s a kezében tartott Márton-napi lúdszárnnal (angyalszárnnal) simogatta végig a háziak arcát, a falon lévő tárgyakat; a sarkokra keresztet „rajzolt” a szárnnal, és hátrafelé lépegetve némán távozott. Ő nem az európai rontó-bontó lucapucát idézte meg. A legelterjedtebbek a szerelmi jóslások voltak. Leggyakrabban derelyét főztek ezen az estén. Mindegyikbe egy fiúnevet rejtettek el. A derelyét vagy gombócokat forró vízbe dobták, majd azt, amelyik elsőnek „felugrott”, gyorsan kikapták. Az abban elrejtett fiúnév jelentette a jövődöbeli keresztnevét. Vagy ólmot öntöttek, hogy megtudhassák leendő férjük foglalkozását. Egy másik jóslás szerint a papírszeleteket a lányok egyesével a tűzbe dobták. Csak az utolsó cédulát hagyták meg, mert a ráírt név mutatta a vőlegény nevét. Egyes helyeken Lucakor a lányok almába haraptak, amiből utána minden nap harapni kellett. Ami maradt, azzal mentek az éjféli misére, és akivel először találkoztak, olyan nevű lett az uruk.

DECEMBER 21. TAMÁS NAPJA

Hitetlen Tamás néven emlegetett apostol napja. A hagyomány szerint pünkösd után megjelent neki külön Jézus. Innen ered a szólás: *Szent Tamás szolgálja vagyok, azaz hiszem, ha látom*. E naphoz is férjjeszó praktikák kapcsolódnak. Az esztendő legrövidebb napja a téli napforduló csillagászati időpontja. A Muravidéken valamikor régen azt hitték, hogy aki ezen a napon egyszer disznót öl, annak azután minden évben le kell vágnia valamit, mert különben Tamás öl, elpusztul valamelyik állat. Karácsony a téli napforduló ősi ünnepe. A kereszténységben Jézus Krisztus földi születésének emléknapja: az öröm és a békesség, a család és a gyermekség, az otthon és a szülőföld, az életet adó fény megszületésének ünnepe. A világosság győzelme a sötétség fölött. A középkorban a karácsonnyal kezdődött az új esztendő. Karácsony ünnepét betlehemezés, szentcsaládjárás, „bő kovács” játék vezette be az advent fontos tartozékaként. Hegyhátvidéken napfordulati pásztortáncot jártak a betlehem körül. A Szeged alsóvárosi templomba a századfordulón még az éjféli misére dudaszóval pásztorok vonultak be, ketten közülük gedát és bárányt hoztak, s adtak át a miséző papnak, s a jószágok átadását napfordulati tánc követte, amelyet mindenki járt, s dudaszó kísért. A betlehemezők az angyalok és Mária is legények voltak általában, de Mezőkövesden lányok adták elő a játékot.

DECEMBER 24. KARÁCSONY VIGÍLIÁJA, ÁDÁM-ÉVA NAPJA

Az adventi időszak utolsó napja. A téli napfordulóhoz kapcsolódó, évkezdő ünnepkör jelentős naptári ünnep, Luca után a legjelentősebb, legnagyobb ünnep a karácsony. A népi ünneplésben pogány, egyházi, népi, félnépi, más népektől átvett vagy kalendáriumi szokások, dramatikus játékok ötvöződtek. Sok hiedelem kapcsolódik a naphoz: tilos volt: fonni, mosni, foltozni, mosogatni, kölcsönadni, mert ez bajt hozhatott a családra. E napon állítunk karácsonyfát. A karácsonyfa-állítást először Elzászban jegyezték fel a XVII. században. A XVIII. századtól már mint protestáns családi szokás terjedt el a német területen. A XIX. századtól a világ számos országában meghonosodott a karácsonyfa-állítás. Hazánkban a XIX. század első felében jelent meg, elsősorban nemesi, majd polgári körökben. Először Brunszvik Teréz martonvásári grófnő állított karácsonyfát. A század második felében a társadalom többi rétegénél is elterjedt. Magyarországon a karácsonyfa elterjedése előtt termőágakat állítottak, ezeket rozmaring-, nyárfa-, bürök-, kökényágakból készítették. Gerendára vagy a szobasarokba függesztették, olykor a koronájával lefelé. A karácsonyi ajándékozás szokásának ókori előzménye a római újévi ajándék a *strena*, amelyet *Kalendae Januriae* (január 1.) alkalmával küldözgettek egymásnak. A német protestantizmus a XVII. századtól családi ünneppé tette a karácsonyt, s ettől kezdve az ajándékozás főleg családi körben jutott jelentőséghez: elsősorban a szülők ajándékozták meg gyermekeiket.

Régen a legények egy-egy csoportja járta végig a falut, hogy énekszóval adja hírül az Úr Jézus születését és áldott karácsonyt kívánjon. A köszöntés után aki csak teheti elmegy az éjféli misére, esti istentiszteletre. Onnan hazaérve áldott ünnepeket kívánnak egymásnak, jelezve, hogy megkezdődött az ünnep, amely együtt jár a pihe- néssel. Ilyenkor nem dolgozik senki, csak a legszükségesebb házi és házi és ház körüli munkákat végzik el. Karácsony mindhárom napján délelőtt templomba mennek, délután pedig a rokonokat, barátokat látogatják meg. Az éjféli miséről hazafelé tartva – de később is az ünnepek alatt – sokan fürkészik a csillagos égboltot, mert ekkor az időjárásból a jövő évi termésre lehet következtetni. Úgy tartják: *Ha csillagos az ég boltozatja, Tele lesz búzával a kamra. De ha felhő borítja az eget, Éhezni fogsz eleget*. Karácsonykor az ünnepi ebéd általában töltött káposzta, sült hús és kalács. Babot, lencsét ilyenkor nem szabad főzni, mert: *Aki karácsonykor paszult eszik, ezt az új évben a kelevények eszik*.

DECEMBER 25. KARÁCSONY NAPJA

A hagyományos magyar paraszti életben a család ünnepe volt. Ez a nap munkatilalommal járt. Csak a legszükségesebb munkákat végezték el. Tilos volt ezen a napon a kölcsönkérés és kölcsönadás, mert kivitték volna a szerencsét. Kora reggel regősök járták végig az utcákat, és köszöntő gyermekek; aztán szomszédok, rokonok, komák. Székelyföldön megénekelik egymást a nagycsalád különvált tagjai, énekes köszöntővel keresik föl az „öreg” házát, s eljön ilyenkor a nagycsaládból haraggal kiszakadt is szeretteivel. A regősök csapata általában vízkeresztig járta a falut. Pogány-keresztény alakoskodók voltak ők. Állatbőrbe öltöztek, láncos bottal, köcsögdudával, dobbal zajongtak, zenéltek, „moccantottak”. Különösen a lányos házakat keresték föl, egyebek között farsangi esküvőre regélték egybe a fiatalokat.

DECEMBER 26. KARÁCSONY MÁSODNAPJA, ISTVÁN NAPJA

István az egyház első vértanúja, államalapító királyunk Szent István névadó szentje. István Jézus Krisztus kortársa és tanainak hirdetője s a szegények gondviselője volt. A keresztény tanításokért áldozta fel az életét, ellenségei megkövezték, így lett a keresztény vallás első vértanúja.

Az ő ünnepéhez fűződik a regölés, a magyarság egyik legarchaikusabb szokása, fő időpontja is ezen a napon van. A regölés a legények és házasemberek termékenység és párokat összevarázsló házról házra járó köszöntő szokása, a téli napforduló őszi emléke. A legények december 26-a és január 6-a között esténként járták a falut, meg-megálltak egy-egy ablak alatt, és megkérdezték, szabad-e regölni. Ha beengedték őket, a jövő évi terméssel kapcsolatos jókívánságaikat adták elő a gazdáknak, a szerelmeseket pedig „összeénekelték”. A regölés szó az ősi sámánvarázslással, a sámánok, a táltosok révülésével, extázisba esésével van kapcsolatban. A regősök hittek abban, hogy a jókívánságok, amelyeket elregölnek, valósággá válnak. Ezért el is várták a regölésért járó jutalmat: sonkát, kolbászt, bort, pénzt. Istentisztelet után „istvánoltak”: zeneszóval, rigmusokkal köszöntötték föl az Istvánokat. István napja termésvarázsló nap. A bánátiak szerint, ha szép idő van, jó termés lesz. Ha zúzmarások a fák, de később kisüt a nap, akkor sok makk terem a jövő esztendőben – tapasztalták régen a disznókat az erdőben makkoltatók a Muravidéken.

DECEMBER 27. JÁNOS NAPJA

Szent János evangélista ünnepe. E naphoz kapcsolódott a borszentelés szokása. A szent bornak is – minden más szentelménynek – mágikus erőt tulajdonítottak. Beteg embert és állatot gyógyítottak vele. János a fordulóponthoz tartozó szentje, mivel Janus nyomán őt is az év egyik kapujának, a téli napfordulónak a megszemélyesítőjeként tartották számon. János az, aki előtt látomásaiban a „mennyei ajtó” megnyílt. December 27-e, Szent János evangélista emléknapja régebben, a 18. századig karácsony harmadnapja volt. Általában István-nappal együtt ülték meg. A régi János-napi szokások legjelesebbje – a szokványos János-köszöntők, jánosolások mellett – a borszentelés, és a Szent János áldása, más néven Szent János pohara, vagyis a szentelt borral való köszöntés, áldomás. Régen a János-napon megszentelt borral kínálták azokat, akik hosszú útra keltek, búcsúzkodtak. Ez volt a „Szent János pohara”. A máig is megtartott szokás alkalmat nyújt a vendégségből való búcsúzkodásnál is az utolsó, búcsúpohár elfogyasztására. A régi rítus szerint ezt ülve kell kiinni.

DECEMBER 28. APRÓSZENTEK NAPJA

Aprószentek napja a Krisztusért mártírhalált halt betlehemi kisdedek emlékünnepe, azoké, akiket Heródes a gyermek Jézus keresésekor megöletett. Ezen a napon megvesszőzték a gyermekeket a betlehemi kisdedek szenvedésének emlékére. Magyarázata kettős: egyrészt a pogány termékenységvarázslással függ össze, másrészt a bibliai történettel kapcsolatos.

Sok helyen vesszőből font korbáccsal megcsapkodják a lányokat, hogy egészségesek, szépek legyenek. A korbácsolás Győr-Sopron megyében a legényavatással kapcsolódik össze. A legények végiglátogatják a lányos házakat, és szép, régies dallamú ének kíséretében korbácsolják a háznépet. A lányok szalagot kötnek a korbácsra, az édesanyák pedig előre becsomagolt húsdarabokat adnak át a csoportnak. A legények ezután visszatérnek a kocsmába, s a szabadban felállított tűzhelyen megfőzik az összegyűjtött húst. Ezt fogyasztják el a közös vacsorán, ahol a legények avatása történik. Ezen az ünnepségen csak férfiak vehetnek részt. Az avatás maga hosszú beszéd kíséretében történik, amely összekapcsolja a betlehemi gyermekgyilkosság történetét a legényavatás tényével. A beszéd végén a keresztapák leöntik a legényt egy pohár borral, utána kiadós ivás következik, majd az újdonsült legényeket elviszik látogatóba egy-egy lányos házhoz. A kislányok és az édesanyák elnéző mosollyal segítik át a kótyagos legényeket a nehéz viziten, s ezzel be is zárul életüknek ez az ünnepélyes fordulója.

DECEMBER 31. SZILVESZTER NAPJA

Szent Szilveszter pápa (314–335) ünnepe. A szilveszteri és újévi a szokások és hiedelmek célja az, hogy biztosítsa a következő esztendőre az állatállomány szaporaságát és a termés bőséget, valamint az emberek egészségét, szerencsáját. Régen is elbúcsúztatták az óesztendőt, s közben számos praktikával, varázslattal igyekeztek kifürkészni a jövőndőt. Különösen az eladó lányok voltak kíváncsiak sorsukra, arra, hogy férjhez mennek-e, vagy továbbra is pártában kénytelenek tölteni napjaikat. Szilveszter estéjén a falu apraja nagyja hálaadó istentiszteletre megy, éjfélkor pedig minden templomban harangszóval búcsúztatják az óesztendőt és köszöntik az újat. A fiatalok báloznak, vidám multságokkal várják az újesztendőt.

Újév reggelén a férfiak köszönteni járnak a rokonokhoz, barátokhoz. Asszonyok ekkor nem lépnek ki a házból, mert január 1-jén asszonnyal találkozni szerencsétlen esztendőt jelent.

5. sz. Melléklet:

A természetes anyagok jellemzői

1. A természetes anyagok csoportjai

- állati eredetűek: gyapjú, selyem, bőr
- ásványi eredetűek: természetes kövek, kavicsok, agyag
- növényi eredetűek
 - vízparti növények (káka, gyékény, nád, fűz, sás)
 - szántóföldi növények (kukoricaszár, -csutka és -csuhé, búza- és rozsszalma)
 - erdei növények (bodza, bürök, makk, gubacs, toboz, magvak, termések, moha, tapló, ágak)
 - egyéb (pl. gyümölcsmagok, dióhéj, tökfajták, bambusz, japán keserűfű)

2. A szálás anyagok

A szálás anyagoknak eredetük és kémiai felépítésük alapján két fő csoportja van: természetes és mesterséges anyagok.

A *természetes szálás anyagok* lehetnek a természetben megtalálható különféle növényi részek, állati eredetű szőrök, mirigyváladék vagy ásványok.

- Növényi eredetű szálás anyagok:
 - magszál, magtermésről származó – pamut;
 - növényi szár háncsrétege – kender és len;
 - szerkezeti rost, levélorost és növény leveléből nyerhető – szizál;
 - gyümölcsöt borító rost – kókusz.
- Állati eredetű szálás anyagok:
 - birkagyapjú, teveszőr, nyúlászőr;
 - hernyóselyem mirigyváladéka.

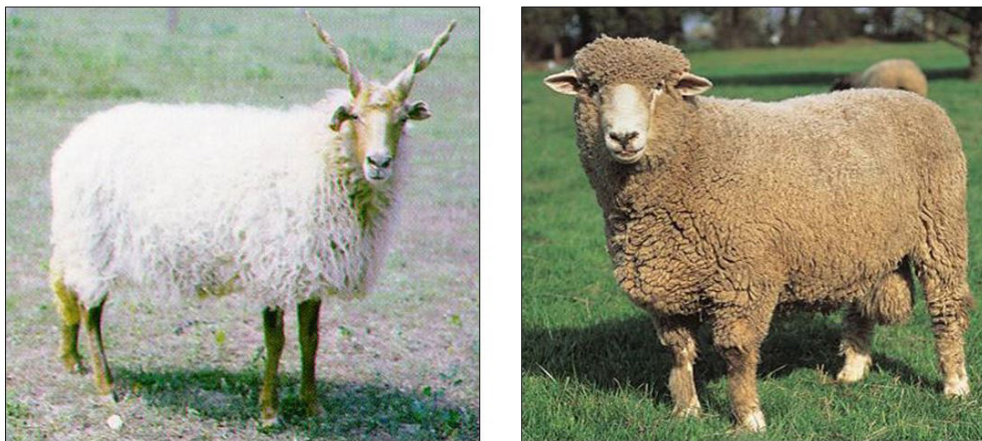
A *mesterséges szálás anyagok előállítása* vegyi és fizikai eljárások felhasználásával történik. *Természetes alapú mesterséges szálak* (viszkóz) mellett teljesen mesterséges eredetűek a szintetikus szálak (poliészter).

A szálás anyagok legfontosabb tulajdonságai között sorolhatjuk fel a szálak anyagát, szerkezetét, formáját, finomságát, belső szerkezetét, szakítóerejét, nyúlását, az elemi szálak hosszúságát, kémiai összetételét és vegyszerekkel szembeni viselkedését.

3. Az állati eredetű szálasanyagok

GYAPJÚ

A gyapjú, a juh (birka) szőre, anyaga fehérje. Legjobb minőségű a merinói, (csak finom pehelyszőrt tartalmaz). A rackajuh bundája a pehelyszőrön kívül hosszabb, vastagabb, durvább felszőrt is tartalmaz.

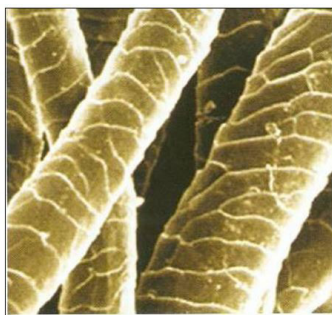
M1-2. ábra. A merinói és a rackajuh
(S. Tavaszi Virág felvétele)

A lenyírt gyapjúban levő zsírszerű anyagot, a lanolint a kozmetikai ipar használja fel.

Tulajdonságai

- Erő hatására nagymértékben nyúlik, de az erőhatás megszűnésével visszanyeri eredeti alakját, azaz nem gyűrődik.
- Nedvességfelvevő képessége igen jó (30–35%), de a felvett nedvességet lassan párologtatja el, így meggátolja a test hirtelen kihűlését.
- Rossz hővezető, kitűnően szigeteli a testet.
- Jól festhető.

A gyapjú előkészítése a májusi nyírással és a zsiros szőr megtisztításával (növényi szennyeződésektől, trágyától) és a különféle minőségű szőrök szétválogatásával (durvább fedőszőr a fejen és lábon, felszőr egyéb helyeken), majd a mosással és szárítással kezdődik. A gyapjú feltépését (kisebb darabokra szétszedés) a szalaggá fésülés vagy a rövidebb, durvább gyapjú lapra, vagy „bundára” kártolása követi. A gyapjút vegyi festékekkel (Anylin, Lanasynt, Nylosan) vagy festőnövényekkel színezik (ÁRVAY–VETRÓ 2012).

M3. ábra. Gyapjúsálak mikroszkopikus képe
Forrás: ÁRVAY–VETRÓ (2012: 18)

SELYEM

A selyem a selyemhernyó fonómirigyeinek szállá szilárdult váladéka. Az egyik legértékesebb textilipari nyersanyag. A petéből kikelt és teljesen átalakult selyemhernyó mirigyváladékából gubót készít, hogy benne bábbá alakuljon. Mielőtt a bábból kialakult lepke elhagyná a gubót, azelőtt kell azt feldolgozni. Forró gőzzel elpusztítják az állatot. Majd rövid forró vizes áztatás után a szálvégek felszabadulnak és felgombolyíthatók.

Tulajdonságai

- Nagy szakítószilárdságú, tartós anyag.
- Kitűnően festhető.
- Nedvszívó képessége igen jó.
- Lágú esésű szövet készíthető belőle (például blúzokhoz).
- Nagy szilárdsága miatt ejtőernyőket is készítenek belőle.

M4. ábra. A selyemhernyó és a báb

Forrás: <http://www.uz.all.biz/hu/selyemhernyo-gubo-g53808#.V0cmoyGo1q8> (Letöltés ideje: 2015. 04. 04.)

4. Ásványi eredetű szálanyagok

AZBESZT

Az azbeszt fénylő, rostos szerkezetű ásvány. Anyaga: magnéziumszilikát.

Tulajdonságai

- A kristálynyalábok elég hosszúak, puhák és hajlíthatóak.
- Nem gyúlékony.
- Tűz- és vegyszerálló textíliák készítésére használták⁸⁰ (ruhák, kötények, kesztyűk, függönyök).

5. Ásványi eredetű természetes anyagok

TERMÉSZETES KÖVEK

A kő a természet egyik legszilárdabb anyaga. A kőkorszakban – kb. 3 millió éve – az ember megmunkálta a követ, a kavicsot addig ütötte, amíg alkalmas nem lett a vadászhoz. Parittyába való kövekre, éles szélű kődarabokra patintotta szét, melyekkel az elejtett vadat szét lehetett darabolni. Az évezredek folyamán megtanult különbséget tenni a kő különböző fajtái között, és a szerszámkészítésre alkalmasakat részesítette előnyben: a kovát, a szarukövet,

⁸⁰ Mérgező volta miatt ma már nem használják, még a tűzoltók ruhái is kevésbé veszélyes anyagokból készülnek.

a kvarcot, a jáspist, az obszidiánt és a különböző kristályokat. Az értelmes ember megjelenése – 200-350 ezer évvel ezelőtt – abban jelentett újat, hogy a marokkó mellett a kőkések, kaparók is felbukkantak. A cro-magnoni ember már nagy pontossággal megmunkálta a követ. Éles dárdahegyeket, késpengéket, tökéletes marokköveket és baltafokokat készített célzott ütögetéssel és pattintással. Más kőzeteket (pl. gránit, homokkő, mészkő) csiszolással munkált meg. A kő átfúrása fémeszköz nélkül nehéz feladat volt.

A kő megmunkálás nélkül is használható:

- szerszámként (diótörés)
- fegyverként (védekezés)
- tűzhely alapjának stb.

Néhány kőfeldolgozó eljárás az idők folyamán külön mesterséggé fejlődött. Ilyen pl. a kőfaragás, malomkővágás. Felhasználható még útburkolat készítésére és házak terméskő alapzatához, valamint díszítésekhez, művészeti mozaik képek kirakásához.

Az iskolai munka során gyűjtött kavicsokból emberi és állati figurákat készíthetünk. A kavicsok befoglalása úgy történik, hogy tűbe fűzött vékony rézdróttal hurkoljuk körbe a formához igazodva. Rátétként bármilyen alapra (textilre, bőrre stb.) felvarrhatjuk a drótszállal, majd formailag és technikailag rokon együtteseket hozhatunk létre: pl.: öv, karkötő és nyakpánt.

AGYAG

A Kr. e. 1000 és 3000 közötti időszak, az ún. újkőkori kulturális váltás kiváltó oka a növénytermesztés, a földművelés kezdete volt. A letelepedő ember első házai kőkori prémsátrakra emlékeztettek: kerek, kőalapú, faállványzatú, bőrrel, ill. szalmával fedett építmények voltak. Ezt követték az első agyagkunyhók, majd a napon szárított agyagtéglák és az ezekből való építkezés.

A kor újdonsága volt a fazekasság, a kerámia mestersége. A történelemben először fordult elő, hogy az ember nem csupán új formát adott a kezével egy anyagnak, hanem struktúrájában változtatta meg a nyersanyagot. Az agyag a közvetlen környezetünkben előforduló közönséges anyag. Minőségre és színre nézve különböző, hol vöröses, hol barna, hol meg világos vagy sötétszürke. A közönséges agyag nem tiszta, így a színét mindig a helyi szennyeződések befolyásolják. A kibányászott agyagot ezért célszerű megtisztítani.

M5. ábra. Különböző összetételű agyagtömbök

Forrás: CHAVARRIA (1996: 31)

Az agyagnak a vízzel való kapcsolatát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a száraz agyagban (ami kőszerű, kemény) egyáltalán nincs víz. Ha ezt a száraz anyagot képlékennyé akarjuk tenni, akkor össze kell törni és vízzel fel kell áztatni! Ha több vizet öntünk hozzá, akkor híg folyós anyagot kapunk, amely festékként funkcionál. Az agyagban, amelyet meg tudunk munkálni, viszonylag kevés víz van. Ezt, az így elkészített képlékeny anyagot használják a fazekasok. Természetesen a megfelelő mennyiségű víz hozzáadása után jól összekeverik, kigyúráják.

Az agyagot azért nevezik képlékenynek, mert a legkisebb nyomás, erő hatására megváltozik az alakja. Ha az így megformált munkadarabokból kivonjuk a vizet (kiszárítjuk) az agyag újra keményebb lesz. Ha ki is égetjük, akkor kemény, kőszerű cserép lesz belőle, ami vizet már nem vesz föl, vagyis nem lesz képlékeny.

Az általános iskola alsó tagozatában az agyag tulajdonságai, a megmunkáló műveletek során tudatosulnak a tanulóknál. A manuális mozgás fejlesztésére a képlékeny anyagok kézzel formázása, alakítása során nyílik lehetőség (ideg–izom-koordináció). Ilyen tevékenységi formák: gömbölyítés, hengerítés, kúposítás, lapítás, ütögetés, darabolásával, formázás. Különböző, az agyagban lenyomatot hagyó tárgyakkal, különböző mintákat készíthetünk. Az agyagműveletek munkadarabjai: golyók, hengerek, gyümölcsök, kocka, dominó, edények, kosarak, állat- és emberfigurák, dísz tárgyak, házmakettek stb.

6. Növényi eredetű természetes anyagok

Az ember használati tárgyai, a gyermekek játékszerei az ősidőktől fogva a természetben előforduló anyagokból készültek. Így került sor a növények felhasználására is. A növényi eredetű természetes anyagok ma is gyűjthetők, gazdag szín- és formaviláguk előnyösen hat a gyermekek érzelmvilágára. Különösen igaz ez a városban élő gyerekekre, mert a természetes anyagok „közelsége” némileg pótolja a hiányzó természeti környezetet!

Gyűjtés

Ahhoz, hogy ezeket az anyagokat meg tudjuk munkálni, először össze kell gyűjteni azokat. A természetben járva kirándulásokon vagy alkalmasszerűen is végezhetünk gyűjtést. Sokkal fontosabb a tudatos gyűjtés, amely szempontjai: maradandóság, tárolhatóság, az érés és pusztulás különböző fázisai, felhasználhatóság, továbbalakíthatóság.

Ősszel valóságos kincsbánya a természet. Ilyenkor gyűjthetjük be a kukorica szinte minden részét: a csövé, a csutkát, a csuhét, a kórót sőt még kukoricabajuszt is. Felhasználhatjuk az érett búza vagy rozs üreges szárát, azaz szalmáját. A dió, a mákgubó, a gesztenye, a makk, a fenyőtoboz és a különféle magvak szintén jól használhatók különféle játéktárgyak, dísz tárgyak készítésére.

A gyűjtés során a tanulók figyelmét fel kell hívni a környezet- és tájvédelmi szempontokra. A védett növények megkímélésén túl ez a fák, bokrok épségének megőrzését jelenti. Vigyáznunk kell az állatok élőhelyeire, meg kell őrizni nyugalmaikat. Az évszakok változása miatt más-más minőségű anyag keletkezik, ezek az idő múlásával változnak, növekednek, érnek majd megsemmisülnek. Ezért a gyűjtés egész éven át tartó tudatos munka. A városlakó ember is kincsekre lelhet a parkokban, hiszen a dísnövények, cserjék és fák szép magvaiból időálló díszítményeket készíthet.

A tudatos gyűjtőmunka után kezdődhet meg a feldolgozás, a továbbalakítás. Kis helyen is elfér, egyben áttekinthetőbb a gyűjtemény, ha megtisztítva, rendszerezve tároljuk. Ezt meg is kell tennünk, hiszen a nem egészen érett termések megpenészedhetnek, a gabonaszárakat díszítő kalászosokban pedig kárt tehet a gabonamoly. El kell tehát döntenünk, hogy mit teszünk fóliazsákba, papírzacskókba vagy üvegekbe.

VÍZPARTI NÖVÉNYEK

A fűz

Vizesárhok, patakok, folyók, tavak mentén találhatunk fűzbokrokat, fűzfákat. A családnak több száz botanikai faja ismert. A fűz (*Salix*) a fűzfafélék családjába tartozó lombhullató, fás szárú, cserje vagy fatermetű növény, virágai kétlakiak, virágzata a barka. A legismertebb a lehajló ágú szomorúfűz, amely parkokban, kertekben is megtalálható. A tárgykészítésre inkább az alacsonyabb fűzbokrok fiatal hajtásai, a vesszők alkalmasak. Ősszel, a levelek lehullása után levágott fűzfavesszőket a tisztítás és a nagyság szerinti válogatás után kötegekben hűvös helyen tárolják.

M6. ábra. Hántolatlan, hántolt főzött és hántolt fehér vesszőkötegek
Forrás: FARAGÓ–VARGA (2015: 19)

A nemesített kultúrfüzeket ún. fűztelepeken termesztik dugványozással, a kihajtott ágakat minden évben visszavágják, így a növény tövén évről évre egyre több, hosszú, vékony és elágazásmentes, kosárfonásra alkalmas vessző nő.

Nád

A múlt század közepéig, sőt helyenként a végéig egyes területeken mint például a Sárrét, jellegzetes vízivilág volt. A lakosság fő foglalkozása a halászat, vadászat, valamint a nád feldolgozása volt. Az embereket a nád a bölcsőtől a sírig elkísérte, ugyanis ezt tették a bölcsőbe a gyermek alá, de a sírba is, ha feltört a talajvíz. A nádat házfedésre, kerítésnek, jóságok számára szélvédő helynek is használták.

A nád aratását télen, a vizek befagyása után végezték. Kévébe kötés után kúpokba rakták. A nád napjainkban az egész földön elterjedt növény, amely főként álló- és lassan folyó vizek partján található. Üreges szárai akár négy méter magasra is megnőnek. Felhasználásuk ma is sokrétű; építőipar (nádpadló, nádszövet), hangszerkészítés, cellulózgyártás.

M7. ábra. A nád

Gyékény⁸¹

A gyékénytárgyak készítésének mintájára a sás és káka alapanyagok is alkalmasak.

Sás

A sás igen sok faja Magyarországon is megtalálható, fontos gyepalkotó. Mocsaras, ill. szikes helyeken élő, évelő, 50-120 cm magas, szürkészöld színű növény. Szára éles, háromélű, mereven felálló, kb. a közepéig leveles. A virágzat 10-25 cm hosszú, a szár csúcsán 2-6 porzós füzérke áll.

M8. ábra. Sás

Káka

A káka nedves, mocsaras területeken gyakori. Többnyire a náddal alkot társulásokat vagy azt helyettesíti. 10-60 cm magas, évelő növény, föld alatti, kúszó gyöktörzsszel. Szára hengeres, mereven felálló, 1-4 mm vastag, sötétzöld. Virágzata a szár csúcsán álló egyetlen füzérke, ami 5-20 mm hosszú, hosszúkás-tojásdad, sokvirágú. A káka felhasználása a gyékényhez hasonló.

M9. ábra. A káka virága

81 Részletesen ld. a 8. fejezetben.

SZÁNTÓFÖLDI NÖVÉNYEK

Kukorica⁸²

Kukoricacsuhé (kukoricafosztalék)

A kukoricacsövet burkoló puha, hajlékony, de erős, rostos levél. A csövet közvetlenül fedő selymes levelek a legvékonyabbak.

Kukoricaszár (kukoricakóró)

Ízekből álló, kívül kemény, belül szivacsos szár. Külső, kemény burka könnyen hasítható. Hasítéka ívelhető. Fogatos szekeret, kóróökröket, lovakat, gémeskutat, itatóvályút, kóróhegedűt és sok más mindent lehet belőlük készíteni.

Kukoricacsutka

A lemorzsolt kukoricaszemek torzsája nagyon kemény felépítésű anyag. Csutkababának, állatoknak, házikónak, kocsinak és kerekének is kitűnő alapanyag. Sok csutka építőjáték helyett is jól funkcionált.

Szalma

Érett búza vagy rozs üreges szára. A rozs merevebb, nehezebben kezelhető. A kalászt levágva, a szárat ölelő hártylevelet húzzuk le. Langyos vízben áztatva megpuhul, könnyen formálható, kötözéssel rögzíthető. Ugyanúgy színezhető, mint a csuhé.

Mák

Toktermése (gubója) változatosan használható. Könnyű, puha, üreges szerkezete miatt a gyerekek is könnyen alakíthatják. Máktündérek, babafejek, állatkák képzelhetőek el belőlük.

ERDEI NÖVÉNYEK

Makk, gubacs és más érdekes magvak, termések, moha, tapló, ágdarabok is jól használhatók.

Bodza

Ligetek, erdők, útszélek vadon termő bokra. Az ágak kérge frissen könnyen lehántható, a laza szövetes bodzabél kivájható. Rugalmas, erős ágai kiválóan alkalmasak építő, konstrukciós játéknak.

7. Egyéb

- Alma-, szilva-, barack- és cseresznyemag, dióhéj, különböző tökfajok (korsó-, lopó-, kígyó-, dísz tök) is a sok lehetőséget hordoznak magukban.
- A zöldségfélék (burgonya, uborka, répa), magvak, szárazvirágok, cirok, tapló, mind kiváló alapanyagok.
- Csigák, kagylóhéjak, kavicsok, gubacsok pedig különleges díszítőelemek lehetnek.

82 Részletesebb jellemzést ld. a 4. fejezetben (Természetes anyagok felhasználása).

8. A természetes anyagok használatának feltételei

Hely

Szükség van egy olyan kialakított helyre is, ahol nyugodtan tevékenykedhetünk. Ez lehet az osztályteremben elkerített barkácshelyiség, ahol a kézműveskedés nem zavarja az éppen mással foglalatoskodó gyermekeket. A környezetet praktikus, átgondolt kialakításával elkerülhetjük az állandó rendetlenséget. A kézművessarok műhelyhangulatot fog sugározni, melybe jól beleillik a természetes anyagok látványa, amelyek egyúttal díszítik is a helyiséget.

Idő

Tudatos szervezéssel minden tevékenység végzésére elegendő idő jusson. Az épp aktuális témákkal kapcsolatos teendők több napon át tarthatnak

Eszközök

A leggyakrabban használt eszközök: olló, fűrész (kisméretű, kisfogú, ún. csontfűrész), satu, minibak, reszelők, lapos- és hengerráspoly, csiszolópapír, fúró (cigányfúró, bognárfúró és amerikai), ár, kalapács, harapófogó.

A szerszámok beszerzése: barkács- és hobbiboltban lehetséges. Fontos, hogy csak az igazi munkához való, fanyelű fémeszközöket válasszuk! A rossz minőségű szerszám munkára alkalmatlan, nem nyújt sikerélményt a gyermek számára, és nagyobb balesetveszélyt hordoz magában.

6. sz. Melléklet:

A technikai kommunikáció ismeretei

Napjainkban a technikai kommunikáció ismereteire az élet szinte minden területén (háztartás, közlekedés, egészségügy,) szükség van. Számos olyan ábrát is tartalmazó műszaki dokumentációval (pl. prospektus, kezelési útmutató) találkozunk, amelyek megértése, az általános műveltség feltétele.

A műszaki rajz, a műszaki gondolatok közlésének és rögzítésének szigorú nemzetközi szabványa, amely elnevezéseket, alaki követelményeket (pl. rajzlapméret, vonalak), a tárgyak műszaki ábrázolásának és méretmegadásának előírásait is tartalmazza. A műszaki gondolatok elvonatkoztatnak a valóságos látási módtól, ezért az egyértelmű közlésnek, vagyis a műszaki kommunikációnak alapfeltétele a szabványok alapos ismerete.

1. A műszaki rajzok szakkifejezései és rajzfajtái (a teljesség igénye nélkül)

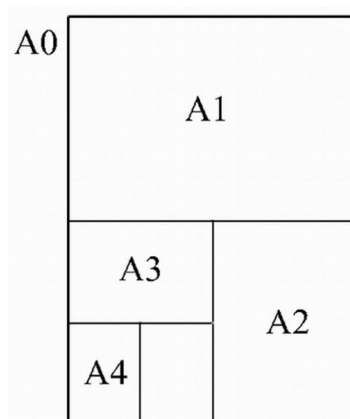
- A diagram: olyan grafikus ábrázolás, amely két vagy több változó mennyiség közötti összefüggést fejezi ki, általában koordináta-rendszerben ábrázolva.
- Funkcionális vázlat: grafikus jelekkel, jelképekkel készített rajz.
- Vázlat: általában szabadkézi, és nem feltétlenül méretarányos rajz.

A MŰSZAKI RAJZOK SZABVÁNYOSÍTOTT ALAKI KÖVETELMÉNYEI

Az alaki követelmények (rajzlapok méretei, műszaki rajzok vonalai) betartása fontos a rajzok egységes és esztétikus megjelenítése szempontjából. A formai előírások a rajzon közölt információk azonos értelmezését is segítik.

A RAJZLAPOK KIALAKÍTÁSA ÉS MÉRETEI

A műszaki rajzokat szabványos méretű és kialakítású rajzlapokra kell készíteni. A rajzlapméretek megválasztásánál abból indulunk ki, hogy a kiinduló rajzlapméret 1 m^2 legyen. Az így meghatározott rajzlap elnevezése A/0, méretei pedig: $a = 0,841 \text{ m}$, $b = 1,189 \text{ m}$.

M10. ábra. A rajzlapok kialakítása és méretei

A MŰSZAKI RAJZOK VONALAI

Vonalfajta	Megnevezés	Általános alkalmazás
A 	Folytonos, vastag	A1 Látható körvonalak (kontúrvonalak) A2 Látható élek
B 	Folytonos, vékony (egyenes vagy görbe)	B1 Elméleti áthatási vonal (tagolóvonal) B2 Méretvonalak B3 Méretsegédvonalak (szerkesztési vonalak) B4 Mutatóvonalak B5 Vonalkázás (sraffozás) B6 Befordított metszet körvonala B7 Rövid középvonalak
C D ¹⁾ 	Folytonos, szabadkézi törésvonal, vékony ²⁾ Folytonos, egyenes törésvonal, vékony	C1 Részletek, megszakított nézetek és metszetek határolóvonala, ha a határoló nem vékony pontvonal D1 ua. mint C1
E 	Szaggatott, vastag ²⁾	E1 Nem látható körvonalak E2 Nem látható élek
F 	Szaggatott, vékony	F1 Nem látható körvonalak F2 Nem látható élek
G 	Pontvonal, vékony	G1 Középvonalak G2 Szimmetriatengelyek G3 Adott pont által leírt görbe, például osztókör (trajektoriak)
H 	Pontvonal, vékony, a végződéseknél és az irányváltásoknál vastag	H1 Metszősíkok nyomvonala
J 	Pontvonal, vastag	J1 Speciális megmunkálási felületek vagy élek jelölése (például hőkezelés vagy felületkikészítés)
K 	Kétpontvonal, vékony	K1 Csatlakozó alkatrészek körvonala K2 Mozgó alkatrészek szélső vagy váltakozó helyzetei K3 Súlyvonalak K4 Kiindulási, alakítás előtti körvonal K5 A metszősík előtti részek körvonala

1) Gépi rajzoláshoz alkalmas vonaltípus
2) A két változatból egy rajzon belül csak egyféle vonaltípust ajánlatos használni

M11. ábra. A műszaki rajzok vonalai

A MŰSZAKI RAJZOK MÉRETARÁNYA

A gyakorlatban, ha nem tudunk természetes nagyságban ábrázolni, akkor célszerűen megválasztott méretarányban nagyítunk vagy kicsinyítünk. Méretaránynak a rajzon mérhető teljes (törés nélküli) hossz méret és a valóságos tárgy ugyanezen hossz méretének arányát nevezzük. Valóságos nagyságban dolgozunk, ha méreteink 1:1 méretarányúak. Kicsinyítünk, ha a méretarány 1:1-nél kisebb, tehát az ábrázolt tárgy rajza kisebb, mint a valóságos méret. Nagyítunk, ha a méretarány 1:1-nél nagyobb, tehát az ábrázolt tárgy rajza nagyobb, mint a valóságos méret.

A műszaki rajzok javasolt méretarányai:

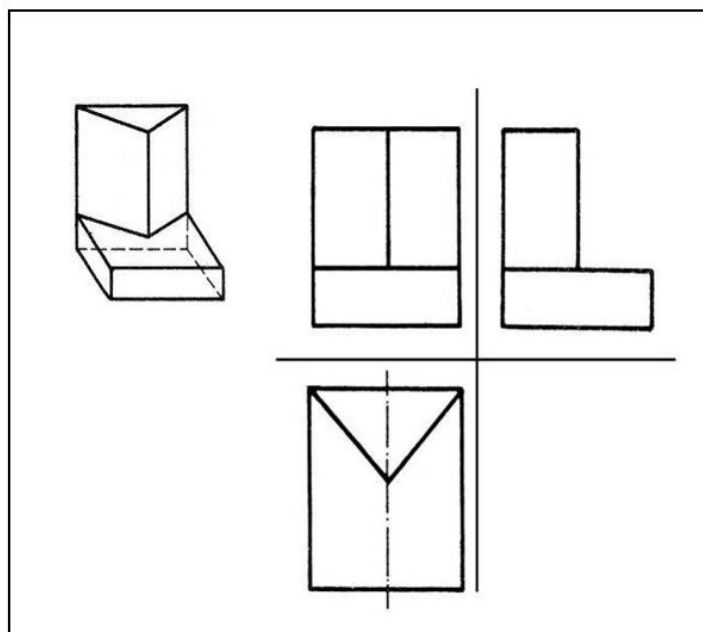
M12. táblázat: A műszaki rajzok méretaránya

Nagyítás	2:1, 5:1, 10:1, 20:1, 50:1, 100:1
Természetes nagyság	1:1
Kicsinyítés	1:2, 1:5, 1:10, 1:20, 1:50, 1:100

2. A tárgyak műszaki ábrázolása

A műszaki ábrázolásban a megfelelő vetítési módszer megválasztásával a háromdimenziós tárgyról kétdimenziós képet nyerünk. A gondosan megválasztott nézeteknek a segítségével a tárgy teljesen és azonosíthatóan leírható. Az ilyen kétdimenziós ábrázolások kivitelezése azonban megköveteli a vetítési módszerek megértését és értelmezését úgy, hogy a szemlélő képes legyen a háromdimenziós tárgy egyes nézeteinek összerendezésére. A vetítési módszereket meghatározzák:

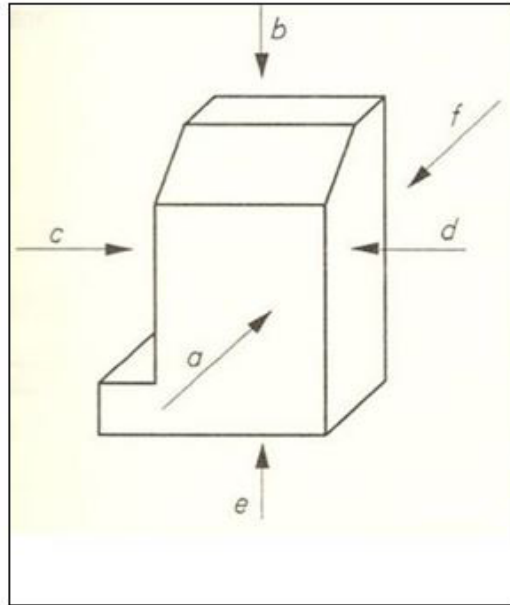
- a vetítő vonalak fajtája (a vonalak párhuzamosak vagy konvergálóak lehetnek);
- a képsík helyzete a vetítővonalakhoz viszonyítva (merőleges vagy ferde);
- a tárgy helyzete (amely a képsíkhöz képest lehet párhuzamos, merőleges vagy ferde).

M13. ábra. A merőleges vetítés

A merőleges vetítés, a tárgyak ábrázolásának leggyakrabban alkalmazott módszere. Olyan vetítési módszer, amelyben a képsíkra merőleges, és így egymással párhuzamos vetítő vonalakkal történik a tárgy leképezése. A tárgy ábrázolása síkbeli, kétdimenziós nézetekkel történik, amelyek egymáshoz viszonyított rendszer szerintiek. A tárgy ábrázolásakor a fontossági sorrendnek megfelelően a következő hat nézet lehet szükséges:

- a: előlnézet (főábra)
 b: felülnézet
 c: bal oldalnézet
 d: jobb oldalnézet
 e: alulnézet
 f: hátulnézet

M14. ábra. A merőleges vetítési módszer

A tárgyaknak mindig annyi vetületét (nézet) rajzoljuk meg, amennyi a pontos megismeréshez szükséges. Általában elegendő az elől-, felül- és oldalnézet vetülete.

KÉTDIMENZIÓS SZEMLÉLTETÉS

A tárgyak műszaki vagy művészi kétdimenziós, szemléltető (térhatású) bemutatását képies ábrázolásnak nevezzük. A műszaki dokumentációk egyes fajtáiban (műszaki leírásokban, használati útmutatókban, prospektusokban) találkozunk ilyen ábrákkal. A képies ábrázolási módok a axonometrikus-, ill. a perspektivikus ábrázolás. Az axonometrikus ábrázolási módok formái; a Cavaliere vagy derékszögű ábrázolás, a dimetrikus vagy kétméretű ábrázolás, és az izometrikus vagy egyméretű ábrázolás.

3. Modellszemlélet a technika tanításában

A modell a technikában alapfogalom, technikai kategória, amelynek funkciója:

- leírás, szemléltetés, működés elemzése;
- a tananyag modellszemléletű feldolgozása;
- a tananyagban a technika alapelveinek érvényesítése.

A bonyolult technikai környezet tanulmányozásához a modellezés módszere ad arra lehetőséget, hogy a tanulók tevékenység közben szerezzenek ismereteket összefüggésekről, ok-okozati kapcsolatokról. Az elkészült modell, olyan a munkadarab, amely a modellezés folyamatába helyezve egységes folyamatba szervezi az ismeretszerzést és a tevékenykedtetést egy adott problémahelyzetben. A *modell* az eredetihez hasonló jelenséget megvalósító berendezés vagy póttárgy.

A munkadarab és a modellezés jellemzői:

- A valóság megváltoztatását készíti elő (pl. térrendezés, lakásberendezés átalakíthatósága).
- Alaptulajdonságokat mutat (pl. guruló autó, íves híd).

- Koncentrált, jól hozzáférhető (leegyszerűsített, kis méretű).
- Az eredetihez hasonló.
- Új ismereteket közöl (pl. a témáról szolgáló valódi működéséről).

A modellezés témái: külső formai elemek (terep, táj, település, tér, utca, lakópark, épület), funkció (épületbelső, lakásalaprajz, berendezés, közlekedési hálózat), tárgyak (autó, repülő).

A modellezés eszközei: építődoboz, LEGO.

Anyagok: papír, agyag, falécek, természetes rostos anyagok, textil.

A modellek csoportosítása:

- formai modellek (statikus);
- szerkezeti modellek;
- működési modellek.

A modell kivitelezésének folyamata: munkalap szerinti tevékenység, a modell értékelése, bírálása, a modell „tökéletesítése”.

A modellkészítés folyamatának makrostruktúrája:

- anyagi folyamat: tervezés → előkészítés → kivitelezés → számbavétel;
- információs folyamat: irányítás → elemzés → ellenőrzés.

A tervezés folyamata:

- eszköztervezés: „gyártmány”;
- célhoz vezető út: „gyártás”.

A modellépítés jellemzői évfolyamonként

A modellezés szakaszai:

- Modellépítés (1–2. oszt.) jellemzői:
 - vizsgálati szempontok még felszínesek;
 - támpont: modellfüzet, feladatlap;
 - pedagógus instrukciói;
 - manipulatív jelleg az uralkodó.
- Modellalkotás (3–4. oszt.) jellemzői:
 - jelenségek önálló felismerése;
 - a tanulók problémaérzékenységre (kreativitására) épít;
 - tárgyi tevékenység az uralkodó;
 - saját tapasztalatok és felfedezések jellemzése.

A Nemzeti alaptanterv „Életvitel és gyakorlat”-nak, a Kerettanterv „Technika, életvitel és gyakorlat”-nak nevezi a több évszázados hagyományokkal rendelkező tantárgyat. Fellelhető szakirodalma, tantárgy-pedagógiája napjainkra javarészt elavult, módszertana a mai iskolai igényeket csak részben tudja kielégíteni. A téma oktatásához korábban megjelent felsőoktatási jegyzetek (rész)összegzéseként, illetve kiegészítő megújításaként született a *Kézművesség* c. segédanyag. A jegyzet a „Vizuális kultúra” műveltségterület részét képező „Tárgy- és környezetkultúra” tárgykör tartalmaihoz is igazodni kíván. Nem titkolt célja az is, hogy a jelenlegi tanító szakos hallgatók alapismereteit pótolja, hiszen a tantárgy az 1990-es évek eleje óta sok változáson ment át.

A jegyzet két fő részre tagolódik. Az első részben a vázlatos tantárgytörténeti kitekintést követően a releváns neveléslélektani utalások és metodikai hivatkozások a tantárgy speciális célrendszerét veszik alapul. Ez a rész továbbá a jól kihasználható tantárgyköziséget is igyekszik bemutatni.

A második részben az alsó tagozat 1–4. évfolyamán szerepeltethető kipróbált *kézművestechnikák* kerülnek a fókuszba.

A jegyzet olyan kérdésekre is választ ad, mint hogy fő- vagy melléktantárgy-e a tantárgyunk, melyek a fő célkitűzései és tevékenységei, és mit szükséges feltétlenül tudnia a kézművességről egy leendő tanítónak.

ISBN 978-963-284-978-2

9 789632 849782